This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

PROPERTY OF
The University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

SEP 10 1986

32 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 32

ТОДОР ОД СТАЛАЋА

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО

МИЛОШ ЦВЕТИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1896

PG
1418
.C994
T63

ТОДОР ОД СТАЛАЋА

ПРВИ ЧИН

Повећа дворница из средњега века у византиском стилу. Напред на првој кулиси врата десно и лево. У дну у зачељу повећа врата за главни улазак. Столови и столице десно и лево. Намештај је из истога доба.

ПОЈАВА I

Мира и Франсоа

Мира (из левих врата). Племенити грофе...

Франсоа (из средњих врата, сукобив се с Миром). Мира...

Мира (повије се мало назад). Стари Ђуро...

Франсоа. Не уклањај се!

Мира (наставља). Пријави да желиш...

Франсоа (живо). Да; ради тебе...

Мира (застиђено). С госпођом Јелицом говорити.

Франсоа. Само да тебе видим и коју речцу прозборим.

Мира (отимајући се сама од себе). Не...Госпођа Јела биће одмах овде.

Франсоа. Зар ме баш избегаваш?

Мира (корачи према левим вратима). Не...

Франсоа. Па ипак се ето...

Мира. Да.

Франсоа. Говоре ли то само усташца или и срце?

ЛИЦА:

Тодор Пријездић, војвода Деспота Ђурђа, заповедник сталаћки
Јелица, његова жена
Ружица (Војин), њихова кћи од 8—10 година
Франсоа, гроф д'Алансонски
Вукан Стенић, капетан сталаћки
Мира, његова ћерка и другарица Јеличина
Ђура Каменић, стари слуга војводе Пријезде, оца Тодорова
Раде Облаковић, велики војвода деспота Ђурђа Бранковића, назван „Старина Косовска"
Михаило Анђеловић Богојевић, велики челник деспотов
Паскоје Соркочевић, челник деспотов (ризничар)
Богдан од Островице, логотет деспотов и чувар државнога печата
Дмитар Радојевић Крајковић, велики војвода деспотов
Махмуд-паша Абоговић Новобрђанин, велики везир султана Мехемета II
Исак-паша Авраносовић, анадолски беглер-бег
Синан-бег, Махмудов посинак
Селим-бег
Мирко Бошковић, **Жарко Ђуровић**, **Видоје Милошевић** } Тодорови капетани
Један дечко

Протопоп; бегови турски; српски и турски војници; старци, старице, жене, девојке и деца обојега пола.

Догађа се у граду Сталаћу 1455 године.

Први и други чин: у градској дворани; трећи, четврти и пети чин: у унутрашњости замка.

ПРВИ ЧИН

Повећа дворница из средњега века у византиском стилу. Напред на првој кулиси врата десно и лево. У дну у зачељу повећа врата за главни улазак. Столови и столице десно и лево. Намештај је из истога доба.

ПОЈАВА I

Мира и Франсоа

Мира (из левих врата). Племенити грофе...

Франсоа (из средњих врата, сукобив се с Миром). Мира...

Мира (повије се мало назад). Стари Ђуро...

Франсоа. Не уклањај се!

Мира (наставља). Пријави да желиш...

Франсоа (живо). Да; ради тебе...

Мира (застиђено). С госпођом Јелицом говорити.

Франсоа. Само да тебе видим и коју речцу прозборим.

Мира (отимајући се сама од себе). Не...Госпођа Јела биће одмах овде.

Франсоа. Зар ме баш избегаваш?

Мира (корачи према левим вратима). Не...

Франсоа. Па ипак се ето...

Мира. Да.

Франсоа. Говоре ли то само уставца или и срце?

Мира. Да.

Франсоа (све живље). Које од тога двога?

Мира (оборене главе и отежући). Не знам.

Франсоа. Румен ружинога пупољка што краси твоје јагодице, као да га је у овај мах зрака јаркога сунца зажарила.... и жарки плам твојих очију казују ми једно, а твоја бајна усташца вазда друго. Коме да верујем?

Мира (нехотице покрије лице и очи рукама). Остави ме, грофе, смилуј се!

Франсоа. А зашто?

Мира (спуштајући руке и муцајући). Не питај више — рекох ти већ једном.

Франсоа. А зар то мора бити?

Мира. Мора. Такав је обичај.

Франсоа. Обичај?

Мира. Светиња.

Франсоа. Та зар ти сумњаш или верујеш, да ће стари властелин, твој отац, одбити једнога грофа д' Алансонскога?!

Мира. Не верујем. Али прилике...

Франсоа. Љубав не пита за прилике, а најмање за рат. Та она ће пламтети и кад настане страшни суд.

Мира (згрози се). Не говори тако страшно и тако мило.

Франсоа. Грозиш ли се од мене?

Мира. Не. Али се плашим...

Франсоа. Од кога?

Мира. Од твојих речи... од гласа... од жара... што сева из твојих очију... (ноће) страхујем од себе саме. Пусти ме!

Франсоа (ухвати је за руку). Зар сад да те пустим, кад ми цело твоје биће — треперећи преда мном као

цветак љубичице, кад га бурни пролетњи ветар потресе — гласно довикује: љубим те, љубим те! (Обухвати је око струка.)

Мира (истргне се). Франсоа, имај милости!...

Франсоа. Франсоа! То је прво „Франсоа“ из твојих анђеоских уста. (Ухвати је поново.) А што се позиваш на милост, та ја сам сав савцат сушта милошта, и та ме голема милошта гони да те морам пољубити, ма морао тај пољуб и животом платити! (Ухвати је и пољуби.)

Мира (отимајући се). Грешниче! (Падне у столицу и покрије лице рукама.) Ох, умрећу од стида!... (Заплаче се.)

Франсоа (гледа је са заносом, дивећи јој се). Ох, како си дивна, како си заносна! Та... дођох ли ја и западох ли у царство дивова и вила!? Не знам чему више да се дивим: да ли непојмљивом јунаштву и нечувеној племенитости војводе Тодора; да ли лепоти, племенитом поносу и узвишеном достојанству госпође Јелице; да ли твојој вилинској красоти и анђеоској чедности!...

Мира (бришући сузе). Ох ћути, ћути!...

Франсоа (наставља). Ја сам чисто опијен, не могу да се разаберем и себи објасним; чисто ми се чини да сам и ја учесник једне од оних тисућих прича, којима ме Арављани, у околини светога гроба, онако дивно забављаху. Ти ми рече да ћутим... не, та сад ћу тек да говорим на месту где треба и ономе коме треба. Опрости мојој смелости, на коју ме нагна разбуктали жар моје љубави, опрости!... Поправићу све, загладићу све, заклињем се!

Мира (скочи, на поносно и достојанствено). То и мораш, ако си прави витез и ако не желиш смрт јадној Мири.

Франсоа. Не само што морам, него и хоћу, хоћу: та то ми је једина и најватренија жеља. (Тихо.) Али, приберимо се! (Погледа лево.) Стрпи се само до прве згодне прилике и веруј ми! (Мира остане на месту, а он се повуче десној страни.) Ево је!... Како је дивна!

ПОЈАВА II

Јелица и пређашњи

Јелица (изиђе из левих врата, застане и погледа их обоје; па тихо). Овде као да беше мало и буре. (Гласно.) Племенити грофе и мио госте наш, опрости... (Понуди га да седне.)

Франсоа (дубоко клањајући се). О, госпођо!...

Јелица. Што се подуже забавих скидајући тешко гвожђе, које ово бурно доба, тако немилостиво, чак и нама слабим женама наметну.

Франсоа. Слабим... тако се само говори: али ти доказа сасвим противно, као и наша славна Жана д'Аркова.

Јелица. Не ласкај, грофе; далеко сам ја од Жане, која испусти своју јуначку душу мученички на спаљишту.

Франсоа. Није ласка, узвишена госпођо, јер ево скоро три месеца, како те гледам у сивом оклопу, како се витешки бориш уз свога врлога господара.

Јелица. Молим те, грофе, махнимо се тога; то изазва прека потреба, да се по могућству штитимо од буре која навали на сву нашу несрећну отаџбину.

Франсоа. И коју тако јуначки браните и браните од тако огромне и јуначке војске османске, да се вашем херојству диви сав свет.

Јелица. И бранићемо је, грофе, до последње капи наше крви. Али седнимо (седну; Јелица лево, поред њених ногу Мира, а гроф десно), па ми реци, племенити грофе, шта те доведе у овај мах к мени?

Франсоа. Жеља, узвишена госпођо, да ти будем на услузи, док ти се витешки муж не врати, који још раном зором оде да посматра одступање турске војске од овога замка, која се провлачи ка Крушевцу, и да прегледа околину, је ли чиста од османских чета, па ако је могућно да ти за то време прекратим самоћу.

Јелица (сетно). Ка Крушевцу!... (С уздахом.) Ох, како та једна речца буди тисућима успомена у души. (Махне руком преко чела.) Хвала, племенити грофе, на толикој пажњи, која служи на понос правоме витезу, који се ево више од два месеца јуначки бораше с нама раме уз раме, као што и доликује синку његове красне отаџбине.

Франсоа. То беше само моја дужност, узвишена госпођо, да следујем тако дивном примеру, који ми дадосте ти и твој јуначки муж.

Јелица (климне лако главом, па смешећи се). А...да не доведе тебе, грофе, (погледа пријатно на Миру) к мени још што осим витешке услужности?

Франсоа. Узвишена госпођо, може бити.

Мира (погледа живо на Јелицу молећим погледом). Јелице драга!...

Јелица (благо и мило). Но, но, не плаши се, драго дете и мила моја другарице у најмучнијим данима, нећу чупати тајну и ако видим јасно у ваша ватрена срца.

Франсоа (живо). Госпођо, ти одобраваш?

Мира (тако исто). Ти не замераш?

Јелица. Да ли одобравам?... Та ко не би одобрио оно, што Бог усади у људска срца својом вељом милошћу.

Мира (радосно загрли је). Ох, како си добра!

Франсоа (устане). Како узвишена и племенита!

Јелица. Али, мили моји, само искрено, истинито и...

Франсоа. Не довршуј, госпођо; пре мој живот...

Мира (тихо). Ох, среће!

Јелица. А рекосте ли већ староме Вукану?

Франсоа. Још не. Али прва прилика, прва моја реч њему биће моја понизна молба.

Јелица. Да, да, прилика. Ови бурни месеци који прохујаше не дадоше нам ни на што друго ни мислити до само на одбрану. Па ипак љубав беше једина која нас спајаше, храбраше, крепљаше и одржаваше. Она нас једина учаше да се жртвујемо једно за друго... да одолимо... да победимо! (Погледа горе.) Ох, хвала ти, Боже, што нам је тако дубоко усади у срца... Али седите, мили моји, па ми допусти, драги госте, овом једном приликом, која нам се пружа, да те упитам: шта те доведе, од куда дође, беше ли случај или намера, што те доведе к нама?

Франсоа. Пуки случај, госпођо, а и намера.

Мира (уплете се живо у говор). Он је млађи брат херцега д'Алансонскога, Жана V.

Франсоа. Да, госпођо!

Мира. Његa одгајише и васпиташе иноци. Пробудише у његовој души живу жељу да походи света места.

Јелица (погледа Миру па Франсоа). И ти се крену?

Франсоа. Не, узвишена госпођо, јер бејах још врло млад. Али ускоро затим доведе ме случај, заступајући свога брата у распри између мога краља и Доброга Филипа, Херцога Бургундскога, с послан-

ством нашега узвишенога владаоца на бургундски двор. Ту познах Доброга Филипа, који поклањаше толико саучешће хришћанском ратовању с Османима и који поред свих неприлика, које имађаше у тарби с мојим светлим монархом, ипак спремаше десет хиљада витезова, да вам их пошље у помоћ; а ту војску прикупљаше његов канцелар, седи витез-путник и научник, Бертрандон де ла Брокијер.

Јелица. Познато ми је име тога знаменитога путника.

Мира (живо и лако). И та врла старина распламте већ изазвану жељу у души племенитога грофа, да јој не могаше више одолети, него се одмах, чим се врати у своју отаџбину, спреми, опрости с братом и крену на пут.

Франсоа. Тако је. Одох у Ђенову и ту се укрцах, те с њиховим посаобинама одох у Цариград, а одатле у свети град. Ко ће испричати све осећаје, све таласиће душе, који се нихају као море пред буру, и све оне мисли, које муњевито пролећу кроз ум човеков при угледу тих светих места. Опрости, госпођо, језик је и сувише сиромашан, а моћ духа и сувише сићушна, да ти то верно наслика.

Јелица. Да, да; појмим и разумем.

Мира. Од хаџија, који после грофа дођоше, разабра он да је његова отаџбина огрезла у рат с опаким и грамжљивим Енглезима, да се храброј француској војсци ставила на чело јунак девојка Жана, а и да му је сам брат допао ропства тих отимача.

Јелица. Твој брат?

Франсоа. Да, племенита госпођо! Ропство мога брата и ужасни рат, који беснијаше по свој Француској, потресоше ми и саму срж у костима.

Мира (живо, лако и са саучешћем). Он се одмах опреми и крену натраг. Али како свуда лутаху и прикупљаху се османске чете, како свуда владаху разбојништва и убиства, то се мораде крити од обитељи до обитељи, где га иноци кришом и странпутицама проводише. А то трајаше дуго, врло дуго. Патње беху велике и за тело и за душу. Сиромах!...

Јелица (погледа је значајно). Али од куда ти то тако знаш и с таком тачношћу и с толиким саучешћем причаш?!

Мира (застиди се и замуца). Па Франсоа ми је.... племенити гроф ми је...

Јелица (погледа их обоје). А!... Па, грофе?

Франсоа. Тако доспех пред Цариград, али се не могох дохватити ни једнога брода, јер опсада беше већ у велико отпочета. Али срећа ме још не изневери, јер ме ухватише Османи и предадох се на веру једном сапцак-бегу, правом Османину — а да ме ухватише нечовечни и крвожедни јаничари, не бих вам то данас причао. А тога племенитога бега учинише моји француски златници, које му даровах, још племенитијим, те ме по својим људма прокраде кроз голему османску војску, пошто видех најстраховитији призор што га је ваљда икада човек угледао - - над Цариграда!... Опрости, госпођо, срце ми се стеже, кад на то помислим.

Јелица. А како доспе међу нас, грофе?

Франсоа. Довде ми беше намера, јер хитах дому своме; па како се не могох дохватити мора, то се, осиромашен ропством, предадох случају, те лутах, прокрадајући се сувим, у нади, да ће ме за патње и муке наградити бар виђење лепе земље и јуначкога народа, о коме ми витешки Брокијер с оноликим одушевљењем и заносом причаше. Па како османски

победиоци учинише опасним путовање и морем и сувим, широким друмовима и скривеним уским стазицама; како свуда где год пролажах, на и по скоро изгубљеним областима твоје дичне отаџбине, наилажах само на описане у борби градове, на пуста разбојишта покривена лешевима и костурима, које облетаху сури орлови и црни гаврани, — једва чеках да угледам питому Поморавље, остатак јуначке Ђурђеве земље, оне земље која се читаво столеће натчовечки одупире суровој и крвавој најезди дивљих Османа. (Устане.) На како се препразних, кад место бујних ливада, гроздних винограда, цветних гајева, мирисних шума, зелених поља начичканих големим селима и дивним богомољама, као чисто плаво небо у ведрој јесењој ноћи златним сјајним звездицама — као што рече витез-путник — нађох црну пустош, мрачне развалине, где сваком кроку моме сметаше загушљиви задах трулежи, где ми поглед застрашаваху избледеле и испране и изломљене човечје кости, које ми се учини као дивље ђудождерско гробље, где не чух ни цвркут птица, већ само урлање паса и дивљих зверова, који се бесно отимаху о свој плен, пли тужни, потмули јаук и вапај гоњеногa робља... Ето, тако доспех под замак твога витешкога и врлога мужа, где нађох све што бих могао наћи само у рођеном своме дому, братки пријем и ретко гостољубље; где, ако и ту наиђох на борбу, опет и у тој борби починух и опоравих и тело и душу.

Јелица (искрено и срдачно). И добро си нам дошао, дични сине још дичније своје домовине! (Пружи му пријатељски руку, коју Франсоа, прими поклонивши се дубоко; она даље сетно.) А што рече о нашој отаџбини?...

Мира (с уздахом). Нашој јадној и тужној отаџбини ?...

Франсоа. Оно је страшно, ужасно и невиђено што видех.

Јелица (с болом). Па ипак је то само слаба сенка од онога што ја видех и доживех.

Франсоа (са чуђењем). Зар има, зар се могаше догодити још ишта страшније, племенита госпођо ?!...

Јелица (устане). Још питаш ?!... Та ти, грофе, ни слутити не можеш шта све и какве страхоте моје очи видеше, и какви се ужасни призори пред мојим очима одиграше.

Мира (у страну). Не причај, госпођо и мила другарице !

Јелица То што ти виде, то је прошлост, то је гробље; муке и болове оних изгинулих и палих мученика не беху дуги и трајни, они убрзо свршише. Ја видех широко и непрегледно поље, где читаве војске од неколико десетина тисућа изгибоше и покрише их својим лешевима тако често, да још и данас сметају својим костурима орачу... па ипак је то бледа и тамна слика, која нестаје и ишчезава.

Мира. Јелице драга, молим те!

Јелица (наставља не слушајући је). Али, да си видео или слушао за страшни суд, што притиште ову нашу милу али најтужнију и најнесрећнију земљу под небом. Да си видео или чуо као ја најстрашнији над у свету... над дичнога Смедерева, тога последњег средишта и уточишта наше миниле силе и славе. Да си видео или чуо, кад се ужасном главу приморани његови борци предадоше на веру 27 августа, тога страшног дана, а још страшније и ужасније 39 године, Мурату II, султану османском. Тај витешки султан,

тада, поштујући јунаштво смедеревских бораца, поступаше с витешким браниоцима човечно и племенито. Даде свима слободу и пусти их да пођу, куд који хоће. Он узе собом само Гргура Ђурђевића и Тому Јеринина, узор јунаке и заповеднике; поведе их собом као таоце мира и оде с победничким венцем у Једрене.

Франсоа. Па, госпођо?

Мира (у страху). Јелице!

Јелица (с болом и ужасом). Али... али, сад тек настаде ужас, ужаснији и страшнији од страшнога суда. Тек што се султан удали, војске се кретоше за повратак, размилеше се као мрави по целој нашој лепој земљи, а особито јаничари, тај најнечовечнији и најкрвожеднији измет људства; крв од крви и кост од кости хришћанске, та некадашња радост и невина чеда хришћанских матера, премазана молитвом из Мухамедова алкорана, и претворена, за казну хришћанима, у дивље азиске зверове, нападоше на народ, који тек одахну од четиригодишња ратовања и који вероваше у царски мир: опленише га, заробише га, оголише га. Сви друмови, који воде у Једрене и у Скопље, закрчише се и загушише погнаним робљем, које иђаше мукло стењући под тешким железним оковратницама и ланцима, привезано и увретано једно до другога, без обзира на господство и чин, без обзира на старост и пол, полуголо, босо, гладно и жедно, искамџијано, раскрваљено, израњављено и осакаћено, гмизаше тако по снегом застртим путевима, — уз халакање својих гонилаца по дубокој јесењој и зимњој студени, остављајући своју драгу домовину и гоњени у туђину, одређени на вечите муке, погрду и срам! (Покрије лице рукама.)

Мира (дрхћући од ужаса). Срце ми се цепа од бола... Јелице, престани, преклињем те!

Франсоа. Ужасно, нечувено!

Јелица (потресеним и дрхћућим гласом). Тако промицаху јадници ти и очајници помешани са стоком, праћени мукањем волова, њиштањем и хрзањем коња, блејањем коза и оваца и лавежом и урликом паса и околних зверова. Све то беше измешано с потмулим уздасима стараца и старица, са снажним и болним јауком људи у пуној снази, с криком младића, плачем и кукањем девојака, с очајним узвицима родитеља, који се под најжешћим ударцима растављаху од своје деце и свога народа... (заплаче се), с вриском матера, којима отимаху дечицу и одојчад с груди, да се на њима уче и вежбају одсецању човечјих глава, и да на њима огледају оштрице својих мачева, кладећи се у једну или две аспре, ко ће боље и вештије једним махом пресећи невино детенце. Дивљи крволоци бацаху их после уз остале изнемогле и болне по друму, да олакшају путовање и да оставе траг свога нечувеног варварства. Тај јаук, вриск и вапај проламаше ваздух, урвине и сва небеса, цела га земља чујаше, цео свет, али га не чу Господ на небесима. (Остане у средини гледајући горе уздигнутим рукама.)

Мира. И ја то чух и видех као нејако дете, и остаде ми у срцу неизгладива слика ужаса и страха.

Јелица. То гледаше и слушаше мој драги Тодор као млађани витез с ових зидина; то гледах и слушах и ја као девојчица у петнаестом пролећу, наслоњена на свога под тешким ранама изнемоглог оца, са бедема Новога Брда, које се по трогодишњој опсади и борби још храбро бранаше не слутећи јадница... (Уздахне.)

Францоа (упадне живо у реч). Па зар никога не беше да притече у помоћ тим мученицима ?

Јелица (у заносу доврши). Не слутећи несрећница да ћу и ја једнога дана, непуну годину затим, пасти дивљацима као плен.

Францоа. Зар и ти, госпођо ?!

Јелица. Да. Али ти ме упита да ли ко прискочи тим мученицима у помоћ ? А ко да им притекне, кад сав народ беше или пао у борби или заробљен... Та Муратова војска одведе преко двеста тисућа разнога робља из земаља седога деспота. Све земље Ђурђеве остадоше голе, празне и пусте у петогодишњој борби. Не остаде ништа до празна, црна пустош и згариште!... Али да; остаде ипак неколико витезова, који оздравише од рана или који не падоше у борби; вратише разбегли народ из пећина, јазбина и планинских збегова; искупише мале четице, те кланцима, урвинама и преко непролазних брда, скривеним путањама, нагнаше се крадимице за дивљим османским хордама, излетаху и отимаху робље несрећно!... А кад паде и Ново Брдо, изнурено у четиригодишњој борби, и кад се предаде на Муратову заклетву, положену на алкорану, да ником ни мрвице такнути неће, да ће свачији живот бити поштеђен, и кад се отворише сва градска врата, и кад османска војска уђезе у њега, тад већ и Мурат, прекаљен ваљда непрестаним ратовањем у нечовека, даде затворити сва градска врата, а само једна остави отворена, постави се пред њих, заповеди, те погонише све становништво големога града на поље. Одабра триста највиђенијих и најлепших младића и триста најлепших и најугледнијих девојака, а сву највиђенију господу нареди пред нашим очима погубити. (Заплаче се.)

ФРАНСОА (с најдубљим саучешћем). О, госпођо; од свега што чух мени се леди срце у прсима, а смрзава сржу костима!

МИРА (згрозивши се, падне у једну столицу). А ја премирем од страха, од саме помисли да бих и ја... (Згрози се и покрије лице рукама.)

ЈЕЛИЦА (јецајући). Ја видех како пада седа глава мога старога оца; па глава кнеза Аћеловића, кнеза Паскојевића и грофа Саског, и других небројених... Нас опленише до голе душе... Султан одабра нешто мушкиња и женскиња за се, а остало распоклања својим пашама, беговима и јаничарима... Ја се од стида хтедох сакрити под земљу, видевши се полунага и боса... (Тргне се и погледа у Миру.) Опрости, мило дете... (Плане.) Ох, та и сад ми се лице зажари од стида, а увређени понос помути ми очи праведним гневом!... Ја се припих уз једнога младића с којим одрастох... оковаше нас заједно, јер нас јамачно сматраху за брата и сестру... па нас потераше с осталим робљем по најужаснијој припеци и жези. Моје ноге израњавише се о оштро камење по путу, крв лоптијаше из њих. Тако путовасмо неколико сахата; ја малаксавах и ослањах се и све више припијах се уз мога друга... ох, друга!... (Пређе рукóм преко чела.) Даље с тим!... Али ускоро издадоше нас наши погледи; ти погледи разбудише у наших гонилаца животињски нагон и пожуду... Небројене оштре камџије полетеше на мога друга и заштитника... Загрлих га, да бисмо поделили ударце, који беху њему намењени... немилосрдно и зверски расковаше нас и отргоше једно од другога... Он јекну још једном и сузни му поглед застаде на мени... о поглед тај!... Али у том тренутку залете се из небуха сиви орао... буздовани затутњаше, копља зазвиждаше, ма-

чеви зазвекташе, подиже се урнебесна граја и лом... Ја се онесвеснух и — кад к себи дођох, нађох се у гори на зеленој трави, окружена још неколицином робља, а умотана у доламу младога витеза, који стајаше поред мене и који ми рече: да је главом војвода, Тодор од Сталаћа.

Франсоа (усхићено). Твој муж, госпо; зар те он избави?

Јелица (с усхићењем и заносом). Да, мој Тодор, мој драги Тодор, моје сунце! С тога се и заклесмо, да ћемо се обоје пре живи укопати, него ли турскога ропства допасти. (Споља се трубе зачују.) То је он, мој златни соко! (Сва се уздршће од радости и полети живо к прозору.) Он је, он! Ено спуштају мост и отварају градска врата... Ено га улете на чиломе вранцу. Ево их, ево мога господара и мога срца, моје зенице, мога Војина-Ружице! (Полети у највећој радости средњим вратима и ту застане.)

Франсоа (притрчи живо Мири и подигне је; тихо и живо). Устани, Миро драга, и прибери се, ево војводе. (Мира се прибере и устане.)

ПОЈАВА III

Тодор, Волин (Ружица) у оклопу; Вукан, Ђуро и пређашњи

Тодор (коме Ђуро отвори врата, улети водећи за руку Војина-Ружицу, па застане кликнувши). Јелице драга!

Јелица (падне му на груди). Тодоре, јуначе мој! (Пусти га и окрене се живо Војину.)

Волин (загрли мајку, притрчавши и обесивши јој се око врата). Мила мајко!

Јелица (подигне га и пригрли на срце). Војине-Ружице, очњи виде мајчин! (Страсно љуби дете.)

Мира (пришавши живо Вукану). Драги оче! (Загрли га и пољуби у руку.)

Вукан (пољубив је у чело). Дете моје! (Рукује се с Франсоом немо.)

Тодор (Франсоу). Здраво, врли друже у борби! (Мири, смешећи се.) Здраво, мила страшљивице! (Иде левом столу.)

Јелица (љубећи Војина). Још и ово око, па чело, па твоје ручице.

Тодор (седајући). Ах! (Одахне.)

Франсоа (идући с Миром и старим Вуканом десном столу, Тодору). А Турци?

Тодор. Испратисмо их под саме куле крушевачке.

Војин (отргнув се од мајке, полети оцу и седне му с десне стране, па весело). А с једног виса видесмо, где и с ону страну Крушевца одмичу.

Вукан. У граду ће ваљда оставити само посаду.

Ђуро (стојећи у дну). Не вратили се никад, да Бог да!

Војин (умиљавајући се оцу). Хе, а ја бих хтео да се опет врате, па да се опет бијемо!

Тодор (притисне га на груди). Сине мој! (Јелици.) Ходи, мила љубо, седи и ти до мене! (Јелица прође и седне до њега лево. Осталима.) Седите и ви сви, мили моји! Та ово је прва прилика, где можемо одахнити и починути.

Јелица (нежно). Драги господару мој!

Тодор (загрлив жену и дете). Вечито на опрезу од лукавих Турака, стражарење и неспавање, борба и дању и ноћу умори ме и исцрпе снагу.

Јелица. А срце, мили мој?

Тодор. Срце је, звездо моја, још чило, а душа ведра.

Волин. Као и у мене. Ја бих већ опет могао на путаља, па у бој!

Тодор (нежно). Челенко моја, уздање моје! (Пољуби га.)

Франсоа (Јелици). Узвишена госпођо, кад смо сад овако при првом починку, у првој згодној прилици, не знам да ли бих смео...

Тодор (живо). Шта то, витешки друже?

Јелица. Па, племенити гроф и Мира хтели би да у твоме присуству умоле нешто старога капетана Вукана...

Тодор. Мога поочима?... А да није... опазио сам ја већ...

Франсоа. Да, јуначки војвода!

Тодор. А Мира?

Мира (збуњено). Па, драги Тодоре, ја...

Вукан (живо). Али, шта, шта, драга децо?

Франсоа (Тодору). Мира пристаје.

Вукан. Не разумем ни речи. На што пристаје Мира? (Мири.) Говори, драго чедо!

Мира (застиђено). Па, Франсоа... гроф би желео... он тражи...

Франсоа (живо). Да, ја молим старога властелина, да ми допусти да... (Труба споља).

Тодор (скочи живо). Шта значи тај звук?

Вукан (скочи такође, а остали устану). Да се Турци не враћају?

Ђуро. Биће... проклетници!

Волин. Ха, да су само!

Јелица. Мора да су они.

Тодор (полети прозору, а за њим Војин). То не може бити.

Мира (тихо). И опет сметња! (Уздахне.)

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Јелица (загледавши се). Ох... та не варам се. Један пут га само видех; та јесте, он је. Ево их! Треба му похитати и прихвати на степеницама. Брзо, брзо... (Одлети средином.)

Франсоа (Мири). Познајеш ли ти тога старину?

Мира. Чини ми се да га једном видех овде; али, ко је, не могу да се опоменем.

Волин (пође од прозора средини). Идем ја да видим ко је. (Сукоби се с њима на вратима, застане и повуче се десној страни.)

ПОЈАВА V

Раде Облаковић, Тодор и Јелица воде га придржавајући га испод рамена. Вукан, Ђуро и пређашњи

Тодор. Брзо, брзо столицу за ову свету старину, која својим доласком освети данас мој дом. (Мира и Франсоа наместе столицу лево од гледалаца, али више према средини.)

Јелица (Франсоу и Мири). Хвала, племенити грофе! (Раду.) Овамо, овамо, узвишени војвода! (Спусте га у столицу.)

Раде (спуштајући се). Хвала, хвала, децо, на овако срдачном и пуном поште дочеку, што га указасте мојој старости.

Јелица (живо). Не само твојој старости, него и твоме славном имену.

Тодор. Светом имену. А сад ми допусти и буди вољан, света Косовска Старино, да ти прикажем мога сина, хоћу рећи кћер, јединче моје, (приведе му Во-

Франсоа (тако исто). И опет неприлика! (Труба поново.)

Тодор (гневно). Мора да су подмукле, лукаве и свагда на превару готове Османлије. (Ђуру.) Брже, Ђуро, на градска врата! Питај и види!

Ђуро (у одласку). Ох, да су само; разлетеће се поганци од наших зидина као и до сад. (Изиде хитно.)

Вукан (пође). Требало би обићи капетане.

Тодор (заустави га). Стој, добра старино! Сви су још на месту, као заковани. (Труба по трећи пут.)

Јелица. И трећи пут. То долази неки велможа.

Франсоа (живо). Да није седи деспот? Ох, како бих га радо видео!

Волин. А тек ја!

Тодор. Брже, поочиме, за Ђуром, те види! (Вукан изиде хитно.)

Јелица (радосно). Ох, ако буде он!

Тодор (окренув се прозору). А гле! Ето се већ спушта мост и отварају врата. (Сви се поставе и гледају радознало иза њега кроз прозор.) Али, шта видим?... Шта угледах?... (Метне руку пред очи.) Јест, он је! (Кликне радосно.) Косовска Старина! О, благословен час који ми те донесе! (Одјури кроз средину.)

ПОЈАВА IV

Претђашњи без Тодора, Вукана и Ђуре

Јелица (пришавши сасвим прозору). Кога ли то угледа?

Франсоа. Ко то може бити?

Мира (радосно). Да није седи и светли деспот?

Волин (поскакајући радосно). Ох, кад би он био!

Јелица (загледавши се). Ох... та не варам се. Један пут га само видех; та јесте, он је. Ево их! Треба му похитати и прихвати на степеницама. Брзо, брзо... (Одлети средином.)

Франсоа (Мири). Познајеш ли ти тога старину?

Мира. Чини ми се да га једном видех овде; али, ко је, не могу да се опоменем.

Волин (пође од прозора средини). Идем ја да видим ко је. (Сукоби се с њима на вратима, застане и повуче се десној страни.)

ПОЈАВА V

Раде Облаковић, Тодор и Јелица воде га придржавајући га испод рамена. Вукан, Ђуро и пређашњи

Тодор. Брзо, брзо столицу за ову свету старину, која својим доласком освети данас мој дом. (Мира и Франсоа наместе столицу лево од гледалаца, али више према средини.)

Јелица (Франсоу и Мири). Хвала, племенити грофе! (Раду.) Овамо, овамо, узвишени војвода! (Спусте га у столицу.)

Раде (спуштајући се). Хвала, хвала, децо, на овако срдачном и пуном поште дочеку, што га указасте мојој старости.

Јелица (живо). Не само твојој старости, него и твоме славном имену.

Тодор. Светом имену. А сад ми допусти и буди вољан, света Косовска Старино, да ти прикажем мога сина, хоћу рећи кћер, јединче моје, (приведе му Во-

јина, који клекне пред Радом, пољубивши га у руку) и да те умолим, да благословиш малога витеза.

Раде (метне детету обе руке на главу). Хоћу из свег срца и с најискренијом молбом Свемогућем. Само ако руке, које су сто пута до рамена окупане крвљу, могу дати и испросити коме благослова. (Погледа горе.)

Тодор. Душманском крвљу.

Раде (кратко). Да. (Држећи руке над главом Војиновом.) Али, ти ми рече: кћер, син... не разумем...

Јелица. То је наша ћерка, Ружица, велики војвода.

Тодор. То је наш Војин. Како ми Бог не даде мушка порода, то ја моју јединицу спремам за витеза.

Раде. А је ли то упутно?

Тодор. Бурни и крвави дани то захтевају. Свак треба да је спреман и готов за борбу.

Раде (свечано). Онда... нека је два пут благословен. (Пољуби детињу главу, а Војин њему руку, па онда приђи мајци, која га притисне на груди и љуби.)

Тодор (приводећи Франсоа). А ово је мој витешки друг, пријатељ мој, путник из далеке земље, који је јуначки истрајао поред мене у скоро тромесечној очајничкој борби, племенити Француз, Франсоа, гроф д'Алансонски. — А ово је велики војвода, Раде Облаковић, назван од свега народа — Косовска Старина!

Раде. Нека је вечна слава народу, из кога си поникао.

Франсоа (клекне на једно колено и хоће да га пољуби у руку). Допусти и мени, да се дотакнем твоје деснице.

Раде (повуче руку). Не, витеже; то би било и сувише. Боље ми пружи твоју десницу, па да се витешки рукујемо.

Франсоа. Али....

РАДЕ (стално). Не, не, нећу друкчије. (Франсоа се рукује, дубоко поклони и одступи.)

ТОДОР (приводећи Миру). А ово је Мира, капетан-Вуканова јединица. (Мира приђе и пољуби га у руку, па одступи.)

РАДЕ (Мири, пољубив је у чело). Срећа нека је ваздa уза те, дете моје!

ТОДОР. А сад... скоро петнаест година минуше, од онога крвавог петогодишњег најстрашнијег рата, како ми Господ не удели ту срећу да те угледам... Смем ли те запитати: шта те, столетнога старца, доводи к мени?

РАДЕ. Мудра ти је реч, јер време хита (уздахне дубоко и тужно) и лети. Они тек што нису стигли. Важно је и од значаја (погледа на присутне), с тога бих желео да само с тобом...

ТОДОР (живо). Свака и најмања жељица биће ти свагда и махом испуњена. (Даде руком знак, те се сви дубоко поклоне и изиду — напред Јелена с Војином — на лева врата, а Ђуро на средину.)

ПОЈАВА VI

РАДЕ и ТОДОР

ТОДОР. Ево, сад смо сами. Па сад кажи шта покрену столетнога, правога и јединога великог војводу светлога деспота, да изложи свој живот и да превали за њега тако дуги и мучни пут, те да главом он потражи Тодора од Сталаћа?

РАДЕ (врло озбиљно). Веома, веома је важно оно, што ме теби доведе овака стара и већ с обе ноге у гробу... Мир је закључен и потписан.

Франсоа (с најдубљим саучешћем). О, госпођо; од свега што чух мени се леди срце у прсима, а смрзава сржи у костима!

Мира (згрозивши се, падне у једну столицу). А ја премирем од страха, од саме помисли да бих и ја... (Згрози се и покрије лице рукама.)

Јелица (јецајући). Ја видех како пада седа глава мога старога оца; па глава кнеза Анђеловића, кнеза Паскојевића и грофа Саског, и других небројених... Нас опленише до голе душе... Султан одабра нешто мушкиња и женскиња за се, а остало распоклања својим пашама, беговима и јаничарима... Ја се од стида хтедох сакрити под земљу, видевши се полунага и боса... (Тргне се и погледа у Миру.) Опрости, мило дете... (Плаче.) Ох, та и сад ми се лице зажари од стида, а увређени понос помути ми очи праведним гневом!... Ја се приших уз једнога младића с којим одрастох... оковаше нас заједно, јер нас јамачно сматраху за брата и сестру... па нас потераше с осталим робљем по најужаснијој припеци и жези. Моје ноге израњавише се о оштро камење по путу, крв лоптијаше из њих. Тако путовасмо неколико сахата; ја малаксавах и ослањах се и све више приљубљах се уз мога друга... ох, друга!... (Прође руком преко чела.) Даље с тим!... Али ускоро издадоше нас наши погледи; ти погледи разбудише у наших гонилаца животињски нагон и пожуду... Небројене оштре камџије полетеше на мога друга и заштитника... Загрлих га, да бисмо поделили ударце, који беху њему намењени... немилосрдно и зверски расковаше нас и отргоше једно од другога... Он јекну још једном и сузни му поглед застаде на мени... о поглед тај!... Али у том тренутку залете се из небуха сиви орао... буздовани затутњаше, копља зазвиждаше, ма-

чеви зазвекташе, подиже се урнебесна граја и лом... Ја се онесвеснух и — кад к себи дођох, нађох се у гори на зеленој трави, окружена још неколицином робља, а умотана у доламу младога витеза, који стајаше поред мене и који ми рече: да је главом војвода, Тодор од Сталаћа.

Франсоа (усхићено). Твој муж, госпо; зар те он избави?

Јелица (с усхићењем и заносом). Да, мој Тодор, мој драги Тодор, моје сунце! С тога се и заклесмо, да ћемо се обоје пре живи укопати, него ли турскога ропства допасти. (Споља се трубе зачују.) То је он, мој златни соко! (Сва се уздрше од радости и полети живо к прозору.) Он је, он! Ено спуштају мост и отварају градска врата... Ено га улете на чиломе вранцу. Ево их, ево мога господара и мога срца, моје зенице, мога Војина-Ружице! (Полети у највећој радости средњим вратима и ту застане.)

Франсоа (притрчи живо Мири и подигне је; тихо и живо). Устани, Миро драга, и прибери се, ево војводе. (Мира се прибере и устане.)

ПОЈАВА III

Тодор, Војин (Ружица) у оклопу; Вукан, Ђуро и пређашњи

Тодор (коме Ђуро отвори врата, улети водећи за руку Војина-Ружицу, па застане кликнувши). Јелице драга!

Јелица (падне му на груди). Тодоре, јуначе мој! (Пусти га и окрене се живо Војину.)

Војин (загрли мајку, притрчавши и обесивши јој се око врата). Мила мајко!

Јелица (подигне га и пригрли на срце). Војине-Ружице, очњи виде мајчин! (Страсно љуби дете.)

Мира (пришавши живо Вукану). Драги оче! (Загрли га и пољуби у руку.)

Вукан (пољубив је у чело). Дете моје! (Рукује се с Франсоом немо.)

Тодор (Франсоу). Здраво, врли друже у борби! (Мири, смешећи се.) Здраво, мила страшљивице! (Иде левом столу.)

Јелица (љубећи Војина). Још и ово око, па чело, па твоје ручице.

Тодор (седајући). Ах! (Одахне.)

Франсоа (идући с Миром и старим Вуканом десном столу, Тодору). А. Турци?

Тодор. Испратисмо их под саме куле крушевачке.

Волин (отргнув се од мајке, полети оцу и седне му с десне стране, па весело). А с једног виса видесмо, где и с ону страну Крушевца одмичу.

Вукан. У граду ће ваљда оставити само посаду.

Ђуро (стојећи у дну). Не вратили се никад, да Бог дâ!

Волин (умиљавајући се оцу). Хе, а ја бих хтео да се опет врате, па да се опет бијемо!

Тодор (притисне га на груди). Сине мој! (Јелици.) Ходи, мила љубо, седи и ти до мене! (Јелица пође и седне до њега лево. Осталима.) Седите и ви сви, мили моји! Та ово је прва прилика, где можемо одахнити и починути.

Јелица (нежно). Драги господару мој!

Тодор (загрлив жену и дете). Вечито на опрезу од лукавих Турака, стражарење и неспавање, борба и дању и ноћу умори ме и исцрпе снагу.

Јелица. А срце, мили мој?

Тодор. Срце је, звездо моја, још чило, а душа ведра.

Волин. Као и у мене. Ја бих већ опет могао на путаља, па у бој!

Тодор (нежно). Челенко моја, уздање моје! (Пољуби га.)

Франсоа (Јелици). Узвишена госпођо, кад смо сад овако при првом починку, у првој згодној прилици, не знам да ли бих смео...

Тодор (живо). Шта то, витешки друже?

Јелица. Па, племенити гроф и Мира хтели би да у твоме присуству умоле нешто старога капетана Вукана...

Тодор. Мога поочима?... А да није... опазио сам ја већ...

Франсоа. Да, јуначки војвода!

Тодор. А Мира?

Мира (збуњено). Па, драги Тодоре, ја...

Вукан (живо). Али, шта, шта, драга децо?

Франсоа (Тодору). Мира пристаје.

Вукан. Не разумем ни речи. На што пристаје Мира? (Мири.) Говори, драго чедо!

Мира (застиђено). Па, Франсоа... гроф би желео... он тражи...

Франсоа (живо). Да, ја молим старога властелина, да ми допусти да... (Труба споља).

Тодор (скочи живо). Шта значи тај звук?

Вукан (скочи такође, а остали устану). Да се Турци не враћају?

Ђуро. Биће... проклетници!

Волин. Ха, да су само!

Јелица. Мора да су они.

Тодор (полети прозору, а за њим Војин). То не може бити.

Мира (тихо). И опет сметња! (Уздахне.)

ФРАНСОА (тако исто). И опет неприлика! (Труба поново.)

ТОДОР (гневно). Мора да су подмукле, лукаве и свагда на превару готове Османлије. (Ђуру.) Брже, Ђуро, на градска врата! Питај и види!

ЂУРО (у одласку). Ох, да су само; разлетеће се поганци од наших зидина као и до сад. (Изиде хитно.)

ВУКАН (пође). Требало би обићи кашетане.

ТОДОР (заустави га). Стој, добра старино! Сви су још на месту, као заковани. (Труба по трећи пут.)

ЈЕЛИЦА. И трећи пут. То долази неки велможа.

ФРАНСОА (живо). Да није седи деспот? Ох, како бих га радо видео!

ВОЛИН. А тек ја!

ТОДОР. Брже, поочиме, за Ђуром, те види! (Вукан изиде хитно.)

ЈЕЛИЦА (радосно). Ох, ако буде он!

ТОДОР (окренув се прозору). А гле! Ето се већ спушта мост и отварају врата. (Сви се поставе и гледају радознало иза њега кроз прозор.) Али, шта видим?... Шта угледах?... (Метне руку пред очи.) Јест, он је! (Кликне радосно.) Косовска Старина! О, благословен час који ми те донесе! (Одјури кроз средину.)

ПОЈАВА IV

ПРЕЂАШЊИ БЕЗ ТОДОРА, ВУКАНА И ЂУРЕ

ЈЕЛИЦА (пришавши сасвим прозору). Кога ли то угледа?

ФРАНСОА. Ко то може бити?

МИРА (радосно). Да није седи и светли деспот?

ВОЛИН (поскакаіући радосно). Ох, кад би он био!

Јелица (загледавши се). Ох... та не варам се. Један пут га само видех; та јесте, он је. Ево их! Треба му похитати и прихвати на степеницама. Брзо, брзо... (Одлети средином.)

Франсоа (Мири). Познајеш ли ти тога старину?

Мира. Чини ми се да га једном видех овде; али, ко је, не могу да се опоменем.

Волин (пође од прозора средини). Идем ја да видим ко је. (Сукоби се с њима на вратима, застане и повуче се десној страни.)

ПОЈАВА V

Раде Облаковић, Тодор и Јелица воде га придржавајући га испод рамена. Вукан, Ђуро и пређашњи

Тодор. Брзо, брзо столицу за ову свету старину, која својим доласком освети данас мој дом. (Мира и Франсоа наместе столицу лево од гледалаца, али више према средини.)

Јелица (Франсоу и Мири). Хвала, племенити грофе! (Раду.) Овамо, овамо, узвишени војвода! (Спусте га у столицу.)

Раде (спуштајући се). Хвала, хвала, децо, на овако срдачном и пуном поште дочеку, што га указасте мојој старости.

Јелица (живо). Не само твојој старости, него и твоме славном имену.

Тодор. Светом имену. А сад ми допусти и буди вољан, света Косовска Старино, да ти прикажем мога сина, хоћу рећи кћер, јединче моје, (приведе му Во-

јина, који клекне пред Радом, пољубивши га у руку) и да те умолим, да благословиш малога витеза.

Раде (метне детету обе руке на главу). Хоћу из свег срца и с најискренијом молбом Свемогућем. Само ако руке, које су сто пута до рамена окупане крвљу, могу дати и испросити коме благослова. (Погледа горе.)

Тодор. Душманском крвљу.

Раде (кратко). Да. (Држећи руке над главом Војиновом.) Али, ти ми рече: кћер, син... не разумем...

Јелица. То је наша ћерка, Ружица, велики војвода.

Тодор. То је наш Војин. Како ми Бог не даде мушка порода, то ја моју јединицу спремам за витеза.

Раде. А је ли то упутно?

Тодор. Бурни и крвави дани то захтевају. Свак треба да је спреман и готов за борбу.

Раде (свечано). Онда... нека је два пут благословен. (Пољуби детињу главу, а Војин њему руку, па онда приђи мајци, која га притисне на груди и љуби.)

Тодор (приводећи Франсоа). А ово је мој витешки друг, пријатељ мој, путник из далеке земље, који је јуначки истрајао поред мене у скоро тромесечној очајничкој борби, племенити Француз, Франсоа, гроф д'Алансонски. — А ово је велики војвода, Раде Облаковић, назван од свега народа — Косовска Старина!

Раде. Нека је вечна слава народу, из кога си поникао.

Франсоа (клекне на једно колено и хоће да га пољуби у руку). Допусти и мени, да се дотакнем твоје деснице.

Раде (повуче руку). Не, витеже; то би било и сувише. Боље ми пружи твоју десницу, па да се витешки рукујемо.

Франсоа. Али....

Раде (стално). Не, не, нећу друкчије. (Франсоа се рукује, дубоко поклони и одступи.)

Тодор (приводећи Миру). А ово је Мира, капетан-Вуканова јединица. (Мира приђе и пољуби га у руку, па одступи.)

Раде (Мири, пољубив је у чело). Срећа нека је вазда уза те, дете моје!

Тодор. А сад... скоро петнаест година минуше, од онога крвавог петогодишњег најстрашнијег рата, како ми Господ не удели ту срећу да те угледам... Смем ли те запитати: шта те, столетнога старца, доводи к мени?

Раде. Мудра ти је реч, јер време хита (уздахне дубоко и тужно) и лети. Они тек што нису стигли. Важно је и од значаја (погледа на присутне), с тога бих желео да само с тобом...

Тодор (живо). Свака и најмања жељица биће ти свагда и махом испуњена. (Даде руком знак, те се сви дубоко поклоне и изиђу — напред Јелена с Војином — на лева врата, а Ђуро на средину.)

ПОЈАВА VI

Раде и Тодор

Тодор. Ево, сад смо сами. Па сад кажи шта покрену столетнога, правога и јединога великог вођ-воду светлога деспота, да изложи свој живот и да превали за њега тако дуги и мучни пут, те да главом он потражи Тодора од Сталаћа?

Раде (врло озбиљно). Веома, веома је важно оно, што ме теби доведе овака стара и већ с обе ноге у гробу... Мир је закључен и потписан.

Тодор (радосно изненађен). Мир ?!

Раде. Да.

Тодор. Зато ли се Турци јутрос повукоше ?

Раде. А зар бих ти могао доћи, да је друкчије ? Осим кад бих крила имао.

Тодор. Опрости. У већој радости, што те угледах, на то и заборавих.

Раде. Да. До који дан биће нам сва земља чиста и опет слободна.

Тодор (у усхићењу). О, хвала ти, Боже !

Раде. Султан Мехемет, изгубив битку и силну војску пред Смедеревом, пристаде на мир.

Тодор (као пре). Слава борцима и светломе деспоту!

Раде. Али и ми ослабисмо и изнемогосмо у тој големој и неравној борби, а султан је још увек снажан, па морадосмо пристати на онакав мир, какав је он желео и тражио.

Тодор (као пре). Па само кад је опет мир... мир и слобода!

Раде. Султан је већ отишао...

Тодор (као пре). Отишао !... О, узвишени војвода, та ти ме данас пресипаш радосним гласима.

Раде. Па како је и лош мир много пута бољи од непрестанога ратовања ; и ако је народ подносио, па и сад подноси преголеме жртве, као и сви ми, то им ипак још није крај...

Тодор. Зар још није ?!

Раде (врло озбиљно). Није. Јер поред свих жртава, које и ти принесе, тражи се још једна...

Тодор. Од мене ? Хоће ли се моја десница, крв, глава ? Све то од све душе радо приносим на жртву нашем милом и јадном народу.

Раде. Не, то се не тражи ; нешто много мање...

Тодор (нестрпљиво). Искажи, шта је ?

Раде. Па ипак велико, огромно...

Тодор (као пре). Изговори, изреци !

Раде. Умири се, буди хладан и чуј !

Тодор (умирујући се). Ево; ја те слушам хладно и непомично, као стена.

Раде. Пре него што ти изречем, имај на уму, да то што тражим изискује голема, прека потреба, спокојство седога деспота, оца све земље, спокојство и мир овога јадног и измученог народа.

Тодор. Високо ценим то, као и уста кроз која ћу то сазнати... Дакле ?...

Раде. И опет ти велим: то изискује мир, и то је главна погодба, која је не само уговорена, него и потписана и заклетвом потврђена.

Тодор (мирно). А та погодба !...

Раде. Да се уступи Сталаћ.

Тодор (забезекнут). Да се уступи ?... Коме ?

Раде. Султану Мехемету...

Тодор (корачи и пригне се к њему). Султану ?...

Раде. Турцима.

Тодор (одскочи назад). Султану?...Турцима?...Никад!

Раде. Али...

Тодор (мирно). Узалуд је све; никад, никад !

Раде (гледајући га климa главом). Зато се и кретох ја, ја главом. Знам ти порекло, знадох ти деда и оца, а и тебе знам, знам ти крв... и заиста је још иста.

Тодор. Па кад знаде све то, како ми могаше...?

Раде. Јер то иште корист државе.

Тодор. Корист државе ? А корист народна ? Зар да ја предам, ја, Тодор, последњи ослонац, обрану и штит скоро већ пропалог народа ? И зар ми ти, ти могаше изрећи ? Ти који беше борац и учесник

страшнога боја косовског, први борац за време мајке кнегиње Милице, борац под неумрлим господаром Високим Стеваном и стогодишњи борац под деведесетгодишњим деспотом. Ти, који си стотинама пута... не, не, тисућама тисућа пута до колена у крв газио и својим погледом и саму смрт плашио и испред себе у бегство гонио, ти да ми кажеш да без крви предам овај град? Не, не, то је немогуће!

Раде. Па ипак, мораћеш!

Тодор (плане). Ја да морам?!... Ха, ха, ха. Докле је и мрвице живота у мени — никада! Ја да предам град, и овај збегом и борбом измучени јадни народ, моје чиле и храбре борце, ту витешку крв, па да изложим њих саме, њихове старе родитеље, сеје, браћу и дечицу крвожедном османском ропству и зверском мучењу јаничарском; па да гледам гдегод из прикрајка, или да слушам њихов јаук, писку и вапај чак у мирном Смедереву, као што већ слушах пуне четири ове крваве године, као што слушах и гледах с ових зидова, с њима заједно, с крвавим сузама у очима и ове проклете крваве године, опкољен и скучен опсадом, где ми је срце пуцало од бола, што им не могох у помоћ притећи; и где морадох пустити да се преко педесет тисућа робља одводи да се насељава око опустешеног Цариграда и да се попуњава Азија или у бесцење продаје, на срамоту и поругу и Богу и људима, по јавним трговима. Никад, и опет никад!

Раде. Али султан ће их пустити све слободне, као и тебе и војнике...

Тодор. Све слободне?

Раде. Он ће задржати овде само посаду, те да му остане отворен пут за Београд и Угарску.

Тодор. И да му још овај последњи окрајак дивне и некад силне царевине остане широм отворен, па да по њему његове паше, аге и некрст јаничарска плени, отима, граби, убија и силује ?... Досетих се томе, и баш зато му не дам!

Раде. И ти се зар усуђујеш противити заповести мојој и деспотовој ?

Тодор (мирније). Усуђујем.

Раде. Ти заборављаш да је ово све својина светлога деспота и да може уступити и поклонити коме хоће и кад хоће ?

Тодор. Почуј ме, узвишени војвода ! На овим ставама, што их љуби хучна и верна наша Морава, подигоше овај замак моји преци и преци овога народа, што у њему нађе заштите и уточишта. Ту нам је колевка, ту треба да нам буде и гроб, као што га нађе и мој отац и многи од његових подложника. То је моја баштина и њихова. Докле год тражаше светли деспот да га бранимо, борећи се на овим зидовима, дотле беше и његов по нашој поданичкој дужности и моме клетвеништву. Дотле мене и све нас веже поданичка дужност и заклетва, дотле, а даље не! Али кад он поклања и замак и нас...

Раде (упадне живо). Не поклања, не ; он вас, јадник... то јест, само замак по сили прилика уступа, јер мора...

Тодор. Али ми не морамо, и с тога кидамо сваку везу с њим и примамо сваку одговорност пред Богом и светлим деспотом. Наша дела нека нам суде.

Раде (подигао се за то време намргодивши се, и сад громко). Ти се усуди да кидаш заклетву !...

Тодор (стално). Да, кидам !

Раде (јаче). И ти се осмели да дигнеш главу ?...

Тодор (као пре) Дижем је! (Подигне поносно главу.)

Раде. Да се одметнеш и дижеш бунт?...

Тодор. За заштиту и одбрану народа и то!

Раде (плане гневно и тргне мач, на који се наслања и поштапа). Хај, одметниче и издајниче, да те одмах...

Тодор (падне пред њим на колена; Раде застане). Ево, ево падам пун поште и уважења на колена пред замеником и заступником светлога деспота, да у доказ послушности и верности пољубим не само руке, које ће ме посећи (Раде се тргне и стукне назад), него да пољубим и прах твојих стопа, честита старино... (Трубе споља.) Али Сталаћа не дам, док је даха у мени!

ПОЈАВА VII

Јелица и пређашњи

Јелица (уђе средином, живо). Господару, долазе, иду . . .

Раде (гледајући Тодора, тихо преда се). Да племенита издајника! (Опет трубе.) Ево их долазе.

Тодор (скочи, па живо). Ко?

Раде. Изасланици деспотови и султанови.

Тодор (Вукану). Брже, Вукане, пред њих!

Раде (живо Тодору). Размисли се, сине; долази велики челник, велики везир, главни ризничар и Богдан, чувар државнога печата, и Исак-паша с беговима... (Опет трубе.)

Тодор. Зар Богојевићи, браћа рођена; мухамедовац и хришћанин! (Преда се.) О, јадна земљо! (Гласно Раду.) Не брини се, велики војвода, ја ћу их достојно дочекати. (Тодор ступи лево до Рада, а на тој страни стоје и његови, а долазећима покаже десно, који улазе овим редом.)

ПОЈАВА VIII

Махмуд, Михаило, Исак-паша, Паскоје, Богдан, Синан-бег, Селим-бег с још два бега и Вукан

Тодор (поклони се). Клањам се пред изасланицима светлога деспота и светлога султана. Поздрављам их у граду и дому моме. (Покаже им да седну на десну страну.)

Махмуд. А ми у теби поздрављамо часнога домаћина и јуначкога и храброга браниоца овога замка и тврђаве. (Седне први до стола.)

Исак-паша (Тодору). Заиста си је нечувеним јунаштвом и невиђеном вештином одбранио. (Посједају редом као што су ушли, само Михаило остане стојећи на своме месту, а млађи стану иза старијих. Тодор остане стојећи у средини.)

Михаило (држећи у руци велику посланицу, о којој виси велики државни печат, хоће да је развије). Приступимо, по пристанку војводе Тодора, високом налогу и...

Тодор (мирно). Не труди се, велики челниче, мени је познат налог...

Махмуд. Онда га само потпиши.

Богдан. Па да потпис твој потврдим печатом.

Паскоје. А ја да ти избројим двадесет тисућа златних перпера откупнине.

Тодор. Зар мени новац, злато? Ха, ха, ха! Не само за двадесет тисућа, не за све благо султаново, него ни за све благо овога света... Не дам Сталаћа!

Сви (који су сад дошли). Шта? (Кратак тајац, сви се згледају.)

Синан-бег (мотрио је од доласка Јелицу, па сад тихо и узбуђено Селим-бегу). Познадох је, она је! (Гледа оштро и укочено у Јелицу.)

Јелица (мотрила га је такође од његова доласка, па сад живо и тихо за се). Оне очи, онај поглед! Језа ме подузима.

Селим-бег (тихо Синану). Јеси ли сигуран?

Синан-бег (као пре). Као у милост пророкову.

Махмуд (као у чуду). Не разумедох те добро; шта изусти?

Тодор. Рекох да не дам Сталаћа, докле је главе на мени!

Јелица (слободно и снажно). И на мени!

Вукан. И докле је једнога од нас!

Махмуд. Зар ће овде и жене да се плећу?

Тодор. Овде нема жена, већ само бораца и бранилаца овога замка.

Волин (детињи одважно). Који само желе да погину за њега.

Исак-паша (сав у чуду). Та јесам ли ја добро чуо, добро разумео? Продрзљивац се усуђује да ремети и квари мир, углављен између његова господара и господара и султана светова?

Тодор (мирно и стално). Да! (Осмешкује се тихо и горко.)

Михаило (благо). Промисли, Тодоре, шта чиниш!

Тодор (Вукану). Изиђи, добра старино, па искупи у двориште све оружнике и сав збег што је у замку. (Вукан изиде.)

Паскоје (изненађен). Шта си наумио?

Богдан. Да нам не мислиш задати насилну смрт? (Тодор се само смеши.)

Махмуд. Не заборављај, да су у Крушевцу ваши таоци.

Тодор (поносно Раду). Молим те, седа старино, одговори им ти за мене.

Раде (свечано). И не помишљајте на то. Тодор није то кадар учинити; ја за то главом јамчим.

Тодор. Хвала, велики војвода!

Михаило. Та помисли и размисли да је то воља и жеља седога деспота, и да је тиме заложен мир ове земље и народа.

Паскоје. И да ти султан даје откуп за твоју баштину, да би доказао да не изнуђава то својом силом, него да то изискује прека потреба његове државе.

Богдан. И да је уједчена свима милост, на султанову реч и заклетву.

Тодор. Позната ми је, а и вама свима, сталност речи и заклетве султана турских.

Махмуд и Исак-паша (увређено). Војводо!

Тодор (мирно). Истину рекох. Не жестите се и не заборављајте да сте у моме дому.

Раде. Узалуд вам је све. Ја покушах и благошћу и строгошћу, па ипак не савих ту железну вољу.

Михаило (Тодору). И баш одбијаш високи налог светлога деспота?

Богдан. Изазиваш против себе две силе: деспота и силнога султана?

Махмуд. Неодољиву снагу големе турске војске.

Исак-паша. И њена нечувеногa јунаштва.

Тодор (мирно). Знам голему и страшну силу османске војске, и високо ценим турско јунаштво, а још више јаничарско. Па ипак, што рекох порећи нећу!

Михаило (другoвима). Та није он сам овде, запитајмо и посаду.

Тодор. И сам то желим. (Отприје.) Питајте је!

Михаило. Много се уздаш у изнурену гомилу.

Махмуд (тихо Исаку). Сталаћ је наш.

Исак-паша (тако исто, погледав Тодора презриво). Пропао је махнитник.

Богдан. Пођимо, нека се сврши!

Раде (диже се полагано, али сад прилично крепко). И ја ево полазим; хоћу да их сам саслушам и да се уверим.

Михаило и Богдан (Раду, кога хоће да прихвате). Допусти...

Раде. Није од потребе, довољно сам починуо.

Тодор (Франсоу). Молим те, племенити грофе, замени ме и одведи их.

Франсоа. Од срца радо. (Сви су већ пошли.)

Раде (код врата први). А ти?

Тодор. Ја ћу вас сачекати овде, да не помислите да моје присуство утиче на њих. (Раде га погледа.)

Синан-бег (тихо Селиму, излазећи). Сад је још краснија и бајнија! (Изиде, бацив оштар поглед на Јелицу.)

ПОЈАВА IX

Тодор, Јелица, Волин и Мира, без пређашњих

Јелица (гледајући излазеће, за се). Ох, оне очи, онај поглед! (Прође руком преко чела, па полети Тодору, који је пришао, али не гледа напоље, већ само слуша). Мили господару, јеси ли поуздан, јеси ли сигуран?

Тодор (стално). Као у себе.

Михаило (споља). Слушајте добро! Високи налог деспотов гласи: да се Сталаћ преда уз откуп султану Мехемету II и његовој војсци.

Гласови (споља). Не дамо Сталаћа, док је наших глава! (Ово су измешани гласови стараца, старица, људи, жена девојака и деце.)

Јелица (радосно). Слушај, господару!

Волин (привио се с друге стране уз њега). Чујеш ли, оче?

Тодор (радосно). Та чујем, чујем!

Михаило (споља). Размислите; ви знате да вас чека страшни гнев светлога деспота, и још страшнија освета силнога султана.

Гласови (споља). Нека све силе и страхоте ударе на нас, не дамо Сталаћа, никад!

Тодор (блажено). Ох, како ми срце бије!

Јелица (тако исто). А моје?

Волин (узвикне). А моје хоће да искочи!

Мира (спустила се сетно у столицу на левој страни, па тихо, сетно и болно). А моје се цепа од туге. Та овом рату краја нема!

Михаило (споља). И по трећи пут вам велим: све вас чека смрт, ако не предате Сталаћа.

Гласови (споља). Боље и смрт него турско робље. Не дамо града Сталаћа никада, никада!

Мира (претрне, устане, па тихо). Ово је моја смрт!

Тодор (усхићено). Ох, та што не могу да их све овога маха изгрлим и ижљубим!

Волин. Ја ћу то учинити, мили оче! (Истрчи напоље).

Јелица (као и Тодор). Чисто бих им своје срце поделила!

ПОЈАВА X

РАДЕ, МАХМУД, МИХАИЛО, ИСАК-ПАША, ПАСКОЈЕ, БОГДАН, ФРАНСОА, СИНАН-БЕГ, СЕЛИМ-БЕГ, ДВА БЕГА, ВУКАН, ЂУРО И ПРЕЋАШЊИ

РАДЕ (улазећи). И тако за овај мах реши се. (Идући напред, тихо.) Несрећа, нова несрећа! (Гласно.) Како налози светлога деспота не гласе и за овај непредвиђени и неслућени случај, то се наше посланство мора вратити господару по нове. А како узвишени велики везир полази одмах у Софију светломе султану, а часни Исак-паша Новоме Брду, то морају остати овде ова два (покаже на Синан-бега и Селим-бега) млада господина бега бар четири дана, да однесу нове поруке светлога деспота својим старешинама (покаже на Махмуда и Исака) онамо, где је речено. (Тодору.) Примаш ли их, војвода Тодоре? (Јелица се прене, и као да би нешто рекла Тодору.)

ТОДОР. Од свега срца.

ЈЕЛИЦА (за се, живо). Ох, шта учини!

ТОДОР. Ако господа бегови пристају, да им стан у оном крилу (покаже десну страну), ова дворница и степенице од дворца буду искључно њихово боравиште у овом замку. Ако би ту међу прекорачили...

СИНАН-БЕГ (упадне живо). Знамо шта би нас морало постићи. Пристајемо.

ТОДОР (окрене се и спази Ђуру). Верни Ђуро, одведи одмах господу!

РАДЕ. А и ми пођимо одмах.

ЂУРО (пошао је десној страни, доће баш кад бегови погигну главе, опраштајући се од својих старешина, па, смотрив лице Синан-бегово, узвикне пренераженн). Ах!

Синан-бег (изненађен). Шта је ?

Сви (осим Јелице). Шта се зби ? Шта је? Шта ?

Ђуро (прибирајући се). Ништа, ништа !

Јелица (живо за се). Шта би Ђуру ?

Ђуро. Моја стара бољка текну ме опет у срце. (Изиде кроз десна врата, а за њим бегови.)

ПОЈАВА XI

Пређашњи, без Синан- и Селим-бега и Ђура

Махмуд (Тодору). Пре растанка још једном питам те, војвода Тодоре, је ли ти оно последња ?

Тодор (поносно и стално). Не питај, везире, ништа више. Увериште се.

Паскоје. Примаш сву буру ?

Богдан. Све страхоте ?

Јелица (одважно). И људске и Божје !

Исак-паша (за се). Да ретке жене !

Раде (Тодору). Размисли, сине !

Тодор (као пре). Размислио сам... И ево вам се заклињем јединчетом мојим и силним Господом Богом, који нас све одбаци и заборави, не дам Сталаћа, не дам !

Раде (полазећи). Онда пођимо ! (Излазе сви редом за њим, последњи Вукан.)

Јелица (докле они излазе, притрчи живо Тодору, који је, испраћајући их, остао у средини). Мили господару, сиви соколе мој ! (Загрли га страсно.)

Тодор (загрлив је). Мила јунакињо моја !

Франсоа (тихо Мири, којој је још раније пришао и тихо с њом кад и кад говорио). Па уклонимо се, кад ти је туга у срцу. (Изиду обоје на лева врата.)

ПОЈАВА XII

Раде, Тодор и Јелица

Раде (докле излазе Мира и Франсоа, враћа се). Вратих се...

Тодор (корачи му у сусрет). О, узвишена...

Раде (пришав му са сузним очима и благо). Погрешио си... грешиш... грешиш... Па ипак морам... (Ухвати га за главу.)

Тодор (падајући на колена). Падам у прах пред тобом... али не ишти...

Раде (наставља). Морам пољубити... то витешко чело... (Заплаче се.)

Тодор. О, узвишена...

Раде. И опростити се!...

Јелица (заносно). Косовска Старино!

(ЗАВЕСА)

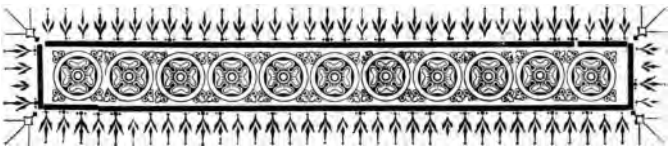

ДРУГИ ЧИН

Иста дворница.

ПОЈАВА I

Тодор, Јелица, Вукан, Франсоа и Мира

Тодор (седи у оклопу с Јелицом код левога стола). Не умем ти рећи, како ми је драго, племенити грофе и драги друже моје очајне борбе, што си изабрао цветак из нашега врта и што хоћеш да га пресадиш у дивну своју отаџбину.

Франсоа (стоји с Миром на десној страни ближе Вукану). Да, цветак, (загледа се пун љубавнога заноса у Миру) који ће својом лепотом обасјати као сунце топлотом и светлошћу мој, ропством мога брата потамнели двор.

Мира. А Мира ће све употребити и једино бринути се, да у дому њена Франсоа буде станиште задовољства и среће.

Јелица. А добри поочим Вукан?

Вукан (седи код деснога стола). Вукан је блажен, што види своју јединицу као заручницу тако јуначког и племенитог витеза, и што ће му душа осећати и онда њихну срећу, кад му тело падне за овај замак

и за овај још преостали слободан окрајак наше тужне и јадне отаџбине.

Јелица. Па кад мислиш извршити, драги грофе, брачну везу, за којом обоје толико жудите?

Франсоа. Чим мој витешки војвода и...

Тодор (устане и пружи му руку). Твој кум (рукује се с њим) угради тренут времена.

Вукан (устајући потресен, приступи им). Па сад, драга децо, примите мој благослов (грцајући од узбуђења). и опростите староме борцу и оцу, што му се у овом тренутку искраде суза из ока. (Пољуби их у чело, а ови њега у руку.)

Јелица (гледајући их, дубоким уздахом за се). Ја тај тренут нећу доживети.

Тодор (узме шлем са стола). Али, не замерите, мили моји, што вас морам у овом, по вас тако свечаном тренуту оставити. Ваља бити спреман и опрезан, јер је Османин брз, окретан, лукав и препреден борац — а Сталаћ се мора бранити. Ово брдашце на коме смо и овај замак који нас штити, то је последња устава, браник и бедем, не само мој и наш, него и последњег јадног преосталог окрајка наше некад славне и простране отаџбине; последњи преостали бранич болнога, остарелога и већ на умору седога деспота. Сваки тренутак борбе наше драгоцен је: што ми који тренут дуже поживимо, живеће и деспот, а и отаџбина; паднем ли ја и Сталаћ, пало је и Смедерево и све!

Вукан. Али је Сталаћ јак, а његова посада тврда стена: требаће стотину тисућа и више најхрабријих Османа, па ипак мучно да ће га освојити. А осим тога у близини су нам твоји побратими, Велимир и Никола.

Тодор. Да, моји побратими, љути змајеви. Ако ми затреба помоћ, долетеће на мој миг, а можда ће и самог босанског краља наговорити да ми притече у помоћ. Босна је још јака, а не пошље ли баш и она помоћ, довољни су ми и моји побратими. У њих се уздам као у себе самога, а срце ми је пуно снаге, а душа пуна поуздања да мора одолети Сталаћ... и одолеће! Али, што нема још Војина?

ПОЈАВА II

Војин, Ђуро и пређашњи

Војин (трчећи у оклопу с малим луком и малим копљем, из левих врата). Ево ме, оче, спремна и оружана.

Тодор (радосно га притрли). Како си ми диван, мој мали лавићу.

Јелица (живо и с узбуђењем). Тодоре! Зар ћеш повести и њега?

Тодор. Та он ће ту само у мали луг крај Мораве, испод замка.

Војин (нежно). Да, драга мајчице, па зажелео сам ти се слободна даха и слободна покрета.

Тодор. Та зар не беше скоро три месеца због опсаде као у затвору?

Јелица (као пре). Али ипак, моје срце.

Војин. Хоћу да стрељам птице грабљивице; хоћу да вежбам и око и руку...

Јелица (загрли га ватрено). Мој пупољче ружичин! (Пољуби га.)

Војин. Хоћу да будем витез, да будем јунак, као мој отац, као моја драга и мила мајчица! (Поскочи и обеси јој се око врата.)

Тодор (узме га живо од ње). Та амо и на моје срце, зенице моја! (Подигне га у вис, притисне на груди и љуби.)

Јелица (узвикне). Чувај ми га, чувај!

Тодор (спусти Војина, па је погледа зачуђено). Та шта је теби, љубо, данас?

Јелица. Не знам... Нешто ми се срце стегло... неки чудни... тајни бол!... (Притисне руком срце.)

Мира (тихо). Као вазда у мом.

Франсоа. Узвишена госпођо!

Вукан. Драго дете!

Јелица (Тодору). Па и ти не иди далеко.

Тодор. Та само да разгледам околину, је ли чиста, најдаље под Крушевац.

Јелица (болно). Ох, да ниси ни полазио!

Тодор (зачуђено). Страшиш се?

Јелица (плане поносно) Никада!

Франсоа. Та ја остајем овде, госпођо!

Јелица (лако одбијајући). Ја сам и сама себи довољна. — Опрости, грофе!

Тодор. А Вукан ће бити са мном.

Вукан. Свуда, свагда, увек и у свакој опасности!

Тодор. А с Војином верни Ђуро.

Ђуро (снажно и од срца). Докле је год жив!

Војин (весело). Та не бој се за ме, мајко, кад ја не страхујем!

Јелица (стегне грчевито срце, па онда махне руком). А ви пођите.

Тодор (узме живо Војина за руку, а другом махне према жени). Хајдемо! С Богом! (Изиђу брзо на врата.)

Јелица (врисне очајно). Вукане, чувај ми господара!... Ђуро, чувај ми јединче!... Не, не; не могу.

Срце је јаче и од воље... идем да их испратим, бар докле поглед допире! (Изађе за њима.)

ПОЈАВА III

Франсоа и Мира

Мира (приђе му мирно, па нежно и топло). Хвала ти што заглади насртај и одржа реч, мили мој Франсоа! (Пружи му обе руке.)

Франсоа (прихвати их). Зар ти сумњаше?

Мира (као пре). Не. Али сад кад сам већ скоро твоја, допусти ми, допусти твојој Мири, да ти отвори своје срце, срце у које се увукоше све страхоте и крвави призори непрестанога ратовања, што их гледаху моје очи од кад памтим; срце у коме нема одважности и храбрости Јеличине... ваљда с тога што ми сав живот протече у непрестаном страховању и немиру, или што ме Господ оваку створи, или што ми је то наслеђе од мајке, за коју веле да беше сушта благост и доброта.

Франсоа. Слатки анђеле мој!

Мира. Зато ваљда моје срце, грозећи се рата, и жуди само за тишином и миром, за оном тихом домаћом срећом; срце у коме нема јунаштва, али има поштовања, љубави и обожавања: поштовања према своме старом родитељу, љубави према отаџбини и обожавања за свога вереника! Али, је ли да ти нећеш зато мање волети своју вереницу, своју Миру? (Погледа му нежно у очи.)

Франсоа (усхићено). Напротив! Та то ме баш и очара, ти благо пролетње сунашце моје!

Мира (настави све топлије). Ти ме нећеш мање волети, што ћу те замолити — и ако и сама за тим силно чезнем — да тек онда буде наше венчање и наш одлазак, кад се спасе овај замак и кад мине сва несрећа, јер ја не бих могла пре оставити свог оца и своје отаџбине!

Франсоа (као пре). Али ја сам сигуран да ћемо Турке и опет одбити, као и толико пута до сад. Тодор је јунак над јунацима, посада му скоро равна, а има снажних пријатеља и савезника. А дође ли му у помоћ још и босански краљ, онда је рат минуо за који дан... (смешећи се љубазно) а и твој страх... О, да сам тако сигуран у спас мога брата, као у спас овога замка. С ових зидова Тодор ће још победнички ликовати над поразом султановим. Главом ти јамчим за то.

Мира (блажено). А онда ћемо одмах пред олтар, па на пут у твоју милу отаџбину, у тиху самоћу, где ћу те моћи волети у непомућеној срећи, волети до века!

Франсоа. Да, мила моја плашљивице, а и ја тебе. А дотле се стрпимо, чекајмо и надајмо се; и у тој нади пођимо на кулу мотрионицу да уживамо у нади и љубави, на овом светлом, слободном и лепом Божјем дану. Хоћеш?

Мира (блажено). Хајдемо, срећо моја! (Изиђу лево напред.)

ПОЈАВА IV

Синан-бег и Селим-бег

Синан. Оде ли ово двоје већ једном?

Селим. А виде ли је где стоји на бедему, те не само својим оком, него и свим срцем погледа у даљину?

Синан. Видех, видех !... Али ћути, ћути ! Не потпируј пламена, који свом страшћу разбуктан оркански бесни у мени.

Селим. Мораће се већ скорим вратити...

Синан. Ох, како је лепа, како је пуна дражи ! Од кад је изгубих, сањах непрестано о њој ; али све моје жудње и снове надмаши њена садашња лепота. (Селиму.) Изиђи на доксат и пристражи, докле ја с њом говорим.

Селим. Хоћу. (Пође.)

Синан (задржи га живо). Стој ! Јеси ли поуздан, да су оно наши, што их спази мало час ?

Селим. Видео сам их, кад се спустише реком и кад прикрише бродић, тако чисто и јасно, као што тебе видим.

Синан. Сад брзо на место, верно и мудро. Кад буде полазила, учини се као да је не видиш. (У целој овој појави говоре тихо и брзо.)

Селим. Буди без бриге. (Изиде средином.)

Синан (тихо и угушено преда се). Јелице, Јелице, неверна Јелице !... Сад мораш бити моја !... Ха ! Чини ми се као да већ долази ?... Тако је. Склонимо се. (Повуче се у угао према прозору.)

ПОЈАВА V

Јелица и Синан-бег

Јелица (улази сетна и замишљена). Одоше... изгубише се моме догледу у даљини. Чини ми се да и моје срце оде с њима и изгуби се у недогледу ! (Дошла је полако на средину.)

Синан (у колико је ова ступала унутра и приближавала се средини, у толико се он њој полако и кришом ближио, па сад приступи и зграбив је за руку, тихо). Али ја се нађох, ја сам ту!

Јелица (пренеразивши се стукне од њега на страну). Ти!... Ко си ти?

Синан (горко). Ко сам ја?

Јелица (отимајући се). Како се усуди дотаћи ме се?

Синан (као пре). Нећеш се сад отети из мојих руку, као негда.

Јелица (као пре). Али ко си ти, Османине?

Синан (као пре). Ко сам ја?... Зар ме још не познаде?

Јелица (гледа укочено). Не!

Синан (тихо и угушено). Питаш, ко сам ја?... Ја сам онај, кога ти онако срамно остави и изневери у најужаснијем часу. Ја сам онај, који пишташе под ударцима од тешкога бола, а још више од тешкога јада, што изгубих све што имађах на свету. Ја сам онај, кога немилице удараху и с кога крв теција-ше потоком, али који све то не осећаше, јер осећаше само бол у срцу, неизмерни љубавни бол, од кога мишљаше да ће пресвиснути!... И ти још питаш, ко сам?

Јелица (непрестано гледајући га укочено, па као и он тихо и угушено). Или пренеражење, или преголема туга за мојима, збунише ме тако да се не сећам... (Ухвати се за главу.) Тако ми Бога не знам!

Синан (мукло цикне). Ха!... Не знаш? Та ја сам онај, што цвиљаше и трпљаше најгоре муке у ропству, што проклињаше људе, Христа и Мухамеда, што се савијаше као црв под боловима, докле си ти у наручју и крилу другога благовала, уживајући рајске

сладости, тонећи се у срећи и црпући сва блаженства љубави! Ја сам онај, што проклех и себе и тебе, ја сам твој негдашњи вереник, твој Синиша!

Јелица (као громом ударена врисне и посрне назад). Синиша! (Пређе руком преко чела, прибравши се, погледа га и кликне.) Та куд ми беху очи, куд ли ум! Јест, Синиша! Синиша! (Заборављајући се, радосно.) Мој драги, мили и заборављени Синиша! (Падне му на груди.)

Синан (прихватив је и притиснув на груди, блажено). Јелице! Сунашце моје!

Јелица (приберс се, одгурне га жестоко, па тихо и мукло преда се). Та шта чиним ја, безумница?... Моја чиста љубав?... Мој Тодор?... Моје јединче? (Ухвати се једном руком за срце, а другом покрије очи.)

Синан. Шта ти би на један мах? Тек што ми се указа зрачак милости, а ти ме одгурну... Уједе ли те гуја из мојих груди?... Та овде је сама љубав... љубав!

Јелица (тихо). Ох, ћути, ћути!... Имај милости!... (Преда се угушено.) О, моја верности, моја захвалности, моја љубави! (Окрене се од њега и учини један корак.)

Синан (нежно и заносно). Та не окрећи се од мене, рају мој... не одмичи се, рајска милошто, царице хуриска!.. На кога мишљах непрестано и у најмучнијим часима мога ужаснога робовања?... Коме за љубав одбацих Христа и поклоних се пророку Мухамеду? Коме за љубав почињих невиђена чуда од јунаштва, докле ме срећа не нанесе на мога поочима, великога везира Махмуда, који ме узвиси, обогати и подиже до највеће милости светлога и силнога султана? Коме за љубав пројурих све ситничке и лапске тврђаве: водих као помаман бесне и крвожедне јаничаре на јуриш и ускаках свуда први у тврђаве, тражећи те

свуда, као што праведник тражи највишу милост Алахову — рајско насеље ?...

Јелица. Боже, заштити ме !

Синан (наставља). Па кад дознадох где си и чија си жена, коме за љубав падох ничице пре султана, да ми поклони милост, да ја нападнем и заузмем ову тврђу, на коју нападах узалуд скоро три месеца, јер је твој, сатанско-јуначко и шејтанско колено, твој отмичар, твој муж бранаше. Коме за љубав падох и опет пред султана и великога везира, те измолих у првога милост, да предају овога замка стави у непобитне погодбе мира ; а од великог везира, мога поочима, испросих златну откупнину ?...

Јелица. Дакле, ти то све учини ?

Синан (све већом ватром). Да, јер без тебе нема среће, нема блаженства, нема живота ! (Благо, нежно и заносно.) Па кад све то претрпих и учиних тебе ради, а ти ме бар погледај, баци један зрачак на ме из твога светлога ока ! Допусти ми да се бар једном дотакнем твојих дражи ; да бар једном срknем божанске сласти са твојих бајних усана, ти дивна џенетска хуријо !... (Прије јој страсно и обухвати је око паса.)

Јелица (бранећи се лако). Пусти ме, остави ме, прекљињем те !

Синан (све страсније). Да те пустим, да те оставим сад, ти мој земаљски рају, сад, кад ми те је Алах опет поклонио ?... Сад, кад си у мојим рукама ; сад, кад можеш са мном поћи, па да будеш моја за навек ?... О, ходи, ходи ! Све што сам својом десницом придобио ; све што ми пружа очинска милост великога везира и голема милост силнога султана, биће твоје, само твоје, а ја ћу бити само роб твој, који ће бити најсрећнији да пузећи у праху пред тобом обожава те !

Јелица (збуњена и занесена плаховитошћу његовом, у големој борби, тихо). О, крви, наша крви! (Хоће да клоне.) Како нас чиниш слабима и немоћнима!...

Синан (плаховито). Не колебај се, одлучи се... тако ти онога првог блаженога тренутка, зачетка нашој љубави!

Јелица (као пре). Што нас сама уваљујеш у грех, о, неверничка, издајничка крви!

Синан (као пре). Та хајде, хајде! Пођеш ли са мном, ево ти се заклињем свим што ми је свето, па и самим животом мојим, да ћу поштедети овај замак, па и сам живот твога Тодора...

Јелица (прене се). Мога Тодора?

Синан. Да; па не само што ћу га поштедети, него ћу му дати и огроман откуп...

Јелица (долазећи к себи). Моме Тодору?

Синан. Да; то зависи само од моје једне речце пред очиму моме или султану... Ох пођи са мном, па су Тодор и град слободни, а ја најсрећнији смртни под сунцем! (Повуче је да пођу.) О, ходи!

Јелица (плане и одгурне га од себе). Даље, неверниче Христу и Богу!

Синан (пренеражен). Шта рече?

Јелица. Даље, безумниче и хвалисавче! Зар мислиш да се љуба Тодорова може купити и да се може Тодор продати?

Синан (живо). Прибери се и чуј ме!

Јелица (одважно и снажно). Ни речи, отпаднички измете! Тодор!... Хвала ти што спомену то име, те пробуди моју свест. Тодор, мој спаситељ; Тодор, чија ми узвишена љубав оплемени срце а узвиси душу; Тодор, чије витештво и јунаштво ули у мене храброст и одважност; Тодор, штит и одбрана нашега

измученог и бедног народа!... (Погледа с презрењем и гнушањем.) И ти, крвниче и одметниче, помисли...

Синан. Ти нећеш?

Јелица (снажно). Никада!

Синан. Ти ме вређаш и одбијаш?

Јелица (као пре). Ја те презирем и гнушам те се!

Синан (бесно). Гнушаш ме се? Онда знај, да ће на мој миг сто тисућа османске војске пасти под овај замак: да ћу га у прах срушити, твога Тодора жива ухватити и поврх тих рушевина жива на колац набити, а тебе присилити, да у мом загрљају гледаш његове нечувене муке и скончање!

Јелица (поносно и снажно). Дођи, Тодор и његова љуба чекају те!

Синан. Размисли, расуди и бирај: моју љубав, Тодоров живот и поштеду овога града и Тодорову смрт!

Јелица (као пре). Већ сам одабрала... Дођи само, дођи!

Синан. Твој ме понос и сувишно поуздање дражи и изазива.

Јелица. Ако: ја те се не бојим!

Синан. Не бојиш? Па ипак ћу те приморати!

Јелица. Приморати? Ха, ха, ха!

Синан (полети јој). И то сад одмах!

Јелица (одскочи, потргне нож иза паса и подигне га у вис). Ако само крокнеш, сјурићу ти нож у срце!

Синан (застане). Стрепи, несрећнице, стрепи! Ја се заклех...

Јелица (поносно). Ха, ха, ха!

Синан (угушеним гневом). Да мораш бити моја...

Јелица (као горе). Никада, упамти, никада!

ПОЈАВА VI

Селим-бег и пређашњи

Селим (утрчав, живо). Ево га, долази!
Синан (као пре). И биће моја!
Селим (тихо Синану). Тодор... војвода долази!
Јелица (радосно). Долази?
Синан. Узалуд се радујеш, ти ћеш ипак моја бити!
Јелица. Ни у смрти!
Синан. Примораћу те, упамти, примораћу те!

ПОЈАВА VII

Тодор, Вукан и пређашњи

Јелица (полети Тодору у наручја). Тодоре, Тодоре, ја само тебе волим, само тебе.
Тодор (прихвативши је). Мила и једина жено моја! (Загрле се.)
Синан (тихо Селиму). Сунце се клони заходу...
Селим (тако исто). Да пођемо.
Тодор (подигне главу, дошав напред лево, спази бегове). Гле, и бегови су овде?
Синан. Јесте, војводо, спремни за полазак.
Тодор. Зар?
Јелица (тихо и живо преда се). Хвала Богу!
Селим. Та крај је четвртога дана...
Синан. А глас и хабар нам не стиже.
Јелица (као пре). Притајићу жаоку за његово срце.
Тодор (беговима). Па зар сад под ноћ?
Синан. Пријатније се путује него по сунчаној жези.

Селим. А пре поноћи смо, ма како лагано ходили, у Крушевцу.

Тодор. Кад је тако, а ви пођите здраво и до јуначког виђења! (Рукује се с њима.)

Синан (охоло). Да, до скорог јуначког виђења!

Селим. Хвала на гостољубљу, војводо!

Тодор. Немаш на чему, беже; сваки је гост мио дому моме. А сад се опростите и с домаћицом, наш обичај то не забрањује. (Приђе капетану Вукану и разговара с њим тихо.)

Синан (приђе Јелици, гледајући јој право и оштро у очи). До виђења, висока госпо, и хвала од срца!

Јелица (с малим ироничним осмехом). Срећан пут, честити беже! (С малим презрењем.) Срећан пут!

Синан (тихо Јелици). И ипак ћу те приморати!

Јелица (заборавивши се, мало гласније). Рекох: никада!

Тодор (окрене се, живо). Шта рече, љубо?

Јелица (прибрана). Ништа, мили мој. Препирах се с беговима мало пре о јунаштву нашем и османском, па им и овога пута рекох и нехотице: никада!

Синан. Да, о томе беше реч, а то ће се ускоро доказати.

Тодор (смешећи се). Да, то ће се доказати. На овим ставама непомични смо, чекамо вас.

Синан. И дочекаћете нас.

Тодор (као пре). Затећи ћете нас.

Селим (мирно и удворно). Јуначка госпођо!

Јелица (пружи му руку, весело). У здрављу, беже! (Пружи му руку.)

Вукан (полазећим беговима). Оружје ваше примићете на градским вратима. Ја ћу вас до испред њих испратити. Ако сте вољни, пођимо!

Синан и Селим (поклоне се лако). С Богом!

Тодор. С Богом! (Бегови изиду с Вуканом. Сипан код врата баци још један оштар поглед на Јелицу, који Тодор опази.)

ПОЈАВА VIII

Тодор и Јелица

Тодор (чим они изиђу, окрене се живо Јелици). Ама шта је теби, мила љубо, данас? Изгледаш ми врло чудновата!

Јелица. Рекох ти: није ми ништа, сасвим ништа. (Забашурујући.) Веруј ми!

Тодор (узме је за обе руке и гледа јој право у очи). Верујем ти. Па ипак, ипак си ми необично узбуђена. Твоје иначе ведре и светле очи нешто су необично немирне и мутне; сва си ми преображена и загонетна, загонетнија него што те оставих.

Јелица. Може бити. Она непојмљива и незнана тајанствена туга, с којом ме остави, још ми је у срцу. Не умем ти ни сама рећи шта ми је; али тек верујеш (гледа му с највећим жаром и заносом у очи), да те волим као душу своју и да сам твоја, само твоја до гроба!

Тодор (пригрли је). Јест, само моја! Та не знам како бих могао и посумњати: онда бих морао посумњати у Бога и његову моћ, морао бих посумњати у битност самога себе!

Јелица. Ох, Тодоре мој, како те волим, како те обожавам! (Прене се у један мах, па сва у необичном страху.) Али, где је наш Војин, наша... та наше све на свету! Говори, где је? Виде ли га? Шта је с њим? Зашто га не доведе?

Тодор. Видех га. Скакуће по лугу као лане; образи румени и зажарени од игре, задовољства и чистог слободног зрака; бије стрелом као муња, а око њега леже вране и гавранови.

Јелица. Лане мајчино! А што га не доведе?

Тодор. Не можеш га одвојити од луга. О, како је слатка и пријатна слобода!

Јелица (с уздахом). О, да си га довео! А Турци? Видосте ли их где?

Тодор. Нигде ни једнога, ма од жеље; сва је околина нема, мртва и пуста.

ПОЈАВА IX

Франсоа, Мира, Један дечко с упаљеним свећама у свећњацима и претшашњи

Франсоа (улети брзо с лева). Пријатељу, војвода, јуначе, друже... Испод куле крај Мораве...

Мира (улетивши за њим, живо). Чу се неки мали бој...

Тодор (живо). Где, где?

Мира (као пре). Крај Мораве, уз обалу...

Јелица (живо). Да није у маломе лугу?

Франсоа. Да, баш тамо...

Мира. Зачу се у један мах звекет оружја...

Франсоа. На онда очајни крик и вапај...

Мира. Мала лупа...

Франсоа. Као ударање весала...

Мира. И шуштање воде...

Франсоа. Као да неки бродић отплови...

Тодор (сав пренеражен). Боже, а да није...

Јелица (вриснс). Војин! Тамо је Војин!

Тодор. Не може бити!

Јелица (врисне поново). Тодоре! Тодоре! Отеше, ограбише нам нашега Војина!

Тодор. Ограбише, отеше Војина?

Јелица. Нашу зеницу, наш живот!

Тодор (узвикне). Јединче наше, Војина? (Полети изласку.) Брзо за њима! (Пројури поред Вукана, који улази.)

ПОЈАВА X

Вукан и пређашњи

Јелица (спазивши Вукана). Вукане, поочиме, други оче наш, говори: виде ли или чу ли ти шта?

Вукан. Шта, Јелице?

Мира. Та ограбише, однеше...

Вукан (изненађено). Кога?

Јелица. Наше јединче, мајчино срце и душу!

Вукан. Ја бејах доле, на доњим вратима, близу луга, и не чух ништа, до само звекет ланаца и шкрипање моста, који се дизаше и затвараше.

Франсоа. Идем и ја брзо тамо. (Пође.)

Мира. Франсоа! (Задржава га.)

Јелица. Не, већ ја летим тамо; та стићи ће их као муња туга и бол мајчин.

Вукан (стане пред њу). Стани, Јелице; ми још не знамо извесно...

Јелица. Али ја знам; моје страховање, моја туга! Пуштајте ме!

Франсоа. Госпо, куд ћеш у ноћ?

Јелица (гура их од себе). Мајчино срце светлиће ми. Пуштајте ме, на страну! (Полети вратима.)

Ђуро (још већим напором угушено). Придигох се мало... видех капетан Мила без главе... бродић... крв лијну поново... онесвеснух...

Јелица. А Војин?...

Ђуро. Наши ме дигоше... видех војводу... он зна... ох... не могу!... (Клоне и занесе се.)

Јелица. Ко га одведе? О, та само још једну реч!

ПОЈАВА XII

Тодор и пређашњи

Тодор (чим ступи кратко и живо). Капетани и коњи су спремни. С Богом, љубо!

Јелица. И ја ћу с тобом. (Мири живо.) Та Миро, рекох ти, моје ору...

Тодор (мало строжије.) Ти остајеш овде.

Франсоа. Ја ћу с тобом. Молим те, допусти! (Одважно и храбро.)

Тодор (пружив му руку). Примам ти јуначку понуду. Ти ћеш на једну, а ја...

Вукан (упадне живо). Куд ћеш у ноћ? Немаш брода ни бродића... а они на ону страну прећоше...

Тодор (живо). За моје чиле вранце свуд су броди; а стићи ће их да крила имају... Хајдемо, грофе! С Богом Вукане, чувај с Јелицом град. На коње! (Излети живо.)

Франсоа (живо за њим). И у смрт с тобом! (Изиде живо за њим.)

Мира (која је, чувши, да Франсоа хоће да иде, била узнемирена и у борби, сад дрекне). Франсоа! Спаси јединче моје миле другарице! (Излети за њима.)

Јелица (стајала је очајна и забезекнута у Тодора, па сад скоро у исти мах с Миром). Тодоре! Врати ми моје је-

Тодор (споља). Седлајте ми коње!

Јелица (чувши тај глас, застане, па онда свом тугом врисне). Истина је!... (Посрне, Мира и Франсоа је придрже.) О, моје срце, моје срце!... (Приберне се, па одважно.) Миро, брзо мој оклоп, моје оружје!

ПОЈАВА XI

Ђуро, два војника и претђашњи

Јелица (спазивши Ђура). Ђуро, верна душо, моје јединче, где ми је јединче?

Мира (згрози се). Та он је обрањен!

Франсоа. Брзо столицу, пашће! (Зграби столицу и с војницима намести Ђура на њу, али више у средини позорнице. Војници, чим Ђуро седне, изиђу.)

Вукан (пришавши Ђуру). Говори, Ђуро, шта би?

Јелица (пришавши с друге стране). Говори, Ђуро, тако ти верности!

Ђуро (коме је глава обливена крвљу и увезана, с великим напором). Спремасмо се за повратак... он скупљаше устрељене птичице... ја и капетан Миле... помагасмо му... Кад на један мах... из небуха... (Клоне и заћути.)

Јелица (очајно). Ђуро, Ђуро, тако ти Бога и спаса душе, говори!

Ђуро (наставља још с већим напором). Удари ме... топуз... ја посрнух... али у исти мах потегох мач, раних... познах несрећника... видех Пријездин лик.

Јелица и Вукан (изненађени). Пријездин?

Ђуро (као пре). Паде други ударац... ја се сруших... чух звекет и одбрану Војинову... затим врисак... веслање...

Сви. Па?... Па?...

Ђуро (још већим напором угушено). Придигох се мало... видех капетан Мила без главе... бродић... крв лијну поново... онесвеснух...

Јелица. А Војин?...

Ђуро. Наши ме дигоше... видех војводу... он зна... ох... не могу!... (Клоне и занесе се.)

Јелица. Ко га одведе? О, та само још једну реч!

ПОЈАВА XII

Тодор и претходњи

Тодор (чим ступи кратко и живо). Капетани и коњи су спремни. С Богом, љубо!

Јелица. И ја ћу с тобом. (Мири живо.) Та Миро, рекох ти, моје ору...

Тодор (мало строжије.) Ти остајеш овде.

Франсоа. Ја ћу с тобом. Молим те, допусти! (Одважно и храбро.)

Тодор (пружив му руку). Примам ти јуначку понуду. Ти ћеш на једну, а ја...

Вукан (упадне живо). Куд ћеш у ноћ? Немаш брода ни бродића... а они на ону страну прећоше...

Тодор (живо). За моје чиле вранце свуд су броди; а стићи ће их да крила имају... Хајдемо, грофе! С Богом Вукане, чувај с Јелицом град. На коње! (Излети живо.)

Франсоа (живо за њим). И у смрт с тобом! (Изиђе живо за њим.)

Мира (која је, чувши, да Франсоа хоће да иде, била узнемирена и у борби, сад дрекне). Франсоа! Спаси јединче моје миле другарице! (Излети за њима.)

Јелица (стајала је очајна и забезекнута у Тодора, па сад скоро у исти мах с Миром). Тодоре! Врати ми моје је-

Селим. А пре поноћи смо, ма како лагано ходили, у Крушевцу.

Тодор. Кад је тако, а ви пођите здраво и до јуначког виђења! (Рукује се с њима.)

Синан (охоло). Да, до скорог јуначког виђења!

Селим. Хвала на гостољубљу, војводо!

Тодор. Немаш на чему, беже; сваки је гост мио дому моме. А сад се опростите и с домаћицом, наш обичај то не забрањује. (Приђе капетану Вукану и разговара с њим тихо.)

Синан (приђе Јелици, гледајући јој право и оштро у очи). До виђења, висока госпо, и хвала од срца!

Јелица (с малим ироничним осмехом). Срећан пут, честити беже! (С малим презрењем.) Срећан пут!

Синан (тихо Јелици). И ипак ћу те приморати!

Јелица (заборавивши се, мало гласније). Рекох: никада!

Тодор (окрене се, живо). Шта рече, љубо?

Јелица (прибрана). Ништа, мили мој. Препирах се с беговима мало пре о јунаштву нашем и османском, па им и овога пута рекох и нехотице: никада!

Синан. Да, о томе беше реч, а то ће се ускоро доказати.

Тодор (смешећи се). Да, то ће се доказати. На овим ставама непомични смо, чекамо вас.

Синан. И дочекаћете нас.

Тодор (као пре). Затећи ћете нас.

Селим (мирно и удворно). Јуначка госпођо!

Јелица (пружи му руку, весело). У здрављу, беже! (Пружи му руку.)

Вукан (полазећим беговима). Оружје ваше примићете на градским вратима. Ја ћу вас до испред њих испратити. Ако сте вољни, пођимо!

Синан и Селим (поклоне се лако). С Богом!

Тодор. С Богом! (Бегови изиду с Вуканом. Синан код врата баци још један оштар поглед на Јелицу, који Тодор опази.)

ПОЈАВА VIII

Тодор и Јелица

Тодор (чим они изиђу, окрене се живо Јелици). Ама шта је теби, мила љубо, данас? Изгледаш ми врло чудновата!

Јелица. Рекох ти: није ми ништа, сасвим ништа. (Забашурујући.) Веруј ми!

Тодор (узме је за обе руке и гледа јој право у очи). Верујем ти. Па ипак, ипак си ми необично узбуђена. Твоје иначе ведре и светле очи нешто су необично немирне и мутне; сва си ми преображена и загонетна, загонетнија него што те оставих.

Јелица. Може бити. Она непојмљива и незнана тајанствена туга, с којом ме остави, још ми је у срцу. Не умем ти ни сама рећи шта ми је; али тек верујеш (гледа му с највећим жаром и заносом у очи), да те волим као душу своју и да сам твоја, само твоја до гроба!

Тодор (пригрли је). Јест, само моја! Та не знам како бих могао и посумњати: онда бих морао посумњати у Бога и његову моћ, морао бих посумњати у битност самога себе!

Јелица. Ох, Тодоре мој, како те волим, како те обожавам! (Прене се у један мах, па сва у необичном страху.) Али, где је наш Војин, наша... та наше све на свету! Говори, где је? Виде ли га? Шта је с њим? Зашто га не доведе?

Тодор. Видех га. Скакуће по лугу као лане; образи румени и зажарени од игре, задовољства и чистог слободног зрака; бије стрелом као муња, а око њега леже вране и гавранови.

Јелица. Лане мајчино! А што га не доведе?

Тодор. Не можеш га одвојити од луга. О, како је слатка и пријатна слобода!

Јелица (с уздахом). О, да си га довео! А Турци? Видосте ли их где?

Тодор. Нигде ни једнога, ма од жеље; сва је околина нема, мртва и пуста.

ПОЈАВА IX

Франсоа, Мира, Један дечко с упаљеним свећама у свећњацима и пређашњи

Франсоа (улети брзо с лева). Пријатељу, војвода, јуначе, друже... Испод куле крај Мораве...

Мира (улетивши за њим, живо). Чу се неки мали бој...

Тодор (живо). Где, где?

Мира (као пре). Крај Мораве, уз обалу...

Јелица (живо). Да није у маломе лугу?

Франсоа. Да, баш тамо...

Мира. Зачу се у један мах звекет оружја...

Франсоа. Па онда очајни крик и вапај...

Мира. Мала лупа...

Франсоа. Као ударање весала...

Мира. И шуштање воде...

Франсоа. Као да неки бродић отплови...

Тодор (сав пренеражен). Боже, а да није...

Јелица (вриснe). Војин! Тамо је Војин!

Тодор. Не може бити!

Јелица (врисне поново). Тодоре! Тодоре! Отеше, ограбише нам нашега Војина!

Тодор. Ограбише, отеше Војина?

Јелица. Нашу зе̏ницу, наш живот!

Тодор (узвикне). Јединче наше, Војина? (Полети изласку.) Брзо за њима! (Пројури поред Вукана, који улази.)

ПОЈАВА X

Вукан и претђашњи

Јелица (спазивши Вукана). Вукане, поочиме, други оче наш, говори: виде ли или чу ли ти шта?

Вукан. Шта, Јелице?

Мира. Та ограбише, однеше...

Вукан (изненађено). Кога?

Јелица. Наше јединче, мајчино срце и душу!

Вукан. Ја бејах доле, на доњим вратима, близу луга, и не чух ништа, до само звекет ланаца и шкрипање моста, који се дизаше и затвараше.

Франсоа. Идем и ја брзо тамо. (Пође.)

Мира. Франсоа! (Задржава га.)

Јелица. Не, већ ја летим тамо; та стићи ће их као муња туга и бол мајчин.

Вукан (стане пред њу). Стани, Јелице; ми још не знамо извесно...

Јелица. Али ја знам; моје страховање, моја туга! Пуштајте ме!

Франсоа. Госпо, куд ћеш у ноћ?

Јелица (гура их од себе). Мајчино срце светлиће ми. Пуштајте ме, на страну! (Полети вратима.)

Тодор (споља). Седлајте ми коње!

Јелица (чувши тај глас, застане, па онда свом тугом врисне). Истина је!... (Посрне, Мира и Франсоа је придрже.) О, моје срце, моје срце!... (Прибере се, па одважно.) Миро, брзо мој оклоп, моје оружје!

ПОЈАВА XI

Ђуро, два војника и претаšњи

Јелица (спазивши Ђура). Ђуро, верна душо, моје јединче, где ми је јединче?

Мира (згрози се). Та он је обрањен!

Франсоа. Брзо столицу, пашће! (Зграби столицу и с војницима намести Ђура на њу, али више у средини позорнице. Војници, чим Ђуро седне, изиђу.)

Вукан (пришавши Ђуру). Говори, Ђуро, шта би?

Јелица (пришавши с друге стране). Говори, Ђуро, тако ти верности!

Ђуро (коме је глава обливена крвљу и увезана, с великим напором). Спремасмо се за повратак... он скупљаше устрељене птичице... ја и капетан Миле... помагасмо му... Кад на један мах... из небуха... (Клоне и заћути.)

Јелица (очајно). Ђуро, Ђуро, тако ти Бога и спаса душе, говори!

Ђуро (наставља још с већим напором). Удари ме... топуз... ја посрнух... али у исти мах потегох мач, раних... познах несрећника... видех Пријездин лик.

Јелица и Вукан (изненађени). Пријездин?

Ђуро (као пре). Паде други ударац... ја се сруших... чух звекет и одбрану Војинову... затим врисак... веслање...

Сви. Па?... Па?...

Ђуро (још већим напором угушено). Придигох се мало... видех капетан Мила без главе... бродић... крв лијну поново... онесвеснух...

Јелица. А Војин?...

Ђуро. Наши ме дигоше... видех војводу... он зна... ох... не могу!... (Клоне и занесе се.)

Јелица. Ко га одведе? О, та само још једну реч!

ПОЈАВА XII

Тодор и претђашњи

Тодор (чим ступи кратко и живо). Капетани и коњи су спремни. С Богом, љубо!

Јелица. И ја ћу с тобом. (Мири живо.) Та Миро, рекох ти, моје ору...

Тодор (мало строжије.) Ти остајеш овде.

Франсоа. Ја ћу с тобом. Молим те, допусти! (Одважно и храбро.)

Тодор (пружив му руку). Примам ти јуначку понуду. Ти ћеш на једну, а ја...

Вукан (упадне живо). Куд ћеш у ноћ? Немаш брода ни бродића... а они на ону страну прећоше...

Тодор (живо). За моје чиле вранце свуд су броди; а стићи ће их да крила имају... Хајдемо, грофе! С Богом Вукане, чувај с Јелицом град. На коње! (Излети живо.)

Франсоа (живо за њим). И у смрт с тобом! (Изиђе живо за њим.)

Мира (која је, чувши, да Франсоа хоће да иде, била узнемирена и у борби, сад дрекне). Франсоа! Спаси јединче моје миле другарице! (Излети за њима.)

Јелица (стајала је очајна и забезекнута у Тодора, па сад скоро у исти мах с Миром). Тодоре! Врати ми моје је-

динче, врати ми живот! (Пошавши за њим врати се брзо Ђуру, кога једнако придржава Вукан, па га зграби очајно и у дрхтавици). Ђуро, Ђуро, само једну реч: ко онесе моје сунце, ко?

Ђуро (ухвати се једном руком за главу, а другом за срце, па се придигне с највећим напором). Онај несрећник... Ко... Синиша!

Јелица (вриснe и одскочи од њега). Синиша! (Крочи напред, окренувши се гледалишту.) Синиша! Синиша!... Проклетник!... (Покрије очи рукама, с највећим очајањем.) О, моје слутње, о, моји јади! (Заплаче се.)

(ЗАВЕСА)

ТРЕЋИ ЧИН

Унутрашњост града. Десна страна представља стари двор од камена и брвана, у који се улази преко старих дрвених степеница на дрвеним ступовима. Лево је нови двор у византиском стилу, пред којим су напред код друге и треће кулисе дивне степенице од камена, на каменим ступовима, на којима је горе балкон. У дну, у средини позорнице, повисока кула, везана с једне и друге стране градским платном за дворове. У десном зиду између куле и старога двора велика градска врата. У приземљу од куле, према гледаоцима, повећа двокрилна врата, па којима се виде крстови, изпад врата повећи крст. Кад се врата отворе види се унутрашњост градске капеле. Испред левог зида до куле су, косо, камените степенице, што воде на први кат куле. Око целе куле на првом кату је каменит балкон, на коме је лево и десно одвојена ограда. Пред новим двором испред самих степеница, према првој кулиси, је отвор у поду, који води у градски тавник. Отвор је ограђен гвозденом оградом. Иза куле, у завељу, се види небо; а у даљини осредње планине. Поред саме куле у зиду су мала гвоздена врата. — Дубоки мрак пред расвитак зоре. Кад се завеса дигне, чује се доле иза гвоздених малих врата тихо и горко јецање, иначе је на позорници мртва тишина. После подуже паузе, врата се на новом двору полако отворе и појави се Тодор гологлав и увијен у црни огртач и изиђе на прстима и врло смотрено, а за њим стари Ђуро.

ПОЈАВА I

Тодор и Ђуро

Тодор (тихо преда се, идући преко трга кули). Једва се искрадох... Она јадница... изломљена тугом, болом...

Ђуро (врло тихо, силазећи низа степенице, зовне га). Господару!

Тодор (не чује га, удубљен у мисли, наставља). Неспавањем... грозничавим ишчекивањем...

Ђуро (као горе). Војвода!...

Тодор (као пре). На мој повратак... Умолих је и даде реч... и то само на моју реч, да ћу и ја то исто учинити...

Ђуро (као пре). Мили господару!

Тодор (као пре). Да ће починути и окрепити се. Ја одох у своју одају... али не могох... Нека се за то бар она...

Ђуро (мало јаче). Драги господару!

Тодор. Бацих се на постељу... али чим склоних очи... указа ми се моје чедо, мој Војин!... Видех како га зверови дограбише... (с болом и очајањем) како му нечовечно свезаше нежне и слабе ручице... чух запомагање, врисак, очајни крик и вапај!... Видех како му заптише усташца... како га џелатски бацише на коња, чух како звекнуше оштре бакрачлије, како коњи полетеше као ластавице... одјездише у мрклу ноћ, у даљину, у недоглед!...

Ђуро (са дубоким саучешћем, још јаче). Војвода Тодоре!

Тодор (са дубоким болом и очајним заносом). Срце ми се стеже... крв појури у главу... у мозак!... (Чисто као себе.) О, зверови, зверови!... Ишчупасте ми срце, ископасте ми очи... да ме приволите, да ме саломите! Па је ли то достојно витештва, човечности, силе султанове?... И зар Бог још и то да допусти?... О, Бог! Та да има Бога, зар би он могао послати све ове беде, јаде и несреће на овај тужни и јадни народ? Зар би могао напустити овај страшни суд, ове зверске некрсти... на нашу несрећну и јадну отаџбину? (Све ово говори угушеним гласом. За време сваке паузе, чује се час тихо појање у капели, час дубоки уздаси и плач.)

Ђуро (полугласно и снажно). Добри господару!

Тодор (као пре). Украдоше... ограбише... уловише га!... Али зато ипак неће добити Сталаћа, докле је Тодор жив... никада, никада!

Ђуро. Та господару... ја сам... твој верни Ђуро...

Тодор (прене се, окрене се и позна Ђура). Ти си?

Ђуро. Да; твој стари...

Тодор (живо). И верни Ђуро! (Загрли га.) А твоје ране?

Ђуро. Како ми синоћ опраше главу и испраше ране љутиком, како их заложише и обложише травама, легох и проспавах неколико сахата... Али ипак чух твој повратак...

Тодор. Па шта те диже сад тако обрањена и болна?

Ђуро. Твоја несрећа, туга и јад, господару!

Тодор. А зар могаше?

Ђуро. Свест и стара снага вратише се, а несрећа твоја, коју дубоко осећам и делим, удвостручише снагу старачку.

Тодор. Па, зар си чуо и кад се искрадох?

Ђуро. И у најжешћој болетици и у најбољем сну... Та зар те не одржах на својим рукама, зар те не пратих од мајушнога малишана, зар не бдих над тобом кроз сав твој живот, зар не пратих сваки твој миг и опрезно ослушкивах на сваки твој корак?... Та моје је ухо вазда будно за те, господару!

Тодор. Да, да. Верни мој Ђуро, драги мој оче!... Несрећа, Ђуро, несрећа!

Ђуро. Несрећа, господару! Али ма како да је голема, не треба да поремети присебност и јунаштво Тодора од Сталаћа!

Тодор. И неће, Ђуро, никада!

Ђуро. Па зато, господару, отпочини мало, одмори се.

Тодор. Не могу, Ђуро!

Ђуро. Та сву ноћ си готово јахао и јурио — а душу и срце растрзаху ти болови — а чека те борба можда још мучнија...

Тодор (с уздахом). Да, да; па ипак сан и одмор беже од мене.

Ђуро. Одмори се, господару, молим те!

Тодор. Не, не; треба ми ваздуха, поветарца... Хајдемо на кулу. (Пође степеницама које воде на кулу.)

Ђуро. Али шта ћеш тамо, господару, тако слаб, неиспаван и изнурен?

Тодор (идући већ уза степенице). Морам тамо, морам! (Већ на балкону.) Хоћу да ослушнем треперење ваздуха, пиркање поветарца... (Ослушкује, Ђуро стоји иза њега према проспекту.) Он је вечити путник, он муњином брзином прелеће земни шар, свуд је и на сваком месту... он је добар... можда ће ми донети гласак о моме јединчету; можда његов јаук и бол за изгубљеним родитељима, или бар уздах срца и душе његове... можда ће ми јавити где је и како му је... (У тај мах чује се тихо јецање Јеличино испод куле иза зида, Тодор се нагне изнад подпожја, а Ђуро га придржава.) Чуј! Чуј! Зар не чу и ти неко тихо и тужно јецање... Не рекох ли ти?... Ох, хвала ти, мили ветрићу!

Ђуро (придржавајући га тихо). Ја не чух и не чујем ништа, господару, но само осећам страх за те, да у твоме болу и узбуђености не стрмекнеш у понор Мораве. Ти заборављаш да је ограда обаљена, у последњим нападима турским, каменим зрнима из великих праштa њихових. (Тодор се нагне још више.) Чувај се, господару, дубоко је под нама стена и хучна Морава.

Тодор (загледа се доле, тихо). Да, Морава, наша верна Морава; она нас још једина воли, она нас вечно љуби, милује и грли својим ситним таласићима... Да не беше то њен слатки жубор, што ми се причини као тихо јецање... (Јецање се и уздаси опет зачују.)

Ђуро (ослушнуо је, па тихо). Не, не; то није њен жубор! Сад и ја чух. Чујем неко тужно јецање и болне уздахе...

Тодор (као и Ђуро). Не рекох ли ти?... То су звуци гласића Ружина, што их зефир к нама доноси, или шуштање криоца анђелчића, који нам донеше поздраве од мога невиног јединчета...

Ђуро. Не, не, господару... То се чује оздо, из близине, испод нас... (Јецање се понови.)

Тодор (живо али тихо). Да се није избавио... да се није вратио... да није он главом... чедо моје!

Ђуро (као пре). Не може бити, господару! Стена је одсечна, а обала је приступачна само бродиђу. (Јецање и уздаси поново.)

Тодор. Ево их опет чујем, чујем их поново. Они се тако лепе за моје срце... тако га потресају...

Ђуро. Сиђимо се, да видимо.

Тодор. Имаш право, само брзо! (Силазе се живо, али тихо). Одјек тога гласа тако ми је познат, тако потреса моју душу!... (Већ су пред кулом и ту застану. Јецање се чује јаче.) Та он је, он је!... Чуј, чуј! (Хоће да полети тамо, у тај мах врата гоздена отворе се и зачују се речи. Тодор и Ђуро застану гледајући укочено у врата.)

Јелица (споља иза врата, кроз плач). Па, Мораво, верна наша Мораво, носи поздраве бола и туга... носи пољупце усана, срца и душе мајчине... (Баца-

јући пољупце, појави се у вратима сва у црном оделу и копреном преко главе, па застане не видећи Тодора, нити он њу, јер му је леђима окренута.)

ПОЈАВА II

Јелица и претађашњи

Тодор (смотри је, али јој не види лица, па узбуђено). Ко ли је?... Да не оставих љубу у одаји, у постељи...

Јелица (бацајући пољупце). Носи их... носи!...

Тодор. Та то је...

Јелица (прене се и окрене се на тај глас). Мој муж!

Тодор. Јелице!

Јелица. Господару мој!

Тодор (рашири руке). На моје срце, верна љубо! Узалуд кријемо тугу нашу... (Јелица му падне на груди, он је пригрли.) Кад срца пуцају, тузи се мора дати одушке...

Јелица (јецајући). Опрости, господару, муже и оче... не могох одолети!.. Чим се ти удали, искрадох се... Опрости слабој жени и рањеном срцу мајчину... (Прислони му главу на груди и јеца.)

Тодор (благо). Да, да; ту на моме срцу, пренуклом срцу, на срцу вернога твога друга исплачи се и олакшај души својој... Па ипак, ипак... у овом кобном и несрећном времену један је зар, што изгуби своје миле и драге? Зар нема тисућама мајака и очева, што изгубише јединчад своју?... Морамо стегнути срце, ма и пресвисли!

Јелица (подигне главу и обрише сузе). Имаш право, мили господару! Речи твоје враћају ми снагу, враћају ме дужности. Стегнућу срце, стегнућу га. (Спази

Ђура, који стоји мирно и тужно на страни). А гле Ђура, нашега вернога Ђура, зар се придиже, зар се опорави?

Ђуро. Брига и бол за тебе и господара подиже ме, госпођо!

Тодор (Ђуру живо). Да, Ђуро. У големој тузи и заборавих те упитати: виде ли ко одведе моје јединче?

Ђуро (прене се, па живо). Да, господару! (Тргне се, па отежући). Не, не! Не видех, господару!

Тодор (изненађен). Шта то значи, Ђуро?

Јелица (преда се живо). Да не зна за моју тајну?

Ђуро (погледа све око себе). И опет велим: не видех, господару!

Тодор (приђе к њему и погледа му у очи, Ђуро обори главу). Ама, ти нешто кријеш, нешто тајиш, Ђуро!

Ђуро (падне на колена). Мој је живот свагда и вазда твој, господару!

Јелица (преда се). Мора да зна. Зар још и тај отров у племениту Тодорову душу? Боже, шта ће сад бити?

Тодор. Ђуро, Ђуро! Зар твоја верна душа може и помислити да нешто скрије од мене?

Ђуро. Никада, господару!... Па ипак!...

Тодор (живо). Дакле, ипак?...

Ђуро (преда се). О, што не погибох?

Тодор. И ипак кријеш од твога господара, твога Тодора? И то у тренутку, кад се тиче спаса и живота његова јединчета?

Ђуро (очајно). Везује ме реч!

Тодор. Каква реч?

Ђуро. Зададох је витезу и војводи.

Тодор. Та да си је задао и Господу, бол и туга моја треба да је разреше... Ђуро, говори, преклињем те!

Ђуро (очајно). Убиј ме, али не могу!

Тодор. Ти дакле не осећаш мој големи јад?

Ђуро (заплаче се). Осећам, господару!

Тодор. И ти можеш гледати где ме овај јад сатире?

Ђуро. Бојим се, да те овај други не сатре сасвим!

Јелица (преда се, живо и одлучно). Овај ће бол убити Тодора мога; нека говори, па нек буде, што буде!

Тодор (очајним гневом). И ти нећеш?

Ђуро. На две ватре горим, господару; крхам реч и убијам те!

Ђуро. Испред мојих очију, неверниче, издајниче!

Ђуро (скочи). Господару, ја издај...

Јелица (одважно и заповедајући). Говори, Ђуро! Мораш казати!

Ђуро (изненађен). Зар и ти, госпођо?

Јелица. Да!

Ђуро. И ти тражиш и иштеш?

Јелица. Заповедам!

Тодор. Дакле, ти заиста знаш?

Јелица. Синоћ мени рече име нечовека и звера.

Тодор. И само од мене кријеш, неверна слуго!

Ђуро Али... ово је нов отров у твоје...

Тодор (угушено). Сручи га до дна у моје срце...

Јелица (одважно и стално). И у моје! Ми ћемо га поделити. (Загрли Тодора.)

Ђуро (попуштајући). Па добро! Ви хоћете, ви то хоћете! (Гледајући к небу.) Опрости ми, Господе Боже, и ти, душо, која си тамо горе, чију се тајну дрзнух, ја твој слуга, открити. Милост, добри Боже мој!... (Тодору и Јелици с напором.) Ево чујте!... (Стуни у средину између њих. Пошто се обазрео на све стране, полугласно).

Ја служих витеза и војводу реткога поштења и јунаштва, коме на далеко не беше равна. Лепа, мила и верна му љуба умре рано. Он остаде самохран и млад са својим јединим синчићем, који му беше све и сва...

Јелица (преда се). Шта он то говори?

Тодор (преда се). Шта ли ћу чути, Боже мој?

Ђуро (наставља). Тако живљаше скоро десет година, живећи једино у своме јединчету, коме се једино посветио, вежбавајући га и спремајући једино за човека, витеза и јунака... и у вечитом ратовању. Судба га нанесе — а зашто, то сам Бог зна, у Новоме Брду, а тад беше у најлепшим годинама — на дивно девојче, са чијом породицом никако се не гледаше. При првом сусрету образи им се зажарише, срца им закуцаше. На женидбу не беше могуће ни помислити, јер она беше Анђеловићка, Комненовићка, од кнежевске и царске крви, а он обичан војвода, који имађаше један једини замак.

Тодор (нестрпљиво). Та шта ти то причаш, Ђуро?

Ђуро. Истину! Ти си је сам желео и тражио.

Јелица (преда се). Какву ли то бајку прича? Не разумем ни речи.

Ђуро (наставља још тише, пошто се и опет обазрео на све стране). Тако живеше, мучише се и чезнуше целу дугу годину, док обоје не дочекаше жељени тренут... прилику за тајни састанак. Ја бејах једини сведок тога састанка, а плод тога састанка беше — мушко чедо. Чим породица сазнаде за то, да би прикрила срамоту, не попуштајући од свога поноса, нагна младу и дивну мајку у смрт, а дете узе горди ујак к себи, и доцније га посини... (Трубе се зачују.)

Тодор (тргне се). Шта значи тај трубни јек? (Живо Ђуру.) А име тога војводе?

ЈЕЛИЦА (тако исто живо). А име несрећне мајке?

ЂУРО (у борби и отежући). Име!... Име!... (За се, гледајући у небо.) Опрости, добри господару!... (Гласно.) Детету је... име... (кроз зубе) потурици, отпаднику... (гласно) име му је... сад му је име... Синан-бег!

ЈЕЛИЦА (за се). Ах!

ТОДОР (пренеражен). Синан-бег!

ЂУРО. Да, он. Кад појаха коња, кад пође одавде... он ти украде, оте...

ТОДОР. Он ми украби, оте јединче?

ЂУРО (оборене главе и тужно). Да, господару!

ТОДОР (узвикне). Дакле он?... Слутио сам... Он!... О зверско, потуричко срце... да ми те је дохватити мојим палошем...

ЈЕЛИЦА (за се гледајући на небо). О Боже, чиме то заслужих? (Разданило се у велико.)

ПОЈАВА V

ВУКАН И ПРЕЂАШЊИ

ВУКАН (ушав на врата поред старога двора, долети живо). Војводо, војводо Тодоре! (Трубе као и пре.)

ТОДОР (живо се обрне). Шта је?

ВУКАН (живо). Грдни облаци прашине гомилају се амо од Крушевца.

ТОДОР. Од Крушевца?

ВУКАН (живо). Да. Једна велика чета коњаника већ је скоро под зидинама. А грдне хорде турске таласају се овамо.

ТОДОР (с поуздањем и поносом). Нека их, нек дођу! (Ђуру живо.) Име тога војводе, и у каквој вези стоји он са Синан-бегом?... Говори, Ђуро, тако ти живота!

Ђуро (устежући се). Не знам, заборавио сам.

Вукан (као пре). Тодоре! Велика турска војска већ заобилази поиздаље замак.

Тодор. Нека га опкољава и војска свега света! (Ђуру.) Име, име, и у каквој вези стоји то с отмицом мога јединчета! (Трубе и опет.)

Јелица (склони руке пред Ђуром). Ђуро, говори, смилуј се! (Градска врата поред зида, иза старог двора, отворе се; два капетана Тодорова појаве се и за њима изасланство.)

Ђуро (у борби). Не смем... не могу!

Вукан (спазив улажење, тихо). Војводо!...

Тодор (не слушајући га). Ђуро, говори, тако ти живота и мога и твога!

Вукан (као пре, само снажније). Војводо Тодоре... посланство... велика господа!

Тодор (обазре се). Шта? Ко? (Спазив их). Ах!... И опет ми долазе? (Тихо Вукану.) Јесу ли капетани и борци на месту?

Вукан (тако исто). Сви до једнога.

Јелица (живо и брижно). Шта си наумио?

Тодор (као пре). Буди уза ме. (Идући на сусрет долазећима.) Поздрављам долазак високе господе. (Капетанима својим.) Видоје и Жарко, на места! (Капетани изиду кроз иста врата и затворе их.)

ПОЈАВА VI

Дмитар, Махмуд, Михаило, Исак-паша, Паскоје, Селим-бег, Богдан, два бега с кесама дуката; последњи улази Синан-бег и пређашњи

Дмитар. Ми ти још лепше прихваћамо, врли војводо!

Јелица (спазивши Синан-бега, за се). И опет дође!

Тодор (стоји на левој страни напред, десно до њега Јелица, иза ње Вукан, а иза Тодора Ђуро; Дмитар и Махмуд у средини, а остали даље по реду; Синан-бег напред на десној страни, а два бега у средини у дубини). Зар ти дође?... А где је Старина Косовска?

Дмитар. Одмах по повратку одавде премину.

Тодор. И он зар оде?... (Свечано к небу.) Мир души твојој, славни косовски борче! (Њима гласно.) А шта вас поново доводи к мени?

Дмитар. Недовршено дело... Висока воља деспотова и султанова.

Тодор (с горчином). Висока воља?...

Дмитар. Предаја Сталаћа...

Исак-паша. И коначно твоје покорење, непокорниче, бунтовниче против султана и намесника...

Тодор (пресече му реч). Лакше, лакше, седи, назлобрзи и пакосни Исак-паша, што у дервишкој капи побеже испред Смедерева... Лакше, и сети се где си... (Исак-паша се намргоди и ухвати за балчак.)

Махмуд (Исак-паши). Поштеди седину своју, честити паша, озбиљни посао гони нас на хитњу. (Тодору.) А ти умири се, па отпочнимо. (Дмитру.) На дело!

Дмитар (развије велику листину). Ево поновљене заповести светлога деспота, да Сталаћ одмах предаш...

Тодор (живо). Да предам?...

Јелица (тако исто). Никада!

Михаило (снажно). И још се проти...

Тодор (снажно). Да предам? А моје једиче?...

Махмуд (слегне раменима). У рату су сва средства...

Тодор (упадне). Допуштена? Је ли?... (Весно.) Ех, кад је тако, онда ћу одмах и ја себи нешто допустити! (Виче.) Хеј, Видоје, Жарко и Мирко амо!

(Обе капије горња и доња до старога двора отворе се, и на једној се појави Видоје, на другој Жарко, а из прве кулисе испред новога двора Мирко с копљаницима и ту застану.)

Сви српски изасланици (убезекнути). Шта је то?

Сви турски изасланици (убезекнути). Издаја!

Јелица (живо и снажно Тодору). Освети наше јединче!

Дмитар (живо Тодору). Размисли!

Богдан (тако исто). У име владалачке моћи доспотове...

Михаило. Не убијај и себе и нас!

Паскоје (тако исто). Помисли на свој живот!

Тодор (бесно). Нећу ни на што да мислим, већ само па освету!

Јелица (као пре). Тако, соколе, освета!

Махмуд (живо, али мирним гласом). Не вратимо ли се до сутона...

Исак-паша (живо). Дете ће ти погинути...

Селим-бег (тако исто). У Крушевцу...

Махмуд. На најгрознијим мукама!

Јелица (врисне болно). Ах!

Тодор (тргне мач, па војницима). Шта сте стали? Сеците! (Војници пођу.)

Јелица (врисне). Тодоре!

Сви изасланици (начине круг, леђа у леђа, па потегну мачеве). Бранимо се! (Војници такође тргну мачеве и поставе се у бојни ред за напад.)

Синан-бег (стојећи напред на десној страни, викне снажно). Станите! (Тодору.) Не дирај никог, ја сам сâм кривац!

Тодор (сад га спази и цикне). Ти!... И ти си зар ту?... (Полети на њега.) У пакао!...

Вукан (зграби га за десну руку). Тодоре!

Јелица (зграби га такође за десну руку). Не! Милост!

Ђуро (с леве стране, Тодору јако). Не у крвни грех!

Јелица (кроз плач). Нашем јединчету!

Ђуро (падајући пред њим на колена, полугласно и угушено, али снажно). То ти је брат! (Обгрли га око паса. — Сви ови кратки говори врло живо једно за другим.)

Тодор (тргне се, испусти мач и посрне, његови га придрже, покрије лице рукама и дубоко уздахне). Ах! — (Јелица, Вукан и Ђуро гледају га са страхом, он спусти руке и полако их одгурне, па се окрене војницима.) Одступите, вратите се на своја места. (Војници се повуку онамо од куд су и дошли. Изасланици врате своје мачеве у корице. Он ступи мало напред и ухвати се за главу, па угушено и с дубоким болом.) Мој брат! Мој брат! (Гледа га оштро и пажљиво.) Јесте, јесте!... О, Пријезда... драги и мили оче мој, како те љубљах, како се поносих!... Што ми ово учини?... Врже ме на најстраховитије муке, међу моје јединче и... брата! (Погледа Синана.) Оно, мој брат, твоја крв?... Не, не; то не може бити твоја крв... Овај нечовек и звер... што ме тако подло и мучки уједе за срце!... Ох!... Па ипак морам, морам је штедети, јер ми ти озго (погледа у небо) заповедаш!... А и његов ме лик приморава на то... Та што ми га не даде друкчијег, па да му свијем гнездо у моме срцу!... О, о, о!... (Пођути, па се окрене изасланицима.) Животом својим јамчим сад за ваш. Пођимо у дворницу, спреман сам сад да слушам високе заповести светлога деспота.

Исак-паша (тихо Дмитру). Шта ово би?

Дмитар (тако исто). Због јединчета трже руку назад. (Преда се.) Бедник!

Махмуд (Тодору). Верујем у твоју реч. (Осталима.) Пођимо! (Сви пођу.)

Тодор (пошав по степеницама новога двора, тихо Вукану). Врати се, изиди и буди на опрезу с борцима. (Вукан оде на прва врата десно. Тодор водећи Јелицу за руку, већ горе на степеницама, обазре се и спази Синана, где се и он упутио за њима, застане, па хладно и одлучно.) Ти не улази у мој дом! (Осталима руком показујући на улаз.) Ако сте вољни... (Уђу сви у нови двор, по реду и достојанству.)

ПОЈАВА VII

Синан-бег и Ђуро

Синан-бег (гледајући за Тодором). Да ли слути или зна да сам му брат?

Ђуро (ишао је последњи и застао на степеницама, посматрајући оштро Синана, који се вратио на пређашње место; па преда се). Шта ли сад смишља несрећник?... Боже и господе, два брата рођена, једна иста крв, па један мусломанин, а други хришћанин; један води дивље турке на своју отаџбину, на своју очевину, а други жртвује све, па и јединче своје, само да одбрани последње остатке очевине и отаџбине... Много ти згрешисмо, Господе, кад посла ову казну на нас!

Синан-бег (погледав Ђура, па своју увезану леву руку, преда се). Ово је слуга од синоћ, што ми обрани руку. О, што не убих пса! (Гласно Ђуру.) Што ме мериш тако, слуго?

Ђуро (гласно). Размишљам, каква је грдна разлика између тебе и онога што оде и... што ти живот поштеди.

Синан-бег (опоро). Ћути, слуго!

Ђуро. Слуга сам, да; али слуга племенита витеза, који никад мучки не напада нејаку децу и...

Синан-бег. Ћути, рекох ти!

ПОЈАВА VIII

Јелица и пређашњи

Јелица (појави се на дворским вратима, па преда се). Жив се разговор води, а читање листина трајаће подуже. (Спази Синана.) Ха, ту је. Морам, ма шта се десило, морам. (Ђуру тихо.) А, ту си и ти, Ђуро. Иди, те Миру и грофа замоли да буду ту у предњој одаји. Иди, верни Ђуро, и... ћути.

Ђуро (тако исто). Вазда послушан, госпођо! (Оде у двор.)

ПОЈАВА IX

Јелица и Синан-бег

Јелица (полугласно, преда се, посматрајући са степеница Синана). Ено га где стоји, анђео претворен у ђавола!

Синан-бег (спази је, па за се). Ха, ево је!

Јелица (за се, силазећи са степеница). Мрзак ми је и крвав... па ипак морам к њему... морам с њим говорити. (Сиђе брзо низ степенице.)

Синан-бег (видећи да иде к њему, живо преда се). Долази!... Знао сам да мора доћи.

Јелица (обзирући се и живо идући Синану). Никога живог; сви су на градским зидовима и у двору.

Употребимо овај драгоцени тренутак. (Јурне к њему и зграби га за руку, полугласно). Стојиш ту као сотона, као демон!

Синан-бег (мирно). Да.

Јелица (очајно). Зар у теби нестаде срца и душе?

Синан-бег. Онај тренут, кад те изгубих и кад прећох у Ислам, истрже из мене сваки осећај срца и душе.

Јелица. И ти можеш гледати нас, твоје, на овакој муци?

Синан-бег. Могу... и још с уживањем.

Јелица. И зар у теби баш ништа не преоста, што те чини човеком?

Синан-бег. Ништа... до страсне и најстрасније љубави!

Јелица. Знаш ли, да ти је рођени брат?

Синан-бег. Амајлија, која ми преоста од несрећне мајке, каза ми јасно све. (У целој овој појави говоре обоје полугласно, угушено и брзо.)

Јелица. Па кад знаш, зар би ти још могао пожелити своју снаху, жену свога рођенога брата?... Зар би му је могао отргнути?

Синан-бег. Она беше још раније моја...

Јелица (прекине га). Само вереница.

Синан-бег. Да, пред Богом и светом... па ми је он ограби! Ограби ми име, баштину и све што ми беше најдраже на свету. Велиш да ми је брат?... А зар може бити брат мусломанин хришћанину, Турчин Србину? А осим тога ваља ми и морам осветити још и несрећну мајку своју, разумеш ли?

Јелица. Та зар би ти још могао помислити на освету против рођенога брата, снахе и њихова јединчета?

Синан-бег (упорно). Баш против њих и баш зато!

Јелица. Не, не; то не може бити. Не може бити да ти је срце тако отврдло, да не оста ни мрвице милости у онога Синише...

Синан-бег (гневно). Не спомињи тога имена!

Јелица (настаља). У онога Синише, који ме онако миловаше и који још и сад вели да ме обожава!

Синан-бег (са заносом). О да!...

Јелица. Тако ти тога гласка, који сад одјекну из твоје душе, тако ти оног првог пољупца, који ти, као вереница твоја, дадох, и у коме обоје осетисмо божанску сласт... смилуј се! Ево падам на колена пред тобом: врати ми моје јединче! (Заплаче се.)

Синан-бег. А ја ти опет велим: тако ти онога рајском слашћу замедљаног првог пољупца, врати се мени, врати ми рај на земљи!

Јелица (у највећем очајању и плачу). Тако ти Бога, тако ти Мухамеда, врати ми дете!

Синан-бег (пригнув се к њој). Ти знаш цену: врати се, дођи к мени, па ћу ти вратити јединче, ослободити град и спасти Тодора.

Јелица (скочи поносно). Никада!

Синан-бег (с оштрином и бесом). Никада? Онда никада не тражи ни од мене...

Јелица (заборави се у овом очајању, полети на њега и зграби га за гушу). Никада!... Јединче ми моје дај, нечовече и звере!

Синан-бег (пода јој се сасвим). Дави ме и удави ме, и то ми је сласт од тебе.

Јелица (пусти га). Та шта оклевам?... Овамо, гујо из потаје!... (Маши се у недра за нож.)

Синан-бег (ухвати је брзо за руку). Стани! Први удар твој згодиће твоје јединче у срце!

Јелица (клоне и посрне и не извадивши нож, па с најдубљим болом и очајањем). Творче и Боже! (К небу.) Шта да учиним? Шта да учиним?... Да ли Христове муке беху жешће од мојих? (Падне у највећем очајању на колена, горко плачући.) О мајчино срце!... Мајчино срце!... (Плаче.)

Синан-бег (пригнув се к њој). Не рекох ли ти, да ћу те приморати?

Јелица (преда се, у големој борби). Нек буде! О, шта неће мајка учинити за своје јединче! (Диже се полако, прибирајући се и бришући очи и сузе.)

Синан-бег (као пре). Не саломих ли те, гордељивице и пакоснице?

Јелица (уставши, мукло). Да! (Промени тон и држање, па говори даље мило и љубавно). Али не твоје јогунство, него твоја непоколебљива љубавна сталност. То разбуди и поврати у мени већ заспалу и сахрањену љубав, коју осећах спрам тебе.

Синан-бег (живо). Је ли истина?

Јелица. Почуј мој глас, који је сама љубав; погледај моје очи, које се светле радошћу и срећом, помишљајући...

Синан-бег (живо упадне). На наше блаженство, кад опет будеш моја.

Јелица. Јест, савлада ме твоја беспримерна љубавна страст! (Нежно и заносно.) Твоја сам, опет твоја!

Синан-бег (изван себе од радости). Та је ли могуће?

Јелица. Да! (Живо.) Враћаш ли дете оцу, ако ти се вратим?

Синан-бег (свечано). Тако ми моје љубави!

Јелица (врло живо). Спреми бродић...

Синан-бег (упорно). Баш против њих и баш зато!

Јелица. Не, не; то не може бити. Не може бити да ти је срце тако отврдло, да не оста ни мрвице милости у онога Синише...

Синан-бег (гневно). Не спомињи тога имена!

Јелица (настаља). У онога Синише, који ме онако миловаше и који још и сад вели да ме обожава!

Синан-бег (са заносом). О да!...

Јелица. Тако ти тога гласка, који сад одјекну из твоје душе, тако ти оног првог пољупца, који ти, као вереница твоја, дадох, и у коме обоје осетисмо божанску сласт... смилуј се! Ево падам на колена пред тобом: врати ми моје јединче! (Заплаче се.)

Синан-бег. А ја ти опет велим: тако ти онога рајском слашћу замедљаног првог пољупца, врати се мени, врати ми рај на земљи!

Јелица (у највећем очајању и плачу). Тако ти Бога, тако ти Мухамеда, врати ми дете!

Синан-бег (пригнув се к њој). Ти знаш цену: врати се, дођи к мени, па ћу ти вратити јединче, ослободити град и спасти Тодора.

Јелица (скочи поносно). Никада!

Синан-бег (с оштрином и бесом). Никада? Онда никада не тражи ни од мене...

Јелица (заборави се у овом очајању, полети на њега и зграби га за гушу). Никада!... Јединче ми моје дај, нечовече и звере!

Синан-бег (пода јој се сасвим). Дави ме и удави ме, и то ми је сласт од тебе.

Јелица (пусти га). Та шта оклевам?... Овамо, гујо из потаје!... (Маши се у недра за нож.)

Синан-бег (ухвати је брзо за руку). Стани! Први удар твој згодиће твоје јединче у срце!

Јелица (клоне и посрне и не извадивши нож, па с најдубљим болом и очајањем). Творче и Боже! (К небу.) Шта да учиним? Шта да учиним?... Да ли Христове муке беху жешће од мојих? (Падне у највећем очајању на колена, горко плачући.) О мајчино срце!... Мајчино срце!... (Плаче.)

Синан-бег (пригнув се к њој). Не рекох ли ти, да ћу те приморати?

Јелица (преда се, у големој борби). Нек буде! О, шта неће мајка учинити за своје јединче! (Диже се полако, прибирајући се и бришући очи и сузе.)

Синан-бег (као пре). Не саломих ли те, гордељивице и пакоснице?

Јелица (уставши, мукло). Да! (Промени тон и држање, па говори даље мило и љубавно). Али не твоје јогунство, него твоја непоколебљива љубавна сталност. То разбуди и поврати у мени већ заспалу и сахрањену љубав, коју осећах спрам тебе.

Синан-бег (живо). Је ли истина?

Јелица. Почуј мој глас, који је сама љубав; погледај моје очи, које се светле радошћу и срећом, поминљајући...

Синан-бег (живо упадне). На наше блаженство, кад опет будеш моја.

Јелица. Јест, савлада ме твоја беспримерна љубавна страст! (Нежно и заносно.) Твоја сам, опет твоја!

Синан-бег (изван себе од радости). Та је ли могуће?

Јелица. Да! (Живо.) Враћаш ли дете оцу, ако ти се вратим?

Синан-бег (свечано). Тако ми моје љубави!

Јелица (врло живо). Спреми бродић...

Синан-бег (врло живо). Шта рече?

Јелица (као пре). Па у први сутон...

Синан-бег (врло живо). Па?...

Јелица (све живље). Смести дете у бродић...

Синан-бег (као пре). Па?

Јелица. Довези се с дететом испод куле, Моравом, сам...

Синан-бег. Да није замка?

Јелица (врло тихо). Да је, зар бих ти тако говорила?

Синан-бег. Па?

Јелица. Баш према кули, где угледаш један цбун, шибље, ту стани. Ту су маховином и шибљем скривена железна врата градскога тавника; ту ме у први мрак чекај. Ја ћу сићи и ту те дочекати. Али буди врло опрезан с бродићем, ту је страховит вртлог.

Синан-бег. Железна врата? Градски тавник?

Јелица. Али не усуђуј се да их отвориш силом, да корачиш унутра. Иза врата је одмах грдна бездна, испуњена водом. Ту, пред вратима, сачекај ме с дететом... не чини преваре... узалудна ти је. Сам самцит хоћу да си с дететом... Кроз уску пукотину поред врата мотрићу на твој долазак, примићу дете, упутити га тавником оцу, а ја сам твоја, за навек твоја!

Синан-бег. Чекаћу те!... А јемство?... Тражим и хоћу јемство!

Јелица (ватрено). Овај мој пољубац. (Пољуби га и згрози се.)

Синан-бег. Шта ти би? Да не беше... да не смотри кога?

Јелица. Нека гледа сав свет... То беше сећање на први пољубац. Та ја сам опет твоја!

Тодор (из дворнице, врло гласно). Нећу да га уступим, разумите ме!

Исак-паша (из дворнице, тако исто). Чуда нечувена! На што толико мољакање? У име силнога султана!... (Жагор у дворници.)

Јелица (живо). Долазе. Растанимо се! У први мрак...

Синан-бег (занесен радошћу и надањем, држећи је за руку). О, што нисам султан, па да ти све царевине и самога пророка бацим пред...

Јелица. Мисли само на то, да сам од сад твоја, само твоја!

Синан-бег (у заносу). Моја!... Само ако погинем, тако нећу доћи... (Граја још већа у дворници.)

Јелица (врло живо). Чекаћу те!

Синан-бег (тако исто). Чекаћу те!... Дочекаћеш ме!...

Јелица. До виђења! (Отргне се брзо од њега, па живо појури у леву прву кулису испред новога дорца.)

Синан-бег (гледајући за њом). С Богом!... Оде! (Граја се ближи.)

Јелица (одлазећи, при изласку, за се). Опрости, Тодоре! О дужности, о љубави, о јединче моје! (Излети, покривши лице рукама и гушећи се од плача.)

ПОЈАВА X

Исак-паша, Махмуд, Дмитар, Михаило, Паскоје, Богдан, Селим-бег, Тодор, један бег и пређашњи

Исак-паша (излети исред граје бесно из двора вичући). Захвали пророку и његовој великој милости, што је овде...

Махмуд (долазећи живо за њим, мирно). Умири се, утишај се!

Исак-паша. Силни велики везир, а твоја би се глава већ ваљала по праху...

Махмуд. Имаћеш и за то времена.

Исак-паша. А војска, која те опкољава и којом ја заповедам, сатрла би те већ...

Тодор (излазећи довикне му снажно и достојанствено). Дочекаћу и тебе и њу!

Махмуд (Исак-паши, мало оштрије). Мир!

Дмитар (Турцима који су се одвојили на десну страну до Синан-бега; Срби су близу око Тодора, који стоји напред на левој страни; Дмитар је у средини). Допустите, да довршим високу заповест. (Тодору свечано.) Војвода Тодоре, још те једном питам: покораваш ли се високој заповести светлога деспота, или одбијаш!

Тодор (мирно и стално). Одбијам!

Дмитар (Михаилу). Велики челниче, прочитај војводи завршетак високога налога. (Докле Михаило развија већ спремљени пергаменат, који држи у руци, живо и тихо Тодору). Помисли на једну отаџбину...

Паскоје (тако исто). На бедног и седог деспота...

Богдан (тако исто). Да приморани...

Дмитар. Траже од тебе ту жртву...

Тодор (као и они). Падне ли ово, чека их још страшнији удес. Поштедите ме!

Паскоје (укаже на Селима и онога бега што држе кесе). Прими благо и слободу!

Тодор (с горким презирањем). Ни речи више... ти... суви, окорели перпере! Мислиш ли да душа моја жуди за благом као твоја?... (Михаилу.) Читај, велики челниче, нестрпљив сам.

Михаило (ступи у средину и чита свечано): „Ја, Ђурађ Бранковић, деспот српски, заповедам: да се Тодор Пријездић, војвода Сталаћки, лиши држављанства ми, баштине, сваке помоћи, заштите и сваке милости ми, као вероломник и издајник!... И одбацује се на милост и немилост светлом султану Мехемету II, као његов поданик и својина, заједно са Сталаћем и свима његовим баштинама.

У престоном ми граду Смедереву, 28 јула 1453 године.“

Тодор (мирно и свечано). Дубоко се клањам високој милости светлога деспота, и у најдубљој понизности целивам потпис његов, место владалачке му деснице. (Прихвати за крај листине и пољуби је.)

Махмуд (с особитом свечаношћу и мирноћом). А ја ти у име најсветлијега падишаха Мехемета објављујем: да си стављен изнад сваке високе милости његове, и ако одмах не предаш тврђаву, да се жив или мртав ухватиш, да ти се живом или мртвом скине кожа, да се напуни сламом, да се пошље у Цариград и стави на углед другима.

Тодор (саслушав, насмеја се горко).

Дмитар (узбуђени гласом, пошто је извадио из доламе један штапић и пошто је пришао Тодору). А ја ломим над главом твојом ову палицу, у знак твоје прекрхане верности и дужности. (Сломи палицу.) И као што је она разломљена и раздвојена, тако је разломљена и раздвојена свака веза између нас, а као што је одбацујем преко твога темена (баци преко њега), тако си ти одбачен од нас и свака успомена на тебе. (Турцима.) Вршите сад ви, што вам налаже висока воља султанова. (Окрене се од њих и обрише крадом сузе.)

Исак-паша (с накосном радошћу живо). А ја ти одмах, као заповедник силне војске још силнијега султана, заповедам: да одмах предаш Сталаћ, да се сам окујеш, да паднеш преда ме ничице и тако погнуте главе до земље да смирено очекујеш да се над тобом изврши милост у заповести силнога падишаха. Ако то с места не учиниш, заклињем ти се великим Алахом и његовим пророком, да ћу намах војску кренути, Сталаћ срушити у прах, тебе жива ухватити и високу милост силнога султана извршити!

Тодор (погледав га презриво и мирно, окрене се Дмитру и осталим Србима, па свечано). Кажите мој потоњи поздрав и потоњу реч седоме деспоту: Тодор од Сталаћа појми и разуме свој грех према владаоцу; Тодор од Сталаћа за ову грудвицу земље, на овим ставама, прикова Усуд и удес отаџбине. Ту му је живети и мрети. (Турцима.) А вама, Турци, казујем: ено вам силе, ето вам (на Исак-пашу) вођа и заповедника, ено вам мога јединчета — ма га уморили најгрознијим мукама, ма га у најситније комадиће исекли пред мојим очима — ето вам Сталаћ, а ево и мене! Удрите, бијте, рушите, исеците и убијте све браниоце његове, претворите Сталаћ у прах, ја вам се ипак Спасом мојим заклињем: да ни једног борца његова нећете жива ухватити, па ни моју љубу, а Тодора од Сталаћа ни жива ни мртва! Пођите... моме је стрељењу крај! (Покаже им руком на доњу капију.)

Исак-паша (с пренераженим гневом). Да дрска ли бунтовника!

Махмуд (врло озбиљно). Пођимо! (Сви пођу.)

Дмитар (приступи Тодору, па с највећим саучешћем). Тодоре, опрости!

Тодор (окрене се од њега врло узбуђен, па с усиљеном мирноћом). Идите!... (Викне, идући за њима.) Вукане! (Вукан изиђе из предњих врата и придружи им се. Врата дођа отворе се, појаве се два капетана, пропусте их, затворе врата и нестану за њима.)

ПОЈАВА XI

Јелица, па Мира и Франсоа

Јелица (појави се живо на степеницама новога двора, у витешком женском руву, у оклопу и с мачем; погледа за одлазећима). Одоше ли? (Викне унутра.) Миро, грофе Франсоа! Овамо!

Франсоа (излети живо). Шта је, узвишена госпођо?

Мира (живо за њим). Шта је, мила Јелице?

Јелица (ухвати их живо за руке и сиђе с њима са степеница). Пријатељи моји, пре свега једну реч, једно питање: јесте ли спремни да ми учините једну услугу, услугу, коју бих ја, сад у вашим прерадосним и мојим очајним приликама, могла и смела тражити?

Франсоа (живо и витешки). У сваком тренутку и ма каква она била, госпођо!

Мира (узнемирена и у страху). Драга Јелице, која и каква би то услуга могла бити, коју би ти сад (погледа тужним и жељним погледом на Франсоа) могла од нас затражити? (Трубе одјекну са свих страна, у даљини.)

Јелица. Услуга је велика, огромна, не поричем. (Тодор се с Вуканом појави из дњих врата.) Али, ист, ево Тодора.

ПОЈАВА XII

Тодор, Вукан и пређашњи

Тодор (улазећи, живо Вукану). На знак Исак-паше, који даде његова пратња, што га дочека, трубе одјекнуше са свих страна. Турске се гомиле већ крећу и спремају за напад.

Вукан. Тако је, храбри Тодоре!

Тодор. Брзо за мном, добри Вукане, јер је храбри Исак-паша брз, окретан, пакостан и насртљив.

Вукан. У стопу за тобом, војводо!

Тодор. Имам још много што шта да ти речем, брзо. (Пође у двор и ту спази Миру, Јелицу и Франсоа.) А ви овде, моји мили верни?

Јелица (живо). Да; спремамо се за борбу!

Тодор. Тако и треба, јер је борба на прагу! (Уђе живо с Вуканом у нови двор.)

ПОЈАВА XIII

Пређашњи, без Тодора и Вукана

Франсоа (живо, чим Тодор и Вукан уђу у двор). Говори, госпођо! Са жудњом очекујем да ти услугу учиним.

Мира (страшљиво). Франсоа!

Јелица (живо и полугласно). Али, пре свега, драги моји пријатељи, закуните ми се: ма како мој корак и чин који почињем несрећно испао, да ћете притајити Тодору, бар док борба не прође, моју несрећу. Закуните се!

Франсоа (живо и свечано). Заклињем се!

Јелица. А ти, Миро? (Мира се колеба.)

Франсоа (изненађено). Миро!

Мира (дршће, али се надвлада). Заклињем се!

Јелица (живо и угушено). Ево шта је, пријатељи! (У средини између њих двоје.) Тражим од вас да ме пратите у тавник до железних врата и подземног излаза на Мораву.

Мира (полугласно и дршћући). У тавник? (Згрози се.)

Франсоа (витешки). И у смрт, госпођо! (Опет се зачују трубе турске свуд око замка, у даљини. Тодор се враћа с Вуканом.)

ПОЈАВА XIV

Тодор, Вукан и преташи

Тодор (у оклопу и са шлемом на глави, са штитом и буздованом у руди и мачем о бедрима, живо излази говорећи Вукану). Као што рекох: данашњем нападу одолећемо, сигуран сам.

Вукан. Сигуран сам и ја.

Тодор. Али чим борба прође, одмах сиђи у доњи тавник...

Јелица (живо за се). Зар и он?

Тодор. Ти знаш све тавнике и раскрснице.

Јелица (као пре). Куда ли ће га?

Тодор. Пази, у оном, што ће те извести у скривену пећину, за коју знамо само ја, ти и Ђуро, где и мој верни Милоје држи спремне коње, више је од половине воде, што је најурила неки дан наша Морава.

Вукан. Ако затреба, пливаћу, Тодоре!

Јелица (као пре). Зар су пуни воде?

Мира (сва у страху преда се). А у води гује и акрепи!

Тодор. Чим се дочепаш пећине, намах јаши мога ждрала, па право војводи ваљевске жупе, Велимиру Јамометовићу, а одатле у рашку жупу, војводи Николи; кажи им: „Побратим вам је у невољи, брзо у помоћ!“ Кажи им све, па и ако су клетвеници краља босанскога, у њима још куца верно братско српско срце! (Трубе у даљини и близу споља свуд у наколо.) То се Турци примичу, јер се наши одзивају и позивају у бој. Ти, Вукане, (покаже му леву страну до новога двора) води одбрану с те стране до угла, а ја ћу с ове. (Трубе опет, поиздаље и близу.) У бој, борци! Ево их! (Одјури на прву капију десно.)

ПОЈАВА XV

Претћашњи без Тодора и Вукана

Јелица (живо). Бој се започе, пођимо брзо, хајдемо!

Франсоа (живо). Пођимо... Не питам куда!

Мира (у страху и дршћући). Зар и ти, Франсоа?

Франсоа (пренеражен). А зар ти не?

Мира (у највећем страху). Не могу, не смем!... Не иди ни ти, преклињем те!... (Хвата се за њега, обгрливши га.)

Јелица (у чуду). Миро!

Франсоа (одгурне је полако). Та да ме сви свеци јерусалимски преклињу, не бих ни тренут застао!

Хајдемо! (Пуцњава пушта кад и кад. Споља се чује звекет оружја, трубе и бој; узвици: „Алах ил Алах!“ „Напред!“ „Јуриш!“ итд. Звоно, осредње, на кули зазвони.)

Јелица (у грозничавој журби). Већ се спремају за јуриш... Борба се може брзо свршити... Тодор вратити... О, хајдемо, хајдемо! (Спушта се у тавник.)

Франсоа. Ево ме за тобом! (Спушта се за њом.)

Тодор (споља). Храбро, јунаци! Бодите, сеците! Брзо, децо, обарајте и бацајте камење; засипајте их. Жене и девојке, сипајте врелу воду и уље, бацајте на њих смолу и огањ!... Храбро, децо! Храбро соколови! (Бој се и узвици чују непрестано.)

Мира (скоро у исти мах кад и Тодор, очајно кршећи руке, у највећем страху и кроз плач). Не иди, не иди, Франсоа! Зар ме сад остављаш? Смилуј се!... Врати се!... (Нагне се над рупом од тавника.) Нестаде их у мраку... а овамо бој, тек што нису Турци продрли, заробили ме... О... тешко мени... тешко... мени!... (Падне на колена поред ограде. Звоно звони, бојна граја све жешћа, пуцњава пушта све јача и чешћа. Завеса се спусти, почивка од једно по минута, највише један минут, па се завеса опет подигне; исто место, мркла ноћ, мртва тишина; Тодор стоји на балкону од куле, мотрећи на све стране; Мира лежи онесвешћена крај ограде.)

ПОЈАВА XVI

Тодор на балкону и Мира

Тодор (осврћући се на све стране и кад и кад погледајући доле у Мораву). Свуд је нема тишина. Само кад и кад звекне и сивне турско оружје. У мраку ми се чини, као да се неке тамне слике витлају и комешају у даљини, као да се нешто таласа и гомила.

Сигурно се Турци спремају у потаји и за трећи јуриш. Нек дођу; ми ћемо их и трећи пут и четврти пут витешки дочекати. (Уздахне дубоко.) Хај, роде мој! Како те таласи судбине немилице бришу с лица земље! (Загледа се доле у Мораву.)

Мира (долази полако к себи и полако се предиже). Где сам ја?... (Погледа око себе са страхом, још дрхћући.) Ха! Та ово је ограда од тавника!... Они одоше туда доле, изгубише се. Франсоа, мој мили Франсоа... моје све на свету! (Плаче, наслонивши се на ограду новога двора.)

Тодор. Мораво, наша драга и мила Мораво... ти шумориш и жубориш... отичеш као и пре, као и свагда! Носиш гласе... па кажи тамо мирно Смедереву... да је још жив Тодор од Сталаћа... попрскан и умрљан душманском крвљу... али да није вероломник и издајник староме очајнику... седоме деспоту... а најмање своме народу?... Како се и у густом мраку беласка и одсијава бездани вир и вртлог испод куле... (Прене се као да је нешто уочио.) Шта је оно? Учини ми се као бродић... човек у њему... још с неким... (Загледа се у дубину.)

Мира (чисто ван себе). Чисто не могу да се разаберем... Франсоа... Јелица... тавник...

Тодор. Као да железна врата шкринуше...

Мира. Бој... опсада... напад... ропство!...

Тодор. Као да се неко појави из тавника...

Мира. Мој вереник... бој... Турци... (Трубе сасвим близу.)

Тодор. Има заиста некога... (Дрекне.) Издајство! Издајство! (Чују се поново трубе, пуцањ пушта и убојна вика: „Јуриш, децо јаничари!“ — Исак-пашин глас с десна: „Јуриш, делије, јаничари; јуриш, спахије и азапи!“) Ха, његов глас!... Он главом предводи јуриш... (Силази живо низ

степенице.) Али ко је оно код тавника?.... (Звоно зазвони на кули, јуриш, бојна вика, трубе, пуцњава пашта све јача.) Оне сенке код врата... код уласка... (Застане.)

Мира (тргла се на грају и исправила се). Ево их и опет!... А ја сама... Франсоа ме остави...

ПОЈАВА XVII

Ђуро и пређашњи

Ђуро (изиђе из старога двора, увезане главе; у десној руци го палош, у левој буздован). Ево их и по трећи пут... сад ваља мрети! (Пође вратима десно.)

Тодор. Доле издајство, а овамо јуриш на све стране... Куда ћу, на коју ли ћу страну?...

Ђуро (спазив га). Овамо, господару!... (Показује на десна предња врата.) На овој је страни најжешћи окршај...

Тодор. Да, Ђуро... али доле...

Ђуро. Где, господару? (Борба све жешћа.)

Исак-паша (споља, сасвим близу). Тако, синци Мухамедови, тако јунаци!

Мира. Ох грозе, ох страхоте!

Тодор. Та тај је већ на зиду... а они код врата...

Ђуро. Да, господару... брзо! (Бој на све стране.)

Тодор (бесно). У пропаст с њим!... (Ђуру.) За мном, Ђуро!... (Излазећи на десна врата напред, виче.) Чекај, чекај, Исак-паша, ево ти Тодора! Сачекај га! (Изиде с Ђуром.)

Мира (кршећи руке). Препуњи ће ми срце... умрећу!... (Једном руком држи се за ограду, а другом за главу.)

Споља (громко). Ура! (На десној страни.)

ПОЈАВА XVIII

Вукан с војницима и Мира

Вукан (с лева испред новога двора). За мном, децо, притецимо у помоћ; на овој је страни најжешћи покољ!

Мира (спазивши га). Оче, оче! Смилуј се мени остављеној!

Вукан (живо и оштро). Остави ме сад, дете! Треба спасавати Сталаћ, спасавати све нас! (Војницима.) За мном, децо! (Изиђе с њима на прва врата десно, врата остану отворена.)

Мира (у крајњем страху и очајању). И нигде речце утехе за јадну, остављену Миру! О, ја несрећница, о, ја бедница! (Стоји у куту код степеница, покривши лице рукама.)

Исак-паша (споља). Ха, ено Тодора! Јаничари, соколи моји, пет тисућа златних цекина ономе, који га жива ухвати! (Звоно, праште, бој, узвици и грајa једнако.)

Тодор (споља, громко). Ево Тодора, Исаче, ево га! Држи се! (У тај мах утиша се на том крају грајa, али се зачује страховит звекет оружја.)

Мира (погледа нехотице тамо, па згрозивши се). Ху... Да ужасне сече!

Споља (громки узвик српски). Живео војвода! Живео Тодор од Сталаћа! Ура!...

Вукан (споља). Стукнуше!... Беже!... Котрљају се доле низ зидове. Ура!... Наша је победа! Беже Турци!...

Споља (са свих страна захоре се српски узвици). Беже Турци! Беже!... Победа и опет... наша је победа, победа!

ПОЈАВА XIX

Тодор и Мира

Тодор (улази и носи у руци главу Исак-паше, држећи је за врх од турбана). Ха, ха, ха!... Како побледе, како занеме!... Ха, ха, ха!...

Мира (спазивши то, узвикне мукло). Ах!

Тодор (држи главу у десној, а мач у левој руци; гледа избуљеним очима у главу). Што сад не заповедаш?... Што не говориш? Што не вичеш: „На јуриш!“... Што си умукнуо? Где су ти сад твоје небројене тисуће златних цекина, којима си се тако хвалисаво разметао?... (Викне према отвореним десним вратима, напред.) Хеј, јунаци! Донесите му и труп, хоћу свечано да га сахраним. (Загледавши се опет у главу.) Претиш ли још?... Плаши ли те се још ко?... Дршће ли још ко пред тобом? (Загледа се опет.)

Мира (гледа страшљиво на улазак у тавник). Неки потмули тутањ допире из тавника!... (Повлачи се страшљиво према дубини.)

Тодор. Видиш ли, како си сад миран, кротак и мудар?

Мира (као пре). Потмули тутањ долази све ближе и ближе!

Тодор (стојећи напред на десној страни). Јеси ли се једном уверио, какво је ништавно ништавило онај јадни створ, што се зове човек!

Мира (узмичући према средини, као пре). Све ближе и ближе долазе... Да нису Турци?...

Тодор. Ето, ето; ту је крај свему, па онда... онда... вечност... и... ипак човек... Ха, ха, ха!

Јелица (из тавника). Тодоре!... Мили Тодоре!

Тодор (сав претрне). Глас моје љубе!

Мира (у дубини). Шта чујем?

Франсоа. Миро! Војводо! Друже!

Тодор. Глас грофов?

Мира (прибирајући се, радосно). Франсоа!... (Уздрхће и остане непомична.)

Тодор (у чуду). Али откуд отуда?

Волин (из тавника). Оче!... Драги оче!

Тодор (уздрхће, испусти главу и мач). Беше ли то глас мога јединчета?... Испод земље, из гроба!... (Сагне се и загледа у под.) Ево ме, дете моје, ево ме! (Остане тако, загледав се у под.)

Јелица (појави се из тавника, водећи за руку Војина-Ружицу; за њима долази Франсоа; спазивши Тодора). Тодоре, мужу мој!

Тодор (подижући главу и спазив је). Љубо моја!

Јелица (покаже му Војина). Погледај!

Тодор (спазив Војина, посрне назад, узвикне). Ах! (Корачи напред, заплаче се и загуши у плачу, покрив лице рукама.)

Франсоа (притрчи живо Мири, која стоји у дну запрепашћена). Миро моја!

Мира (клонуло и тихо). Франсоа мој! (Падне му око врата.)

Тодор (брзо се прибере, обрише брзо очи, рашири руке, погнув се у напред, загледа се у Војина). Је ли то Војин... Ружица? Је ли то сен?... Не, не; она иста свиона косица (Војин је сад без оклопа и оружја, гологлав)... оне ручице... оно лишце и светле очице... (Притрчи му сав дрхћући, зграби га и подигне у вис, притисне на груди, па јецајући од радости и љубећи га.) Жив је, жив!...

(Држећи Војина на прсима пригрљена, падајући с њим на колена.) О... та има Бога!... Има!... Има!... (Заплаче се. Јелица је стала њему с десна, Франсоа и Мира с лева.)

ЈЕЛИЦА (у исти мах с њиме, погледавши горе). Хвала му!

СПОЉА (громко). Победа! Победа! (За време овог последњег узвика.)

(ЗАВЕСА)

ЧЕТВРТИ ЧИН

Исто место, ноћ, пред расвитак.

ПОЈАВА I

Тодор и Ђуро

Тодор (оба на средини позорнице, без оклопа, Тодор с калпаком и у огртачу). Шести је дан, Ђуро, како нас Турци оставише на миру, од кад погибе Исак-паша и како се само војска гомила.

Ђуро (с мањим завојем око главе). И то тројином више него први пут.

Тодор (обојица говоре тихо). Сигурно ће је предводити сам Махмуд, велики везир.

Ђуро. Таком господину и јунаку и јест слава изићи на мегдан.

Тодор. И изићи ћу му, Ђуро; то је одликовање за војводу Тодора... Али још нема Вукана!

Ђуро. Нема, војводо!

Тодор. Шести ће дан осванути како оде, па га још нема.

Ђуро. Много нас изгибе! Нас све мање, а Турака све више!

Тодор (мукло). Да, Ђуро!

Ђуро. Зидови нам оштећени и испробијани великим зрнима из праштa турских.

Тодор. Да; али се поправљају и зазиђују, Ђуро!

Ђуро. Слабо се напредује у поправци, јер раде само старци и деца, а млади, снажни и средовечни вазда су будни и на стражи према лукавим Турцима.

Тодор (с дубоким уздахом). Да, Ђуро, изгибе нам и много жена, девојака, деце и стараца у последњем окршају... А Вукана нема, па нема!

Ђуро (с поуздањем). Доћи ће, господару!

Тодор (мало живље). Да се не буде утопио у тавнику, Ђуро?

Ђуро. Прошао сам, прогазио и пропливао водом напуњене и суве тавнике, па ни трага од њега.

Тодор. А још прекјуче, најдаље јуче, требао је и морао је бити овде. А нема га, Ђуро, па нема!...

Ђуро. Да, господару!

Тодор (тајанствено). А јеси ли све уредио, Ђуро, што ти заповедих?

Ђуро (погледа га). А кад не учиних, господару?

Тодор. Дакле све је у реду?

Ђуро. Обрањене и осакаћене из пређашњих и овога боја сместих у нови дворац, а изнемогло, болесно, престаро и нејако сместих у стари двор.

Тодор. А шта рекоше на моју жељу?

Ђуро. Свима си је извадио из срца, обрадоваше се сви. Луч и смола је спремна, а одређени једва чекају тај час.

Тодор. А остали?

Ђуро. Сви су у капели и чекају твој позив.

Тодор. Све је у реду. Само још Вукана нема... (Горко и дубоко с угушеним болом.) Та зар су сва српска

срца утрнула, обамрла, или су се претворила у хладну стену?

Ђуро. А хоћу ли и војницима и борцима што рећи?

Тодор (мирно). Не! Они, будни и у сну, гледају отворено, мирно и хладно смрти у очи... (Спази Јелицу где долази из двора, у обичном оделу). А ево моје љубе. (Ђуру.) Остави ме, верни Ђуро, и буди ми при руци. (Ђуро се поклони немо и оде у нови двор, прошав поред Јелице.)

ПОЈАВА II

Јелица и Тодор

Јелица (у обичном оделу, живо и тихо). Шта премишљаш, мили соколе?

Тодор. Ја?

Јелица. Ваљда те не узбуди прича из прошлости о мени и Синиши?

Тодор. Боже сахрани! Та ја знађах њега, као твога вереника, знађах његову паклену душу, љубљах те силно... Али не знађах тајну оца Пријезде... Љубљах те и зато те отех!

Јелица (изненађено). Дакле, ти знађаше, ти ме љубљаше још онда?

Тодор. Да. А ти? А сад?...

Јелица (зграбивши га нежно и мило). Та ја само тебе волим!

Тодор (тако исто). Мила жено моја! (Загрли је страсно.) Та да је леп као Топлица Милан, а јуначнији од Обилића... опет би ме ти волела!... Је ли?

Јелица (у заносу). О, да; да је лепши и јуначнији и од обојице... опет бих ја била само твоја... твоја... и ти, ти само мој!

Тодор (заносно). О, та што ми га таквог не поклони Господ, па да погинем на његову срцу, бранећи њега и нашу бедну, јадну отаџбину! Већ ми га даде као... о, о, та нећу ни да изговорим. Опрости ми, душе мога оца, и на помисли таквој, опрости ми, сени Пријездина!... О, што ја не пођох место тебе!

Јелица (живо). Боље што ниси. Овако ја пратих живо његов долазак, па чим пристаде и дограби се за шибље, ја отворих хитро врата; једном руком дохватих дете, додадох га Франсоу, а другом одгурнух њега, јер ме хтеде обухватити око паса; брзо стукнусмо за врата и забрависмо. Он испусти шибље, клизну и паде у бродић, грдно проклињући; псовке му летијаху из уста једна за другом, а Морава га немилосрдно носаше даље. Једино се кајем, што у оном тренутку не зауставих бродић и не убих отпадника и нечовека.

Тодор. Боље што ниси. О, оче мој!

Јелица (благо и нежно). О, како си добар, мили мој!

Тодор (као горе). И како те нежно љубим, верна моја љубо. Па ипак... ипак... мораћемо се растати.

Јелица (убезекнуто). А зашто?

Тодор (врло озбиљно). Видиш, посада је моја све мања, бораца све мање и све изнуренији. Турци придолазе као морски прилив, коме никаква сила не може одолети... (С дубоким болом.) Па ипак морамо се борити до последњег даха. О бедни седи деспоте, о јадна моја отаџбино!... (Метне руку на срце.) Не крвави се, срце, ћути и трпи. (Јелици.) Не, не борим се ја из таштине и славољубља, ма да сам оглашен

као бунтовник, отпадник и издајник, — и ако би ме деспот поред свега тога за то пригрлио на срце, као рођеног сина — нити се борим из пуке смелости и махнитости, лудо уверен, да ћу одолети и победити, него се борим, што осећам у себи свети позив и дужност, дужност да ту стојим и да погинем!... Али ти...

Јелица (као пре). Шта рече, драги Тодоре?

Тодор (мукло). Да ти.

Јелица. Разумем те. Твоја голема љубав стрепи за ме, за мој живот!... А зар ја нисам чедо ове свете земље, чији чисти лахорић први пут пољуби моје лице и задахну мој живот? Зар не угледах овде прву светлост јаркога сунца и не осетих ове сласти земаљске и небеске? Зар ја исто тако не осећам свети позив и дужност, да и ја ту стојим и да погинем за огњиште и дом? Зар ја не видех пропаст претходника сталаћког, пад Новога Брда, зар не осетих преголеми јад и терет турскога ропства, ропства моје отаџбине?... И зар није најсветији позив и најсветија дужност, дужност жене и верне љубе, да живи и гине уз свога војна, свога мужа?... (У крајњем заносу.) Нек појуре, нек нападну и ударе све војске свих султана на свету... сласт је умрети за дом и домовину, сласт је умрети заједно и у истом тренутку са Тодором од Сталаћа! (Полети њему с раширеним рукама и страсно га загрли.)

Тодор (у највећем заносу пригрлив је). Жено! Љубо моја!.. О... та шта су све круне и престоли овога света према овоме!... (Јелици.) О, та чисто се радујем заједничкој смрти с тобом! (Прене се.) Али је она још далеко од нас, још стоје наши борци, и ако их је мало, као стене и не презају ни од какве силе!

Јелица. Угледају се на свога војводу!

Тодор (као сети се нечега). А размисли ли о ономе, што ти синоћ наговестих?

Јелица (претрне сва и заплаче се). Не, не; не спомињи то... не парај срце и раскидај га!... О томе нек реши последњи тренутак!... (Цела појава између Тодора и Јелице полугласно и угушено, као и ова што долази.)

ПОЈАВА III

Волин-Ружица и претаашњи

Волин (истрчи живо из двора). Мајко, оче! (Притрчи им сав престрашен.)

Јелица (притрчи му и пригрли га страсно). Та, ево, ево моје Руже, Ружице, мога пупољка мирисног, моје душе! (Љуби је страсно.)

Тодор (пун љубави очинске, узимајући је од Јелице). Не буди саможива, Јелице; дај и мени делић уживања и сласти! (Грлећи и љубећи Војина.) Мили ратниче мој, мили орлићу мој!... Али шта те тако подиже из слаткога сна?

Волин (још у страху). Страве, оче; ужасне страве!

Тодор
Јелица } Страве?

Волин. Да, у сну, у сну.

Тодор
Јелица } У сну?

Волин. То беше страшно, ужасно!... Скочих с постеље уплашен и престављен, па како не видех

ни једно од вас, излетех из одаје да вас где потражим...

Јелица (милујући га). Сирото дете!

Тодор (живо). Та ти ми рече да те у ропству хтедоше и мучити?

Волин. Да; сан беше исти, као што се догоди већ на јави... Као мене украо, заробио један Турчин... Ху, (стресе се) врло немио... свезао ме и однео као што беше. Кад ме донесе својима, неки седи паша, пакосни паша и тај млади хтедоше ме бацити на муке, да им кажем колика је одбрана у Сталаћу и тајне улазе у њега. Већ донеше живи жар, усијане кљеште и оштре клинце, који се ударају под нокте. Ја премрех од страха, али не бих казао ни речи, пре бих издануо на мукама.

Јелица. Драго чедо моје!

Тодор. Мој мали јуначе!

Волин. На то дође... баш кад ме хтедоше свући... седи и бели неки Турчин... прави Турчин. Сви се дубоко поклонише. Он се обазре и види ме где се отимам, рече им нешто оштро, што ја не разумедох. Они се страшно намрштише, али не рекоше ни речи... Узе ме за руку и одведе у свој шатор, где опет не разумедох шта ми говораше, али поступаше са мном као мој отац!... Остало знаш.

Тодор (смешећи се). Па то те тако престрави?

Волин. Не то, јер пре него што скочих из сна долете један витез, (Тодору) твога лика и изгледа, пољуби ме, али у исти мах забоде ми нож у срце!... То ме трже из сна...

Јелица (врисне, али и ово полугласно; па погледавши Тодора). Ах!... Тодоре!...

Тодор (задршће на тај врисак, али се брзо прибере, па Јелици полугласно). Преостали утисци страха. (Војину, милујући га.) Али сад се не бој, (подигне га и загрли) кад си у наручју свога оца, свога Тодора!

Волин (слободно). Кад сам на твом срцу и уза те, не бојим се ни све силе турске, а камо ли пуста сна... Мили оче мој! (Загрли га око врата, Тодор га притисне и пољуби.)

Јелица. И не бој се!

Тодор (Војину). Ту буди код нас. (Јелици, предајући јој Војина.) Нек је уза те. (Приђе новоме двору и виче полугласно, као што треба да је и цео четврти чин.) Ђуро, Ђуро! (Ђуро се појави.)

ПОЈАВА IV

Ђуро и претходни

Тодор. Погледај, Ђуро, да ли су већ будни гроф Франсоа и Мира.

Ђуро (са степеница). Од кад се већ дигоше, господару; у оваквим мучним тренуцима не спава се чак ни њима.

Тодор. Па дед зовни их, Ђуро, и замоли их да дођу.

Ђуро (улазећи у двор). Одмах, господару! (Уђе у двор.)

Јелица (живо Тодору). Шта си то сада наумио, мили мој?

Тодор. Одмах ћеш чути и видети.

Ђуро (враћа се). Већ долазе, господару!

ПОЈАВА V

Франсоа, Мира и пређашњи

Франсоа (излазећи живо, подугласно). Пријатељу, друже, шта желиш?

Мира (бојажљиво). Ти си нас звао?

Тодор. Да, пријатељи! Пре свега опростите ми, што вас тржем из ваше среће. Али тамни и црни облаци, што се гомилају и спуштају над Сталаћем, прете страховитом буром, и они ме гоне на то.

Франсоа. Шта велиш, пријатељу?

Тодор. Да, драги грофе! Турци и султан Мехемет, тај горди победилац Цариграда и Новога Брда, као и толиких небројених градова наших на Лабу и Ситници, ма му све паше попадале и ма сву војску сатро, неће допустити и трпети да му се Сталаћ противи и пркоси, да му тамни славу његову, а најмање у Сталаћу војвода Тодор.

Франсоа. Па ако! Тодор је редак витез, ретке јуначке деснице; а браниоци и посада му је достојна њега. Он ће одолети и победити.

Јелица. И ја верујем у то. Само да не бејах принуђена открити најгрђем злотвору...

Тодор. Може бити да ћу и одолети и победити. О, да ми је само пет стотина или бар двеста одморних мишица, да попуним моје борачке редове. Хране и оружја имам довољно, а тавник би нам могао пружити помоћ у свако доба и колико нам је потребно. Али ето послах најоданијега пријатеља до мојих побратима, па га нема, а помоћи још мање... Или се у срцима српским угасило осећање за невољу побратима, или је можда седи деспот у гневу и срџби

преко босанског краља забранио, да се укаже и најмања помоћ непослушнику, бунтовнику и отпаднику!

Франсоа (живо и из свег срца). Невоља ти је голема, признајем. Па желиш ли што од твога пријатеља Франсоа? Кажи, изреци! Моја мишица, моја крв и мој живот твоје је. Кад ме већ ратне прилике и мој љубавни удес задржаше, те не посветих то својој отаџбини и своме брату, брат си ми место њега ти, говори!

Јелица. О врли витеже!

Мира (сетно). Франсоа мој! (Ђуро узео је Војина за руку, отишао у дубину и тамо се с њим нешто забавља.)

Тодор (загрли га ватрено). Драги брате мој! Хвала ти од срца на свему, што ми учини... Тодор дубоко осећа свој дуг према теби, а највише ти дугује за спас свога јединчета, које си помогао истргнути из руку онога... Моја захвалност трајаће докле сам год жив, а ако има некога живота и с оне стране гроба, знај, да ће тад бити и вечита!

Франсоа. Па шта желиш, брате?

Тодор (благо и с осећајем). Молим те да с Миром оставиш Сталаћ! Она нек ти је награда за оно што ми твоја мишица и твоје побратимство учини. Волите се искрено, а жени је место уз мужа, зато пођите... Путуј у своју отаџбину!

Мира (тихо и живо преда се). Шта чујем ја? Искушење, помози ми!

Франсоа (живо). А тебе зар да оставим у овако несрећном и очајном тренутку? Никада!

Тодор (живо одбијајући). Не могу примити ту жртву.

Јелица (живо). Да, да; и сувише је огромна!

Франсоа. Али ја те молим!

Тодор. Никако!

Мира (у највећој душевној борби, гледа их све редом). А ја?

Франсоа (склопи руке). Учини ми милост.

Тодор (окрећући се од њега). Не могу!

Јелица (Франсоу). Узалуд је све!

Франсоа. Допусти ми да с тобом погинем!

Мира (тихо за се). Ах! (Храбри се силом.)

Тодор (стално и одлучно). Никада, рекох! Идите и спремите се за пут.

Франсоа (исправи се поносно, па одсудно). Нећу!

Тодор (убезекнут). Шта?

Мира (слободно). Нећу ни ја! Зар да оставим сад тебе, мога оца и отаџбину?

Тодор и Јелица (заједно, с великим чуђењем). Зар и ти? (Загледају се у Миру.)

Мира (сасвим одважно). Љубав мога Франсоа и судбина ваша и моје отаџбине забрањују ми!

Тодор и Јелица (гледају их убезекнуто и немо).

Франсоа (зграби Миру за руку и стану обоје одважно пред Тодора; снажно и одсудно). У твојим смо рукама, боље нас убиј обоје, него да нас отискујеш од себе!

Мира (тако исто). Да, боља је и смрт, него бегство у овом часу!

Јелица (у највећем чуду, радосно). Миро!

Тодор (у највећем чуду, радосно). Франсоа!

Франсоа (стално). Одлучи се!

Тодор (Франсоу). А примаш ли ти одговорност за жртве ове пред Богом?

Франсоа и Мира (заједно). Примамо!

Тодор (одушевљено). Онда на моје груди (рашири руке), драги побратиме и поносе свога племена! (Загрли га.)

ФРАНСОА (одушевљено загрли га). Хвала ти, побратиме!

ЈЕЛИЦА (Мири одушевљено). А ти на моје срце, мила нова јунакињо! (Загрли ватрено Миру.)

МИРА (тако исто). Драга сестрице!

ТОДОР (Франсоу). А твоја отаџбина?

ФРАНСОА (достојанствено и витешки). Правом витезу је дужност ма где био, ако потреба заиште, да се бори и умире за слободу! Помишљајући на своју, ја ћу се борити, па и свој живот дати за витешки остатак твоје несрећне отаџбине.

ТОДОР (узбуђеним гласом). Кад тако мислиш, (пружајући руке Франсоу и Мири) онда примам ваше жртве. Па сад, пријатељи, пођите одмах у двор и спремите се да ми учините једну услугу у друштву с мојом љубом.

ЈЕЛИЦА (живо). Само за часак ето ме за вама.

ФРАНСОА (живо). Само Мира да се спреми, јер ја сам свакад готов. (Одлази брзо с Миром у нови двор.)

ЈЕЛИЦА (Ђуру). Ђуро, пођи с Ружицом часком у двор.

ЂУРО. Хоћу, госпођо!

ТОДОР. Да, Ђуро, зовнућу те. (Ђуро уђе с Војином у двор.)

ПОЈАВА VI

ТОДОР и ЈЕЛИЦА

ЈЕЛИЦА (чим они изиђу, живо Тодору). Не знам шта ми је, али од кад избавих наше чедо тавником, увек ме нека језа прође, кад се сетим и помислим на њега.

Тодор (мирно). А зашто ?

Јелица. Стрепим да онај наш злотвор не употреби тај пут, да те савлада и освоји Сталаћ.

Тодор. О, да га хоће његов Алах нанети да то учини, бар би множина њих нашла гроб у бездану иза врата.

Јелица (живо за се). О, да му бар то не напоменух.

Тодор. Шта рече, љубо ?

Јелица. Рекох, да стрепим да нам отуд баш не нахуде.

Тодор. Не стрепи узалуд. Камо да га наша срећа хоће тамо нанети... (Погледа према кули.) Као да ће зора да засвити.

Јелица (погледавши тамо). Тек што није. Шта ли ће нам донети овај Божји дан ?

Тодор. Оно што буде његова света воља. (Виче у двор.) Ђуро, дођи с Војином. (Ђуро и Војин дођу.)

ПОЈАВА VII

Војин, Ђуро и претпашњи

Тодор (узимајући Војина од Ђура). Зовни, Ђуро, часнога протопопа с народом. (Ђуро уђе у капелу.) Ваља се спремити. (Нема тишина; протопоп Марко излази први, носећи на сребрном тањиру једну грудву земље колик песница и стане у средини позорнице; за њим један старац дубоких година, белих власи и браде, иде погурен подупирајући се на штап. Затим још два три старца, неколико старица, жена, девојака, неколико дечака и девојчица од 6 до 14 година. Сви изиђу и уврстају се пред капелом. Напред старци и деца с обе стране

стараца, у другом реду жене и девојке. Пред њима протопоп у петрахиљу с тањиром. Тодор свечаним али тихим гласом.) Позвах вас, драги моји, да вас још једном упитам: одговарајте ми тихо и из срца и душе, јер ни један гласак наш не треба да допре до уха турског. Последњи часови се већ ближе, одговарајте ми: јесте ли још и сад спремни да умремо сви, или да победимо?

Сви (мукло и озбиљно). Јесмо!

Тодор. Ваша деца, оцеви, мужеви и браћа, родбина и својта на зидовима су. Они већ одавно изјавише свој најсветији пристанак да умремо сви до једног. Јесте ли вољни да делите моју и њихову судбину?

Сви (као пре). Јесмо!

Тодор. И нема никога, ко би зажалио?

Сви. Нема, нема!

Волин (стане право и смело пред дечаке, показујући руком на њих). И ови ће погинути, је ли, оче?

Један дечак (смело и храбро). И хоћемо! Или ваљда мислиш само ти, што имаш оклоп и оружје? И ми имамо оклопе и оружје (удари се по голим прсима, раширив кошуљу), ево их; а оружје наше студено камење, ми ћемо с каменицом у руци и голих груди пасти за наше огњиште? (Осталим дечацима.) Је ли, браћо?

Сви дечаци. Хоћемо! Хоћемо!

Сви остали. Хоћемо, тако нам силнога Бога!

(Цела позорница, која је дотле била мрачна, зарумени се од зоре.)

Јелица (узме за руку Војина и приведе ономе дечку). Пољуби га, сине! Ко зна каквог ће витешког витеза и јунака изгубити данас отаџбина у њему.

Војин (загрли онога дечка и пољуби у образ). Брате мој!

Тодор (врло озбиљно и свечано, узев у руке ону грудву с тањира и држећи је пред собом). У овој светој грудвици замишљам остатак наше драге отаџбине: целивајући њу, целиваћемо се сви узајамно међу собом и опростити, а уједно се опростити и од наше миле отаџбине!... (Целива грудвицу и положи је на тањир. С дубоким уздахом.) С Богом!... (Протопопу.) Часни оче, пронеси је сад редом и поднеси свима; а кад све обредиш, однеси је у свети храм и положи на часну трпезу, као нашу жртву Господу и отаџбини! (Протопоп поднесе прво Јелици, Војину, па старцу и свима редом како стоје. Ово треба да се изврши што мирније, озбиљније и свечаније. Свануло је и први сунчани зраци осветле позорницу. После почивке.) Ево и јарко сунце поздравља наш растанак.

ПОЈАВА VIII

Франсоа, Мира и пређашњи

Франсоа (у оклопу и с оружјем). Ретки друже и пријатељу, ја сам готов.

Тодор (живо). Јелице!

Јелица. Одмах, мили Тодоре, само да узмем оружје. (Оде живо у двор.)

Тодор (Ђуру). А ти, Ђуро, узми Војина, попни се на кулу и буди тамо. (Ђуро учини. Осталима.) А ви на своја места и у редове. (Сви се разиђу на обоја врата и испред новога двора.)

Мира (у огртачу). А мој отац, драги Тодоре, зар се још не врати?

Тодор. Још не, драга Миро! Пред њега и помоћ хоћу баш да вас пошљем. Моја ће вас љуба пратити да вам покаже пут. Четири су раскрснице, стражите на свакој, па чим чујете њихов долазак, а ви их довикните и пожурите их што брже амо.

Франсоа. А ти, пријатељу?

Тодор. Моје је место овде, па како Господ нареди.

Ђуро (погледајући на све стране с куле, показујући десном руком леву страну од гледалаца). Господару, господару!

Тодор (окрене се њему, живо). Шта је, Ђуро?

Ђуро. Сунце обасја ону шуму тамо, засветли се оружје. Рекао бих да није турско. (Горе на кули.)

Волин (поскочи радосно). Да, оче!

Тодор. О, дао би Бог!

ПОЈАВА IX

Капетани и преташњи

Капетан Жарко (уђе живо на доња врата). Војводо, Турци се спремају за напад.

Тодор. Добро, сине, одмах ћу! (Жарко оде.)

Франсоа. Та зар сад да те оставим?

Тодор (стално). Мора бити!

Капетан Мирко (из предњих врата). Турци се већ крећу, војводо!

Тодор. Ето ме, децо, ето! (Мирко оде.)

Мира (врло тихо Франсоу). Похитајмо! (Зачују се трубе у даљини и пуцњава праште.)

Тодор (живо). Оружје, Ђуро, похитај! (Ђуро се сиђе брзо и оде у двор.) Ти, Војине, остани где си и не мичи се одатле! (Одавде се већ гласно говори.)

Капетан Видоје (испред новог двора). Јуначки војводо, Турци већ нападају.

Тодор (има мач о пасу). Храбро, синци! Одмах ћу бити код вас! (Видоје оде.)

Војин (с куле). Праште пуцају, оче, са свих страна и грдна камена зрна већ долећу и ударају у зидове.

ПОЈАВА X

Јелица и пређашњи

Јелица (у бојном оделу као у прошлом чину, излети живо). Ево ме, пријатељи! Тодоре!

Тодор (Јелици). Пођи, мила љубо, с Франсоом и Миром у тавник пред Вукана и помоћ.

Франсоа (Јелици). Брзо, госпођо!

Мира. Похитајмо пред оца.

Тодор. Журно, журно пријатељи! Јелице!

Јелица (приђе живо, па тихо Тодору). Зар сад да те оставим? (У даљини зачују се таламбаси, бубњеви и зурле. Граја, узвици, звекет оружја и трубе.)

Тодор (стално и озбиљно). Пођи! Не узима се тако лако Сталаћ, реке ће крви потећи, пре него што он падне! Пођи журно! (Виче у двор). По оружје, Ђуро, где си?

Јелица (ступивши живо у тавник). За мном, пријатељи! (Брзо је нестане у тавнику, а Франсоа и Мира за њом. Бојна граја све јача.)

ПОЈАВА XI

Тодор, Војин и Ђуро

Тодор (лупи бесно ногом о под). Та, Ђуро, сабља те исекла, где си? Оружје! (Збаци живо горњу црну хаљину.)

Ђуро (дотрчи из двора, носећи оклоп, шлем, штит, буздован и један мач). Ево ме, господару... Опрости, нигде твога правог убојног мача; то ме задржа, док не узех овај... (Покаже други мач.)

Тодор (гневно, узбуђено у журби). Та уз бедро ми је, Ђуро; шта си се збунио? Брзо, брзо! (Згрaби од њега шлем, штит и буздован. — Бојна вика, грају, пуцњава, звекет оружја, узвици и таламбаси, бубњеви и зурле све јаче. „Алах ил Алах“ зачује се са свих страна. Звоно зазвони на кули.)

Ђуро (додавајући му живо). Збунио сам се, што не даш данас и мени у бој, господару!

Тодор (узевши горње ствари, одгурне оклоп). За мном те донеси, па се одмах врати Војину. (Ларма и све, као мало пре.) Ето већ и јуришају!

Војин (с куле). Оче, оче!

Вукан (из тавника). Тодоре! Војводо Тодоре! (Из дубине. Ово се једва чује и разбира.)

Тодор (не слушајући то, отргне се од Ђура, бесно). Триста громова! За мном! (Идући живо првим вратима и пролазећи кроз њих.) Ево ме, децо, синци, јунаци! (Већ је изван капије.) Храбро! Храбро! Ево ме, Турци!

Војин (с куле, с последњим узвицима Тодоровим). Оче, силни бродићи пуни Турака плове Моравом. Оче, чуј ме!

Вукан (из тавника, у исти мах, мало гласније него пре). Тодоре! Војводо! Сине Тодоре! (И ово је још мукло, и једва се нешто разуме.)

Споља (Узвик „Ура!“. С турске све остало, као и са српске стране, усред те граје.)

ЗАВЕСА.

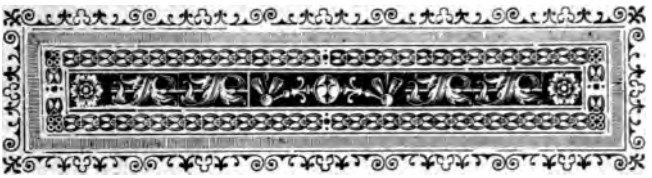

ПЕТИ ЧИН

Исто место. Дан. Кад се завеса почне дизати. Борба се продужује, као што је при крају четвртога чина била.

ПОЈАВА I

Вукан и Волин

Вукан (чим се завеса почне дизати, излазећи и вичући из тавника). Тодоре! Војводо! Сине!... Где си? (Изишав, обазре се на све стране.) Никога живога! Само се чује ужасна вика и страховит бојни лом и сеча!

Волин (на кули на балкону, којим иде на све стране посматрајући бој, сад спази Вукана.) Ти си, деда-Вуко? Доводиш ли помоћ?

Вукан (живо). Да, и још какву! Две тисуће најодабранијих мишица! Али отац, где ти је отац? (Бој, узвици и све остало једнако траје, само кад кад јаче, а кад кад слабије се чује.)

Волин (с куле, показујући на предњу капију десно). Сад беше онде, где обараше Турке као снопље.

Вукан (пође живо). Брзо тамо!

Тодор (споља, на левој страни иза новога двора). Храбро, јунаци, дечице! Сеците, убијајте!

Вукан (пошао је десној страни, брзо се окрене левој). Не, него онамо! (Пође левој страни.)

ПОЈАВА II

Ђуро и претађији

Ђуро (долети живо из предњих врата десно). Турци се боре као лавови, а узлећу на бедеме као да крила имају. (Окрене се и спази Вукана, па му полети живо и ухвати га за руку.) Капетан-Вукане, Бог те донео! Где је помоћ? Иде ли? Је ли ту?

Вукан (живо). Већ треба да ударају. Оставих три гомиле. Једна треба да тавником уђе амо, оне две треба да нападну непријатеља, једна у бок, а друга треба да удари с леђа... Али где је војвода? Војвода?

Ђуро (одушевљено). Свугде и на сваком месту. Где стигне, сатире поганике.

Волин (с куле живо и узбуђено). Деда-Вуко, Ђуро, деда-Вуко!...

Вукан и Ђуро. Шта је, шта је?

Волин (с куле). Мало пре допловише силне шајке и бродићи турски, пуни војника, греда, брвана и дасака, а сад не видим ни једног живог, само шајке и бродићи љушкају се на води тамо доле (покаже лево даље од куле), везани уз обалу.

Вукан. О, да их хоће плаховита Морава све да прогута... Али Тодор!... Морам наћи војводу! (Одјури испред новог дворца у прву кулису.)

ПОЈАВА III

Волин и Ђуро

Ђуро (устрчи уза степенице на балкон). Да видим баш те бродиће.

Волин. Ено их, ено! Погледај!

Ђуро (погледав низа страну). Тако је! Шта ли смерају, шта ли хоће с тим, поганци?

Тодор (иза доњих врата). Натраг, Турци! Смрт вас чека; ово је Сталаћ!... Доле у провалу с вама!... Ха! Како се котрљају низа зидове! (Српски радосни узвици: „Ура!“... „Живео војвода!“...)

Волин (погледа на ту страну). Ха, ево оца сад с ове стране. Викни га, Ђуро!

Ђуро (виче). Војводо! Војводо Тодоре! Овамо, овамо!

Тодор (споља код доњих врата). Ево ме, Ђуро, ево!

Волин (гледајући тамо). Ево га иде. А где ли је сад дед-Вуко?

Ђуро (показујући лево). Он оде онамо. (Виче на ону страну). Капетан-Вукане! Амо, амо!

ПОЈАВА IV

Тодор и пређашњи

Тодор (улазећи кров доња врата, на поље). Тако, јунаци! Тако, витези! Тако, соколи! Не дајте ни једном живом да се попне уз бедем, иначе смо пропали! (Окренув се унутра.) Ко ме то зовну? Шта је?

Волин (с куле). Дед-Вуко је дошао, дед-Вуко!

Тодор (живо). Шта рече за помоћ? Где је?

Ђуро (покаже леву страну). Онамо оде, да те потражи.

Тодор. Брзо за њим! (Пође лево.)

Волин. Али пре погледај ово, оче!

Ђуро. Да, погледај оне силне бродиће, господару!

Тодор (пењући се на кулу). Какве бродиће?

Ђуро. Онамо доле. (Покаже му лево доле од куле.)

Волин. Беху пуни војника.

Тодор (гледајући доле). То сигурно пребацише Моравом помоћ онима на левом крилу.

ПОЈАВА V

Вукан и претађашњи

Вукан (долазећи с лева испред новога двора). Тодоре, сине, помоћ је ту. Ено погледај (покаже му на ону страну, од куд је дошао), већ ударају! (С леве стране зачује се ужасна вика и звекет оружја.)

Тодор (у највећој радости). Вукане, оче! Спаситељ наш из тебе говори. (Погледа лево.) Ха, ено их! Како се залећу, како секу и обарају... Пробише с бока турске редове. Неки се већ дохватише зида... пењу се... Ево их! (Вукану живо.) А моја љуба, а Франсоа, а твоја кћи? Они су у тавнику. Зар их не виде?

Вукан. Не! Ваљда се мимоиђосмо на четвртој раскрсници.

Тодор. А босански краљ?

Вукан. Одоше му гласници, даље не знам. (На леву страну показујући.) Али погледај!

Велимиров глас (споља из даљине). Ево нас, побро, Тодоре! Држи се, не дај се!

Тодор (виче с куле на поље). Ево ме, ево побратиме! Добро ми дошао! (Својима радосно.) Ох, чисто ми крила порастоше! (У тај мах зачује се споља громко „Ура!“)

Ђуро (погледа у тај мах десно). Али погледај на ову страну, војводо! Велика гомила коњице удари с леђа Турцима!

Вукан (потрчи десним првим вратима). То је војвода Никола!

Тодор (погледа тамо). Ха, тако, побро! Тако соколе! Још мало само, па ћемо зачути жалосну песму турске војске, кад пропишти с јада својих под Сталаћем!... Али шта је оно? Нова турска војска устреми се иза шумице... саме спахије!... (Гледа укочено тамо.) Ха, гром га сатр̀о! Та то је главом цар Мехемет. (Дрекне.) Стани, султане, ево и Тодора! (Зграби Војина за руку.) Хајдемо, сине, да бранимо праг наше отаџбине! (Слети с Војином с куле.) Вукане, ти тамо! (Покаже му на лево.) Хоћеш Сталаћ и Тодора, султане? Ево ме, ево! (Излазећи на прва врата лево.) Храбро, јунаци! Храбро, соколи!... Не дајте се! (Истрчи на прва врата десно с Војином; Вукан је отишао лево. Чим Тодор изиђе, зачује се с десна: „Ево војводе!“ „Живео Тодор од Сталаћа!“ — Бој и остало чује се непрестано.)

ПОЈАВА VI

Ђуро сам

Ђуро (гледајући за њим с куле). Ха, како улете, како млати око себе, како се бори као лав!... А мали Војин као лавче поред њега. Али су и Турци јунаци: како навађују, како нападају, како се пењу уз лествице,

како падају сломљени, испребијани и с размрсканим главама доле у шанчеве, а други на њихова места долећу као кошци и хватају се у коштац!... Шанчеви су већ скоро пуни. Скоро ће их Турци својим лешевима загатити и саградити мост, преко кога ће јурнути као поплава!... (Погледа на леву страну.) Шта?... На тој страни већ уступају Турци?... Није ни чудо, та тамо су синови храбре ваљевске жупе. (Погледа опет десно.) Не знам ко се боље бије, да ли Рашани или Ваљевци! Ху, да страшна покоља!... Сам Господ, живи и свевидовити гледалац, мора заклопити очи и одвратити лице своје од ове страхоте!... Гле, гле, и с ове стране већ се усколебаше и заталасаше Турци... Ено, ено; уступају и с ове... (Виче у највећој радости.) Ура! Ура! Ура! Беже, беже! Ура!...

ПОЈАВА VII

Тодор, Војин и Ђуро

Тодор (долазећи из предњих врата с Војином). Ха, како беже, како стрмоглав падају с лествица! Ха, ужасна и невиђена боја! Чисто ми кроз срце пролеће нека туга, што ће се брзо свршити и што не могу да их све погоним и помлатим, да им више никад не падне на ум, да завојште на Сталаћ! (Војину.) Ти, Војине, живо на кулу к Ђуру, а ја одох да видим шта је овамо. (Војин отрчи на кулу, а Тодор пође левој страни.)

Ђуро (радосно с куле). И тамо уступају и беже, војводо!

Волин (попео се већ на предњу ограду куле). Да, да; беже, оче, беже! Ура! (Поскочи радосно.)

Тодор (радосно). Свуда?

Ђуро. На свим странама!

Тодор (трчећи уз степенице). Дај да разгледам и ја! (Изнашав на кулу.) Ха, тако, тако! Лева је страна скоро чиста. (Спази у даљини војводу Велимира, виче.) Ха, ено побратима Велимира! Како витешки јури по бојишту... Здраво, побратиме, челенко ваљевске жупе! (Поздрави га, машући мачем.)

Велимиров глас (споља из даљине). Здраво, храбри Тодора! Ево нас, држи се, не дај се!

Тодор (поздрави га опет мачем, па се окрене десно). Да видим, где је мој побра Никола?... Ено га! И он се жестоке погони с непријатељем. (Погледа горе у небо.) Одахнусмо. Хвала ти, Господе! (Ђуру и Војину радосно.) Још који часак, децо, па ћемо бити слободни и спасени.

Ђуро (ослушкује према улазу у тавник). Војводо, нешто необично тутњи у тавнику. (Нека необична светлост засветли, па онда се види дим, праште запуцају јако и учестано.)

Тодор. То се сигурно моја љуба враћа.

Волин (заклонив руком очи). Каква то необична светлост засијну, оче?

Ђуро (показујући живо на десно). Па гле онај густи дим, што се од некуд појави.

Тодор (запрепашћен). Шта ли је то?

Јелица (из тавника). Тодоре, мужу, војводо!... Несрећа!...

Тодор (у чуду). Глас моје Јелице?... Несрећа?...

Ђуро (живо и узбуђено). А, погле онамо, војводо! Нове турске гомиле (на десну страну) пешачке и коњичке појавише се, нападоше и ударише иза оне шумице.

Тодор (гледајући укочено тамо). Ничу ли из земље?... Коњица бесно јури, наши западоше између две оштрице... (Дрекне бесно.) Ха! Све муње и громови! Та то је и опет главом султан Мехемет! Онамо!... (Хоће да полети с куле, у тај мах појављује се из тавника Јелица вичући.)

ПОЈАВА VIII

Јелица, Вукан, капетани и пређашњи

Јелица (излазећи из тавника уздрхталим гласом). Тодоре, мужу, где си?...

Тодор (живо). Ево ме, љубо, ево!

Јелица (спазивши га, посрће). Несрећа! Турци! Докопаше се тавника; улегоше с Мораве...

Тодор. Улегоше с Мораве?... (За се.) Пропали смо!

Јелица. Сукобише се с помоћу што нам иђаше, ту доле на последњој раскрсници тавника...

Тодор. Сукобише?

Јелица. Ужасан се бој бије. Запалише нешто кроз одушку тавника... ужасан задах... дадоше канда знак... Ох, пропали смо!

Тодор (узвикне с поуздањем). Још нисмо!

Јелица. По гласу, рекла бих, води их... Синиша!

Тодор (убезекнут) Он?...

Јелица (преда се угушено). О, што га не убих, што га не убих! (Праште јако и учестано запуцају, граја јача и турски узвици: „Алах ил Алах!“ — „Јуриш!“ итд. Граја и борба потмула у тавнику.)

Тодор (трчи живо низ степенице). У тавник ћу сам главом! (Оде.)

Јелица (дрекне). Не тамо у извесну смрт!

Тодор (гурајући је с пута). На страну! Хоћу у сусрет небрату! (Праште све јаче.)

Капетан Мирко (из предњих врата). Војводо! Турци преко пуних шанчева продиру... Зид је сав изрешетан зрнима из праштa, тек што се није срушио! Бораца све мање; помоћ, помоћ! (У тај мах зачује се ужасан пад, као удар грома. Позорница се страховито затресе и помрачи, сви се пренеразе и остану забезекнути. После мале почивке.) Ето, војводо, паде!

Тодор (прене се, па громко). На место! (Капетан оде). Грудима ћу мојим пролом затворити! (Пође тамо.)

Јелица (живо и одважно). И ја ћу с тобом!

Вукан (с лева, сав усплахирен). Тодоре, сине, овамо! Турци потискоше Велимира и наше. Провалише зид... Ево их, долазе! Брзо, брзо!

Тодор (застали су обоје на први глас). Ево ме, Вукане, ево! (Хоће с Јелицом тамо да пође; бојна вика и граја турска све ближе.) Још стоји, још је жив твој Тодор од Сталаћа! (Вукан оде. Пошав тамо сукоби се с Француом и Миром, који су за то време изишли из тавника, из кога се граја такође ближи.)

ПОЈАВА IX

Француа, Мира и пређашњи

Француа (живо; задржав Тодора и Јелицу). Спасавај се, пријатељу, Тодоре, брате!

Тодор (пренеражен). Шта?

Мира (живо). Бежимо, Тодоре!

Гласови (с лева и десна). Помоћ! Помоћ!

Тодор (стао је усред позорнице, па очајно). Боже, реци ти на коју ћу страну да јурнем?

Јелица (живо и одважно). Овде прикупи остатке и овде погинимо! (Граја све ближе.)

Тодор. Право рече, љубо! Овде у срцу нашега Сталаћа! (Викне лево и десно у двор.) Палите! Палите!

Ђуро (с куле). Ево Турака с десна!

Војин (с куле). И с лева, оче! (Оба двора плану.)

Тодор (виче лево и десно). Овамо, децо! Овамо, синци! Овде изгинимо!

Синан-бег (из тавника). За мном, делије! За мном, храбри јаничари!

Франсоа. Ево их и одовуд већ!

Тодор (мукло). Да, са свих страна, па и испод земље! Само да није ових испод земље... О небрате!

Јелица (виче). Овамо, децо! Овамо, синци!

Махмуд (иза доњих врата). Напред! У име Алаха, јуриш!

Тодор (преда се). Господ нас остави!

Махмуд (споља). Јуриш! Ено му зверче на доксату...

Тодор. Зар већ продиру и отуд?

Махмуд (споља). Ту мора да је и он... Све ми живе похватајте!

Тодор (плане бесно). Е, нећеш, везире, погана потурицо! (Полети уз степенице на кулу.)

Војин (с куле). Не дај ме, оче!

Јелица (за њим престрављена). Шта си наумио?

Тодор (на кули, зграби Војина, потегне му мач у груди, погледа у небо). И нећу! Опрости, Боже! (Сјури му мач у груди, Војин дрекне и клоне.)

Јелица (врисне). Тодоре! (Клоне посрћући, Франсоа и Мира је придрже. Вукан се појави с неколико војника с лева,

а капетан Мирко с десна, борећи се с Турцима, за којима ови полако наступају. С обе је стране упорна борба, мртви и рањени падају с обе стране.)

Тодор (гледајући Војина, држећи га на грудима својим, као изван себе). Нећеш ми ником пасти у ропство! (Ослушне му срце, приклонив му своју главу на груди.)

Јелица (прибирајући се и одважно). Па нека! И ми ћемо одмах за њим! (Борба све јача и споља и изнутра; греде и камење с дворова руши се и пада; изнутра се чују уздаси, јаук и умирање.)

Тодор (пошто је ослушнуо). Мртав је! (Подигне га, бацајући га доле низ кулу у Мораву.) Мораво, сакри ми моје јединче!

ПОЈАВА X

Синан-бег с војницима и пређашњи

Синан-бег (искочи из тавника, за њим војници, полетив Јелици, зграби је за руку и повуче, војници је опколе.) Ха! Једва си једном моја!

Јелица (отима се замахајући мачем, обранивши неколико војника). Никада, докле сам жива!

Франсоа (нападајући га). И докле је жив Франсоа гроф д' Алансонски! (Бије се с њим, Мира побегне за степенице новога двора.)

Мира (бежећи). Пропала сам! (Повуче се старом двору и стане у врата.)

Синан-бег (бијући се с Франсоом и Јелицом). Бићеш и мораш бити моја!

Јелица и Франсоа. Никада!

Тодор (слетео је за то време са куле, па јурнув растера војнике, одгурне Франсоа и Јелицу). И док је жив Тодор

од Сталаћа! (Франсоа се бије с војницима, штитећи Тодора који се бије са Синан-бегом.)

Јелица (удари Синан-бега испод мача Тодорова). Ето ти Јелице, проклетниче!

Синан-бег (падајући). Ах, шејтан те сатро! (Падне мртав.)

Вукан (бијући се на вратима, пада). С Богом, земљо, с Богом, кћери! (Пада мртав на капији; преко њега прелазе Турци, пошто су све браниоце побили, здруже се с оним Синановим и јурну на Тодора.)

Турци са Селимом (Тодору, Јелици и осталима). Предајте се!

Тодор (јурнув на њих с Франсоом и Јелицом, одбију их.) У пакао с вама, зверови!

Франсоа (живо Тодору). Уклони се, спасавај се!

Тодор (видећи да су Турци стукнули, зграби Јелицу за руку и вукући је уза се на кулу). За мном, љубо, последњи је час!

Јелица (пењући се живо с њим). Тодоре! Брзо нашем јединчету! (Попну се живо горе. Бојна вика све жешћа.)

Капетан Мирко (долети с два војника). Држи се, грофе, ево и ми смо ту! (Полети с војницима Франсоу у помоћ.)

Франсоа. Овамо јунаци! Заштитимо војводу! (Бију се с војницима и отерају их у прву кулису лево.)

ПОЈАВА XI

Махмуд с војницима и преташњи

Махмуд (кроз доња врата улети живо, за њим војници). Сталаћ је наш!

Тодор (с куле громко). Не Сталаћ, већ рушевине, згариште и пустош!

Махмуд (спазив га). Ха! Ено га!

ПОЈАВА XII

Селим-бег с војницима и претходни

Селим-бег (из првих врата с војницима). Удрите, делије, сеците! (Нападне на Франсоа, капетан Мирка и остале, обарајући их. Мира кад спази колико су њих напали Франсоа и да је већ рањен, залети се између њега и Турке, да га заклони, и тако погине.)

Франсоа (кога је Селим пробо с леђа). Ах! (Падајући.) С Богом, Француска! (Падне насред позорнице мртав, поред њега капетан Мирко и војници, који су дошли међу војнике Селимове и оне што су их гонили у леву кулису.)

Махмуд (својим војницима). Шта сте стали? За њима горе, ухватите их! (Један део војника пође уз степенице, а други јурне у капелу, где пред часном трпезом стоји протопоп Жарко у одежди и с крстом у руци и ту га зграбе и убију. Ђуро се залети у сусрет онима што кидишу на степенице и сударе се с њима.)

Ђуро (лети им у сусрет с голим мачем). А што сам ја још ту?... Натраг, Турци! (Бије се с њима и спречи им да се не пењу.)

Селим-бег (јурнув преко позорнице у нови двор). Сад брзо на плен!

Махмуд (стоји насред позорнице и виче). Тодора жива или мртва!

Тодор. Доцкан, везире! Ни жива ни мртва!

Јелица (живо). Умримо, Тодоре! (С леве стране споља зачује се у тај мах српско „Ура!“)

Велимиров глас (споља с лева). Ево нас и опет!... Држи се, Тодоре!

Тодор (громко на поље). Доцкан, побро! (Махмуду.) Турци, хватајте ме! (Загрли Јелицу.) Мораво наша, прими нас у свој загрљај! (Заједно с Јелицом.) За отаџбину! (Скоче загрљени с десне стране у Мораву. Пра-ште у тај мах опале јако и близу. Махмуд остане запањен на-сред позорнице, а Ђуро падне мртав на степеницама.)

(ЗАВЕСА)

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 2 дин.

2. С мора и са сува, црте др. Милана Јовановића. Цена 2 дин.

3. Даворје Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 2 дин.

4. Бакоња Фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 3 дин.

5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 2 дин.

6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 2 дин.

7. Историја Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 2 дин.

II коло (1893)

8. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 2 дин.

9. Мемоари Проте Матије Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 4 дин.

10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена 3 дин.

12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 3 дин.

14. С Француског Шарнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена 3 дин.

III коло (1894)

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 2 дин.

16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 8 дин.

17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 3 дин.

18. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 2 дин.

19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглеског Андра Николић, свеска I. Цена 3 дин.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглеског Андра Николић, свеска II. Цена 3 дин.

21. Историја Српског Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 2 дин.

IV коло (1895)

22. Басне Доситеја Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

23. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

24. Низ старијих приповедака, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

25. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска II, с речником. Цена 3 дин.

26. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I, с предговором, напоменама и речником. Цена 3 дин.

27. Тартиф и Тврдица, комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Бајa. Цена 2 дин.

28. Из науке о светлости, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 3 дин.

V коло (1896)

29. Басне Доситеја Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска II, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. Слике из сеоског живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II, с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. Девајтис, роман од Марије Рођевичеве, превео пољског Никола Манојловић. Цена 3 дин.

35. Књига о здрављу, превео др. Милан Јованов —Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у бо Цена 3 дин.

Свако засебно коло књига може се добити преко пов ника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруг цену од 10 динара.

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 05856 0775